

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

HENDEK SAVAŞI (5/627)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yasemin SARI

**Enstitü Ana Bilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları
Enstitü Bilim Dalı : İslam Tarihi**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Levent ÖZTÜRK

MAYIS - 2006

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

HENDEK SAVAŞI (5/627)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yasemin SARI

**Enstitü Ana Bilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları
Enstitü Bilim Dalı : İslam Tarihi**

Bu tez 21/06/2006 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

Jüri Üyesi

Jüri Üyesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Yasemin SARI

30.05.2006

ÖNSÖZ

Hz. Peygamber devri siyasî hayatının önemli kesitlerinden birini oluşturan "Hendek Savaşı" konulu çalışmamız, savaşların insan psikolojisi üzerindeki tesirlerini, tarih sürecinde kaydettiği değişiklikleri, uygulanan savaş stratejileri ve taktikleri bakımından görülen etkilerini ele almaktadır. Konu, Kur'ân-ı Kerim'de hakkında sûre nazil olan tek savaş olması yanında Hz. Peygamber döneminde uygulanan savunma tekniği bakımından da tek örnek olma özelliğine sahiptir. Araştırma konumuzun tespitinden, bilgilerin toplanıp yazıya geçirilmesi aşamasına kadar her noktada eğitici, öğretici ve yol gösterici tavsiyelerini esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Levent Öztürk'e, bu çalışmanın hazırlanmasında yardım ve desteğinden dolayı müteşekkirim. Çalışmamızın bazı kısımlarını okuyarak eksiklerimizi görme imkânı sunan saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Abdullah Aydınli ile Arş. Gör. Dr. Saim Yılmaz'a teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca, bu günlere ulaşmamda emeklerini hiçbir zaman ödeyemeyeceğim aileme de şükranlarımı sunarım. Yetişmemde katkıları olan tüm hocalarıma da minnettar olduğumu ifade etmek isterim.

30 Mayıs 2006

Yasemin SARI

İÇİNDEKİLER

ÖZET	7
SUMMARY	8
GİRİŞ	9
BÖLÜM 1: KAYNAK TARAMASI VE HENDEK SAVAŞI ÖNCESİ	
MEKKELİ MÜŞRİKLER VE MEDİNELİ YAHUDİLERLE İLİŞKİLER ..	12
1.1. Kaynak Taraması.....	12
1.2. Hendek Savaşı Öncesi Mekkeli Müşriklerle İlişkiler	17
1.3. Hendek Savaşı Öncesi Medineli Yahudilerle İlişkiler	21
BÖLÜM 2: HENDEK SAVAŞI'NIN SEBEPLERİ VE TARAFLARIN	
SAVAŞ HAZIRLIKLARI	24
2.1. Hendek Savaşı'nın Sebepleri.....	24
2.2. Tarafların Savaş Hazırlıkları	29
2.2.1. Kureyş Müşriklerinin ve Müttefiklerinin Savaş Hazırlıkları	29
2.2.1.1. Yahudilerin Savaş Hazırlıkları	29
2.2.1.2. Müşriklerin Savaş Hazırlıkları	32
2.2.1.3. Müttefik Kabilelerin Savaş Hazırlıkları	34
2.2.2. Müslümanların Savaş Hazırlıkları	38
2.2.2.1. Ordunun Hazırlanması	38
2.2.2.2. Hendek Kazılması	46
2.2.2.3. Hendek Savaşının Gerçekleştiği Tarih ve Savaşa Verilen Diğer İsimler.....	56
BÖLÜM 3: SAVAŞ ESNASINDA TARAFLAR ARASINDA YAŞANANLAR	60
3.1. Yahudiler Safında Yaşananlar	60
3.2. Müşrikler Safında Yaşananlar	66
3.3. Müslümanlar Safında Yaşananlar	80
3.3.1. Hendek ve Karargâhta Yaşanlar.....	80
3.3.2. Benî Kurayza Cephesinde Yaşanlar.....	94
3.3.3. Münafıkların Tutum ve Davranışları.....	104
3.3.4. Hz. Peygamber'in Gatafân Heyetine Teklifi	109
3.3.5. Nuaym b. Mes'ûd'un Hendek Savaşı'ndaki Rolü	114

BÖLÜM 4: MÜTTEFİK MÜŞRİK ORDUSUNUN MEDİNE'DEN AYRILIŞI	
VE BENÎ KURAYZA ÜZERİNE HAREKET	124
4.1. Müttetik Müşrik Ordusunun Medine'den Ayrılışı.....	124
4.2. Benî Kurayza Üzerine Hareket	133
SONUÇ.....	138
KAYNAKÇA	143
EKLER.....	154
Ek-1: Hendek Savaşı ile İlgili Haritalar	154
Ek-2: Dört Tabakât Kitabından Hendek Savaşı'na Katıldıkları Tespit Edilen Sahâbîler	157
Ek-3: Siyer Megâzî ve Tarih Kitaplarından Hendek Savaşı'na Katıldıkları Tespit Edilen Sahâbîler	170
Ek-4: Hendek Savaşı Hakkında Söylenen Şiirler	171
ÖZGEÇMİŞ.....	190

Tezin Başlığı: HENDEK SAVAŞI (5/627)	
Tezin Yazarı: Yasemin Sarı	Danışman: Doç. Dr. Levent ÖZTÜRK
Kabul Tarihi: 21 Haziran 2006	Sayfa Sayısı: IV (ön kısım) + 145 (tez) + 37 (ekler)
Anabilimdalı: İslam Tarihi ve Sanatları	Bilimdalı: İslam Tarihi
<p>Savaşlar geçmişten bu güne toplumların siyasî yaşamında önemli bir yere sahip olmuş ve süreklilik arz etmiş bir olgudur. Hz. Peygamber devri siyasî yaşamı ile ilgili detayların tespiti için önem taşıyan bu konunun şu ana dek bilimsel kurallara uygun bir şekilde incelenmediği görülmektedir.</p> <p>İslam tarihinde dönüm noktası oluşturan Hz. Peygamber dönemi savaşlarından biri olan <i>Hendek Savaşı</i> başlıklı bu araştırma, savaşın elde edilen detaylarını ortaya koyarak Hz. Peygamber devri siyasî yaşamının bir kesitinin anlaşılmasına katkıda bulunmayı hedeflemektedir.</p> <p>Araştırmamızda konumuzla ilgili bilgiler büyük ölçüde tarih, siyer ve megâzî kitaplarından elde edilmektedir. Bu kitapların yanı sıra hadis, tefsir ve tabakât türü eserlerin de zengin bilgiler sunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca coğrafya kitapları da yerlerin tespiti bakımından kolaylık sunmaktadır.</p> <p>Araştırmamız neticesinde Hendek savaşını hazırlayan etkenlerin Benî Nadîr Yahudilerinin Medine'den sürülmeleri üzerine karşı propaganda eylemlerine geçtikleri ve Kureyş müşriklerini ikna ettikleri, Kureyş müşriklerinin Bedru'l-Mev'id'de verdikleri sözü yerine getirmemeleri üzerine karşı hareket için fırsat kolladıkları, müşrik kabilelerin de ganimet hırsına kapılarak gelen teklifleri kabul ettikleri ve bunun üzerine müttefik kabilelerin savaş hazırlıklarına başladıkları, bu durumu öğrenen Hz. Peygamber'in savunma savaşı yapmaya karar vererek Selmân'ın hendek kazma fikrini benimseyerek savaş hazırlıklarını başlattığı, ardından Medine'ye gelen müttefik orduların Müslümanların hendek savunması ile karşılaştıkları ve uzun süren mücadelenin neticesinde açlık, kıtlık ve şiddetli soğuğa dayanamadıkları için Medine'yi terk etmek zorunda kaldıkları, Hz. Peygamber ile anlaşmalı olan Benî Kurayza Yahudilerinin anlaşmayı fesh ederek ihanet etmeleri üzerine cezalarının verilmesi için Hz. Peygamber'in Benî Kurayza üzerine hareket başlattığı tespit olunmuştur.</p>	
Anahtar Kelimeler: Hendek, Müttefik Müşrik Orduları, Gatafân, Yahudiler, Benî Kurayza	

Title of the Thesis: THE BATTLE OF KHANDAQ (5/627)	
Author: Yasemin Sari	Supervisor: Assoc. Prof. Levent ÖZTÜRK
Date: 21 June 2006	Nu. of Pages: IV _(pre text) + 145 _(main body) + 37 _(appendices)
Department: History of Islam and Islamic Arts	Subfield: History of Islam
<p>The battles have had a very important role in human life and society from the very ancient times on. It has seen that this theme interested with the reign of the Prophet Muhammed hasn't studied detailly before.</p> <p>With this study titled as <i>the Battle of the Khandaq</i> we aim to contribute to be understood one of the gaps on the political life of the Prophet Muhammed's reign.</p> <p>The informations interested with the study have been taken from the history, siyer, megâzi, books on a large scale, alongside with these books hadith, tefsir, biography books have presented comprehensive information.</p> <p>The results of this study show us the books that we used that when Banu Quraiza Jews had removed from Medine attempted to the propaganda operations and persuaded Quraish politeists to the battle. Quraish politeists hadn't fulfilled promise they made therefore they watched for an opportunity. Politeists tribes are carried away booty greed. When Muslims learned this case they started battle preparations. Afterwards allied politeist armies that came to Medine were confronted with the Khandaq. Because of the poverty, the shortage and intensive cold they decided to leave from Medine. At the end Prophet Muhammed arranged sudden attach Banu Quraiza Jews.</p>	
Keywords: Khandaq, Allied Polytheist Armies, Gatafan, Jews, Banu Quraiza	

GİRİŞ

Savaşlar, karşılıklı iki taraftan birinin taarruz diğerinin savunma yapmak suretiyle birbirlerine karşı mücadele ederek savaşın kendi lehlerine dönmesi için yaptıkları tüm eylemleri kapsayan fiilleri ifade eder. Savaşlar sahip oldukları süreklilik ve sonuçları itibarıyla insan yaşamında, dolayısıyla toplumların yaşamında önemli bir yere sahip olagelmıştır. Bu nedenle siyasî tarih çalışmaları kapsamına giren savaşlar ile ilgili kaynakların zengin bir muhteva sunduğu görülmektedir.

Konusu

Hz. Peygamber döneminde gerçekleşen ve tarihi süreçte Müslümanlar lehine bir dönüm noktası oluşturan savaş, *Hendek Savaşı* başlıklı tezimizin konusunu oluşturmaktadır.

Önemi

Hz. Peygamber döneminin önemli kesitlerinden birini oluşturan ve siyasî tarih çalışmalarının önemli konularından biri olan Hendek savaşı ile ilgili olarak kaynakların sundukları bilgilerde bir takım karışıklıkların bulunduğu dikkatleri çekmektedir. Hendek savaşı ile ilgili detaylı bir çalışmanın yapılmadığı, yapılan çalışmaların da eksik kaldığı tespit olunmaktadır. Hz. Peygamber devrine ilişkin Hendek savaşı ile ilgili bilgilerin ele alınması dönemin siyasî tarihine önemli bir katkı sağlayacaktır.

Amacı

Hendek Savaşı başlıklı konumuz, savaşın şu ana dek ortaya konulmamış yönlerini tespit ederek Hz. Peygamber dönemi siyasî tarihi ile ilgili hususların tespitine yardımcı olmayı amaçlamaktadır.

İçeriği

Araştırmamız dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışma hazırlanırken istifade edilen kaynak ve araştırmaların konumuz açısından değerine ilişkin bilgi verildikten sonra Hz. Peygamber ve ashabının Hendek savaşı öncesi Müşrikler ve Yahudiler ile ilişkilere değinilmek suretiyle *Hendek Savaşı Öncesi Mekkeli Müşriklerle İlişkiler ve Hendek Savaşı Öncesi Medineli Yahudilerle İlişkiler* ile ilgili bilgiler sunulmuştur.

Birinci bölümünün ardından oluşturulan diğer bölümlerde Hendek savaşı kronolojik olarak sunulmaya çalışılmıştır.

Buna göre ikinci bölümde öncelikle, Hendek savaşının gerçekleşmesine neden olan sebeplere değinilmiştir. Aşama aşama sunduğumuz savaş, farklı inançlara mensup üç taraf açısından ayrı ayrı değerlendirilmek suretiyle üç boyutlu olarak ele alınmıştır. Bu nedenle savaşın sebepleri kısmında da belirtildiği üzere savaşa bilfiil sebep olan Yahudilerin hazırlıklarından başlamak suretiyle daha sonra kendilerinin de bizzat çağrıda bulunarak yardım talep ettikleri Mekke müşriklerinin hazırlıkları verilmiştir. Ardından Mekke ve civarında ikâmet etmekte olan diğer kabilelerin hazırlıklarına yer verilmiştir. Bu gelişmelerden haberdar olan Hz. Peygamber ve Medinelilerin hazırlık çalışmaları ise en son olarak ele alınmış, yapılan hazırlıklar ordunun hazırlanması ve hendek kazılması başlıklarına ayrılarak incelenmiş, bunların ardından savaşın gerçekleştiği tarihi ve savaşa verilen isimler zikredilmiştir.

Üçüncü bölümde yine kronolojik olarak savaşın ikinci aşamasını oluşturan taraflar safında yaşananlar ele alınmıştır. Buna göre, Yahudilerin henüz Medine'ye ulaşmadan Benî Kurayza'yı kendi yanlarına çekmeyi plânlamalarından dolayı Yahudilerin safında yaşananlar, daha sonra ilk kez Hendek başına gelerek taarruzda bulunmayı plânladıkları için müşriklerin safında yaşananlar ve en son olarak hendeğin ardında savunma yaptıkları için Müslümanlar safında yaşananlar başlıkları oluşturulmuş ve tespit edilen rivâyetler ilgili kısımlarda zikredilmiştir.

Dördüncü bölümde ise savaşın en son aşaması olduğu için düşman ordularının çekilmesi ve alınan yeni kararlar zikredilmiştir. Bu sebeple savaşın sona ermesine neden olarak Medine'den ayrılma kararı alan müşrik orduları ele alınmış ardından da Benî Kurayza'nın ihanetinin cezasının verilmesi amacıyla onların üzerine yapılan hareket dile getirilmiştir.

Tezin sonuna Hendek savaşının çeşitli safhalarına âit haritalar, tarih, siyer, megâzî, özellikle de tabakât kitaplarında yaptığımız taramalar neticesinde Hendek savaşına katıldıkları kayıtlara yansıyan yaklaşık dört yüz otuz sahâbînin listesi ve İbn Hişâm'ın eserinde Hendek savaşı hakkında söylenen şiirler ilave edilmiştir.

Konunun İşlenmesinde Karşılaşılan Zorluklar

Hendek savaşı konusu incelenirken, toplanan malzemeleri belirli bir plân dâhilinde ortaya koyma noktasında konunun kaynaklarda sunulmuş şekliyle doğan zorluklarla karşılaşmıştır.

Kaynaklarda Hendek savaşına ilişkin rivâyetler incelendiğinde birbirinden bağımsız ve çelişkili ifadeler dikkati çekmektedir. Özellikle muhaddis kimliği ağır basan Mûsâ b. Ukbe ve ünlü tarihçi Vâkıdî'nin rivâyetlerinde gözlenen farklılık, yazarken her ikisinin rivâyetlerini ayrı ayrı ele almayı gerektirmiş, bu da olayın akışının bozulmasına neden olmuştur. Ayrıca bir fiilin işlenmesine ya da sözün söylenmesine sebep olan şeyin kaynaklarda farklılık göstermesi bütünlüğü sağlamayı zorlaştırmıştır. Tüm bunlar elbette ki, tarih kayıtlarının farklı tutulmasından ve farklı yorumlanmasından kaynaklanmaktadır.

Bir ikinci problem, Hendek savaşının tarihinin tespitinde yaşanan zorluktur. Erken dönem kaynaklarında farklı ay ve yıl olarak tespit edilen tarihi, bu rivâyetler değerlendirilmek suretiyle net olarak söylemek zordur. Ancak muahhar dönem tarihçileri tarafından getirilen açıklamalar bir nebze de olsa Hendek savaşının gerçekleştiği tarihi aydınlatmamıza yardımcı olmaktadır.

Diğer bir problem, konunun üç boyutlu olarak ele alınmasının, iç içe girmiş olayların bir kısmının kaçınılmaz olarak tekrarlanmasına yol açmasıdır. Bizim çabamız bu tekrarları mümkün olduğunca asgariye indirmek, konunun akıcılığını bozacak ve rahatsızlık verecek durumdan kurtarmak olmuştur.

Son olarak zikretmek istediğimiz problem ise, Hz. Peygamber'in savaşları konusunda yazmanın zorluğudur. Bundan on dört asır önce gerçekleşmiş vakia üzerinde sadece tarih kayıtlarına dayanılarak çalışma yapmak elbette ki kolay olmasa gerektir. Özellikle askerî bir eğitim almamış ve savaş konusunda hiçbir tecrübesi olmayan bir bayan olarak siyasî tarih konulu bir çalışma yapmak, çalışmanın eksik kalacağı düşüncesini uyandırabilir. Ancak burada şunu söylemek gerekir ki, on dört asır önce yaşanan ve günümüz savaş tekniğinden ve anlayışından tamamen uzak bir hadisenin büyük ölçüde tarihsel bilgilere sahip olmayı gerektiren yönü, bizlere inceleme cesareti vermiştir. Eksiklerimizin ise uzmanlar tarafından tamamlanması bizlere mutluluk verecektir.

BÖLÜM 1: KAYNAK TARAMASI VE HENDEK SAVAŞI ÖNCESİ MEKKELİ MÜŞRİKLER VE MEDİNELİ YAHUDİLERLE İLİŞKİLER

1.1. Kaynak Taraması

Tarih vesikalarla yapılan bir ilim olduğundan öncelikli olarak çalışılacak konuya dair bilgilerin bulunduğu eserlerin tespiti gerekmektedir. Bu, bilinen eserlerin haricinde bilinmeyenlerin tespiti ve kaynak genişletilmesinin sağlanması için yapılması gereken bir işlemdir. Bu sebeple öncelikli olarak biobibliyografik eserlerden kaynak taraması yapmakla işe başladık.

İbnü'n-Nedîm'in (ö. 385/995) *el-Fihrist* adlı tek ciltlik eserinin tarih ile ilgili üçüncü bölümünün incelenmesine rağmen Hendek savaşına dair her hangi bir eser tespit edilememiş (İbnü'n-Nedîm, 1978), aynı şekilde Kâtib Çelebi'nin (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn* adlı eseri baştan sona kadar incelenmesine rağmen her hangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır (Kâtib Çelebi, 1971). Ancak Kâtib Çelebi'nin eserine zeyl yazan Bağdatlı İsmâil Paşa'nın (ö. 1331/1920) *İzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli alâ Keşfi'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn* adlı eserinde, Hendek savaşı ile ilgili önemli detaylar sunduğunu düşündüğümüz iki esere tesadüf olunmuştur. Bunlar; İbnü'l-Hasan el-Bekrî'ye ait olan *Gazvetü'l-Ahzâb vemâ Cerâ li'l-İmâmi 'ala'l-Ğulâbü'l-Vesâbi ve's-Sahâbeti ve'l-Ahbâb* ve Ahmed b. İdris el-Mukrî'ye ait olan *Kitâbü'l-Ahzâb* adlı eserlerdir (Bağdatlı İsmail Paşa, 1971). Ancak şu ana kadar yaptığımız kütüphane taramalarımız neticesinde bu eserlerin mevcudiyeti tespit edilememiştir.

Bu bağlamda Hz. Peygamber döneminin siyasî yapısını teşkil eden ve önemli bir kesitini oluşturan *Hendek Savaşı* konusu işlenirken biobibliyografik eserlerin taranmasının ardından öncelikli olarak ilk dönem siyer, megâzî ve tarih çalışmalarına müracaat edilmiştir. Bu tür eserler arasında yer alan kaynaklar bize zengin malzeme sunmaktadır. Bu sebeple en başta gelen ve en fazla kullandığımız kaynaklar olmuştur.

Megâzî eserleri arasında ulaşabildiğimiz en erken döneme ait Mûsâ b. Ukbe'nin (ö. 141/758) *el-Megâzî* adlı eseri sunduğu bilgiler açısından dikkat çekicidir (Mûsâ b. Ukbe, 1994). Megâzî dalında ikinci önemli kaynağı oluşturan Vâkîdî'nin (ö. 207/822) *Kitâbü'l-*

Megâzî adlı eserinin ise Hendek savaşına dair bize en fazla rivâyet sunan kaynak olduğunu belirtmek isteriz (Vâkıdî, 1966).

Bizim için iki önemli kaynağı teşkil eden Mûsâ b. Ukbe ve Vâkıdî'nin sunduğu bilgiler arasındaki önemli farklılıklar dikkatleri çekmektedir. Meselâ Mûsâ b. Ukbe'nin eserinde Zührî kanalıyla aktardığı savaşın gerçekleştiği tarih ile ilgili h. 4. yıl bilgisi, diğer kaynaklardan farklıdır. Ayrıca Mûsâ b. Ukbe, Müşrikler ve Yahudiler arasına fitne sokup tarafların birbirlerine olan güvenini sarsarak savaşın Müslümanlar lehine dönmesinde büyük payı olan Nuaym b. Mes'ûd ile ilgili Vâkıdî'den farklı olarak, Nuaym'ın laf taşıyan biri olması itibarıyla Hz. Peygamber'in onun bu özelliğini bildiği için ağzını aradığı, ondan bilgi aldığı ve kendisi de ona Benî Kurayza'nın kendileriyle yeni bir anlaşma yapmak istediklerinden bahsederek onun bu durumu diğerlerine haber vermesini sağladığı; böylece Rasûlullah'ın düzenlediği bir hile ile kabileleri birbirine düşürdüğü şeklinde konuyu tamamen farklı bir bakış açısı ile ele almaktadır.

Konumuzla ilgili olarak başvurduğumuz kaynakların geniş bir bölümünü oluşturan siyer kitapları da hâdisenin detaylarıyla ilgili sundukları bilgiler açısından önem taşımaktadır. Ancak siyer kitaplarının ilkinin teşkil eden ve kendisinden sonraki müelliflerin bir çok nakilde bulunduğunu bildiğimiz İbn İshâk'ın (ö. 151/768) *es-Sîre (Kitâbü'l-Mübtede' ve'l-Meb'as ve'l-Megâzî)* adlı eserinin tamamı günümüze ulaşmamıştır. Bu sebeple Hendek savaşına dair İbn İshâk'ın eserinden yararlanamadığımızı belirtmek isteriz.

Bununla birlikte İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) *es-Sîretü'n-Nebevî* adlı çalışması bilindiği üzere İbn İshâk'a ait rivâyetlerden bazılarının terki ile kaleme alınmış, genel hatlarıyla İbn İshâk'ın rivâyetlerine dayalı bir eserdir. Dolayısıyla İbn Hişâm'ın *es-Sîre* adlı eseri eksik de olsa İbn İshâk'ın rivâyetlerini sunması, Hendek savaşı ile ilgili indiği düşünülen âyetleri ve Hendek savaşında söylendiği varsayılan şiirlerin muhtemelen büyük bir kısmını zikretmesi bakımından büyük öneme sahiptir (İbn Hişâm, 1956). Zira bugünkü İbn İshâk metninde bunlar bulunmamaktadır.

İbn Sa'd'ın (ö. 230/ 845) *Tabakât* adlı eserinin ikinci cildinde yer alan megâzî kısmı hocası Vâkıdî'nin eseri *Kitâbü'l-Megâzî*'nin kısa bir özeti şeklindedir (İbn Sa'd, 1985). Bu bakımdan Vâkıdî'nin rivâyetlerini kontrol etmemize imkân vermesi ve onda yer almayan rivâyetleri sunması açısından önemlidir.

İbn Habîb (ö. 245/860), İbn Kuteybe (ö. 276/889) ve Belâzurî (ö. 279/892) kısmen farklı, fakat öz bilgiler içermesi bakımından çalışmamıza kaynak teşkil etmiştir (İbn Habîb, 1???; İbn Kuteybe, 1???; Belâzurî, 1996). Özellikle İbn Kuteybe sahabenin Hendek savaşına katılıp katılmadıklarını zikretmesi açısından çalışmamıza zenginlik katmıştır.

Bunların yanı sıra İran'ın ön plânda tutulduğu umûmî bir tarih eseri olması itibariyle Rasûlüllah'ın Mekke ve Medine dönemlerinin ele alınmadığı ancak konumuzla doğrudan irtibatlı olan hendek kazımı ve kullanım yöntemlerine dair İran tarihinden örnekler sunan Dîneverî'nin (ö. 282/895) *Ahbâru't-Tivâl* adlı çalışması, Arap geleneğinde uygulanmayan savunma savaşının nereden örnek alındığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

“Türk hakanı Aşşuvan ile Kisra Feyruz arasındaki bir savaşta Feyruz yirmi zirâ derinliğinde, on zirâ genişliğinde bir hendek kazdırmış, üzerini zayıf dallarla örttürmüş ve muhtemelen anlaşılmasın diye tahıl sapları serptirerek toprakla gizletmişti. Bu yöntem onun ancak bir müddet başarılı olmasını sağlayabilmiş sonra hezimete uğramıştı” (Dîneverî, 1960:60).

Ünlü tarihçi Taberî (ö. 310/922) ise konumuzla ilgili çok detaylı bilgi vermeyerek özet bilgiler sunmaktadır (Taberî, 1???).

Siyer, megâzî ve tarih kitaplarının yanı sıra hadis literatürü ile ilgili taramalarımız bize iki temel noktada önemli katkılar sağlamıştır. Öncelikli olarak Hz. Peygamber döneminin özellikleri ile ilgili sosyo-kültürel yaşamı tanıma imkânı vermiş, ikinci olarak Salât, Mesâcid, Selâm, Megâzî, Cihâd, Siyer, Fedâilü's-Sahâbe, Menâkib ve Tefsîr kitaplarında konumuzla ilgili bilgilerin mevcut olduğunu görmemizi sağlamıştır.

Hendek savaşı ile ilgili hadis kitaplarından Buhârî'nin (ö. 256/870) *Sahîhu Buhârî* adlı eserinde özellikle de “Megâzî” kitabında konumuzla ilgili önemli detaylar sunulmaktadır. “Megâzî” kitabının sadece Buhârî'nin eserinde bulunması aynı zamanda tarihî bilgilere verdiği önemi, özellikle de sık sık nakillerde bulunduğu Zührî, Mûsâ b. Ukbe ve İbn İshâk rivâyetleri Buhârî'nin tarihçilerin rivâyetlerine olan güvenini ve işin ehli tarafından aktarılmasına gösterdiği özeni ifade etmektedir (Buhârî, 1979).

Diğer hadis kaynaklarında Hendek savaşı ile ilgili “Cihâd” ve “Siyer” kitapları detaylı bilgi vermektedir. Özellikle Nesâî'nin (ö. 303/915) “Cihâd” kitabında hendek kazım işlemi

sirasında karşılaşılan büyük kayanın kırılmaması üzerine Hz. Peygamber'in müdahale ederek taşı üç keredede kırması ve her vuruşun dönemin büyük devletlerinin hazinelerinin ileride Müslümanların eline geçeceğine yorulması savaşın bir cephesini aydınlatması bakımından önemlidir (Nesâî, 1992:Cihad, 42).

Tarih kitaplarının yanı sıra şüphesiz ki, tabakât kitapları da çalışmamız sırasında yararlandığımız vazgeçilmez kaynaklardır. Özellikle çalışmamız sırasında sıkça müracaat ettiğimiz İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* adlı eseri araştırma konumuz açısından oldukça önemlidir. Eserin ilk iki cildi siyer ve megâzî, son altı cildi ise tabakât bilgilerini içermektedir.

Tabakât kitapları, ashabin biyografisine ait bilgilerde verdikleri bazı detaylarla çalışmamızda önem arz etmişlerdir. İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Halîfe b. Hayyât'ın (ö. 240/854) *Kitâbü't-Tabakât*, İbn Abdülber'in (ö. 463/1071) *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1232) *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe* ve İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe* isimli biyografi çalışmaları, Hendek savaşına katılan ashabi ve hanım sahâbîlerden savaş esnasında yaralıları tedavi edenleri tespit etmemiz açısından sıklıkla yararlandığımız tabakât kitapları arasında yer almıştır (İbn Sa'd, 1985; Halîfe b. Hayyât, 1993; İbn Abdülber, 1???; İbnü'l-Esîr, 1970-1973; İbn Hacer, 1972).

Tarih kaynaklarında rastlamadığımız birçok bilgiyi sunan tabakât kitapları eksik kısımların tamamlanması açısından önem arz etmektedir. Meselâ İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *el-İsâbe* adlı eserinde Hendek savaşı sırasında Fürât b. Hayyân'ın müşrik ordusu tarafından casus olarak kullanıldığı ve yakalandıktan sonra Müslüman olduğu belirtilmektedir (İbn Hacer, 1972:V, 358). İbn Sa'd eserinde Abbâd b. Temîm'in Hendek savaşı sırasında beş yaşında olmasına rağmen savaşa dair özellikle de Benî Kurayza'nın ihanetinin öğrenilmesinden sonra Müslümanların çok büyük sıkıntılar çektiğini, günlerini korku içinde geçirdiklerini hatırladığını dile getirmektedir (İbn Sa'd, 1985:V, 81). Yine İbn Sa'd savaş sırasında iki yaşında olan Cemîle'nin, annesinin savaş esnasında karşılaştıkları sıkıntıları daha sonra kendisine anlattığını, kendisinin de o zamanlar bunu anlayabildiğini ifade etmektedir (İbn Sa'd, 1985:VII, 359-360). Sa'd b. Muâz'ın yaralandıktan sonra Rûfeyde'nin çadırında tedavi edildiği de aynı şekilde yukarıda zikri geçen tabakât kitaplarından ayrıntılı bir şekilde elde ettiğimiz bilgiler arasındadır. Ayrıca Hz. Peygamber Huzeyfe b. el-Yemân'ı müşrik ordusunun haberini getirmesi için

göndermek istediğinde orada bulunan Müslüman müfrezesinde Ebû Cihâd el-Ensârî'nin babasının da yer aldığı bilgisi sadece İbnü'l-Esîr ve İbn Hacer'in eserlerinde bulunmaktadır (İbnü'l-Esîr, 1970-1973:VI, 58; İbn Hacer, 1972:VII, 71). Bu bakımdan tabakât kitapları, sundukları önemli detaylarla olayların tarih kitaplarında yer almayan kısımlarını görmemize imkân sağlamaktadır.

Çalışmamızla ilgili başvurduğumuz kaynakların bir kısmını da tefsir kitapları oluşturmaktadır. Bilindiği üzere Ahzâb sûresinin 9-25. âyet-i kerîmeleri Hendek savaşı hakkında inmiştir. Bu özelliği ile Hendek savaşı hakkında sûre nâzil olan tek savaştır. Bu da Hendek savaşı sırasında kuzeyden müşrik orduları tarafından kuşatıldıklarında Benî Kurayza'nın ihanetine uğrayan ashabın karşılaştığı sıkıntıyı bariz bir şekilde görmemize imkân sağlamaktadır.

Taberî, *Tefsîr*'inde savaşı geniş bir şekilde ele almış; hattâ *Tarih*'inde detayına yer vermediği bilgileri Tefsîrinde zikretmiştir. Meselâ Tefsîrinde Hz. Peygamber'in Hendek savaşı sona erdiğinde evine döndüğü zaman Zeynep bint Cahş'ın yanına gittiğine yer vermekte (Taberî, 1984:XI, 150); ancak tarihinde bu konu ile ilgili her hangi bir bilgi zikretmemektedir (Taberî, 1??). Bu bakımdan Taberî'nin Tefsîrinde bilgilerini daha geniş bir şekilde ele aldığını düşünmek yanlış olmayacaktır.

Ayrıca tefsirlerde dikkati çeken bir husus tarih kaygısının arka plânda tutulduğudur. Özellikle de Kurtubî ve Ferrâ'nın Tefsîrinde dikkatimizi çeken bu husus Huyey b. Ahtab'ın Benî Kurayza'yı ikna etmeye gittiğinde Ka'b b. el-Eşref ile konuşmasında açıkça görülür (Kurtubî, 2003:III, 249; Ferrâ, 1980:I, 273). Tarih kayıtlarında sabittir ki Hendek savaşının gerçekleştiği yıl Benî Kurayza lideri Ka'b b. Esed idi ve Huyey onunla konuşmaya gelmişti. Ka'b b. el-Eşref'in h. 3. yıl 14 Rebîüevvel ayında (4 Eylül 624) ashaptan bir grup tarafından öldürüldüğü tarih kayıtlarıyla sabittir (Kapar, 2001:4). Dolayısıyla Kurtubî ve Semerkandî'nin bu rivâyeti kronoloji ile uyumsuzdur. Ayrıca Semerkandî ahzâb gruplarının on beş veya on sekiz bin olduğunu zikretmektedir (Semerkandî, 1993:III, 39). Halbuki tarihçiler on bin olduğu üzerinde hemfikirdirler.

Malum olduğu üzere Hendek savaşı sırasında pek çok kabile buldukları bölgelerden gelerek Medine'de konuşlanmışlar ve bu savaşa iştirak etmişlerdi. Dolayısıyla bu kabilelerin geldikleri yerler ile olaylar esnasında zikredilen coğrâfî mekanların tespiti için coğrafya kitaplarından yararlanılmıştır.

Konumuzla ilgili olarak başvurduğumuz araştırmalara gelince, Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili sayısız çalışma bulunmasına karşın Hendek savaşı ile ilgili müstakil bir çalışma yok denebilecek kadar azdır. Müstakil çalışması ile dikkati çeken araştırmacı Ebû Hafıl, Hendek savaşı ile ilgili önemli ayrıntılara yer vermiş, harita gösterimleri ile anlatımı zenginleştirmiştir. Özellikle kazılan hendeğın ebatları ile ilgili hesaplamalara dayandırarak verdiği bilgiler bizim için önem arz etmektedir. Ancak birçok kaynakta yer alan bazı bilgilerin çalışmasında yer almayışı geniş çaplı bir çalışma olmadığı kanaatini uyandırmaktadır (Ebû Hafıl, 1986). Bunun yanı sıra Âsım Köksal, Hendek savaşını mevcut kaynaklardan yararlanarak geniş çaplı olarak hazırlamış, ancak bilgiler sentezlenmediği için bir akıcılık sağlanamamıştır (Köksal, 1987). Hamidullah'ın *İslâm Peygamberi* ve *Hz. Peygamber'in Savaşları* adlı çalışmaları da istifade ettiğimiz araştırmaların başında yer almaktadır. Özellikle *Hz. Peygamber'in Savaşları* adlı çalışma Hendek savaşının sebeplerinin tespitinde önemli fayda sağlamıştır (Hamidullah, 2002). Ayrıca Hamidullah'ın Hz. Peygamber ile Ebû Süfyân'ın mektuplaşmalarına yer verdiği Hz. Peygamber dönemine ait vesikalarla ilgili eserini de burada anmak gerekir (Hamidullah, 1985). Bunların yanı sıra Semîre ez-Zâ'id'in çalışması da genel bir siyer çalışması olmakla birlikte kaynaklardaki pek çok rivâyetin bir arada görölmesi ağıından faydalı olmuştur (Zâ'id, 1???)

1.2. Hendek Savaşı Öncesi Mekkeli Müşriklerle İlişkiler

Bilindiği üzere Hz. Peygamber hicretten on üç yıl önce Mekke'de müşrikler arasında Allah'ın birliğini tebliğ etmeye başlamıştı (610). Onun bu çağırısı Mekkeli müşriklerin atalarından gelen ve kendilerinin de sürdürdükleri putperestlik inancına aykırı düşmekteydi. Bundan dolaydır ki Hz. Peygamber, tebliğ vazîfesi sırasında müşriklerin karşı çıkışları ve çeşitli baskıları ile karşılaştı. Bu yüzden inananların bir kısmı Habeşistan'a hicret etti. Mekke'de eman hakkını kaybeden Hz. Peygamber ise güvenli bir yer arayışına girişti.

Bu arayışları sebebiyledir ki Rasûlullah, câhiliye âdetlerine göre hac vazifesini yerine getirmek ve çevrede kurulan panayirlara katılmak üzere farklı yerlerden Mekke'ye gelen Araplar arasında İslâm'ı yaymak için çeşitli faaliyetlerde bulunuyordu. Nübüvvetinin on birinci senesi hac mevsiminde (Zilhicce 620) Mekke'ye gelen Yesribli Hazrec kabilesine mensup altı kişiye İslâm'ı tebliğ etti. Altı kişilik bu grup İslâm'ı kabul edince Hz. Peygamber onlardan kendisini himaye etmelerini ve böylece İslâm dinini yaymasına

yardımcı olmalarını istedi. Onlar da Evs kabilesiyle yıllardır süren düşmanlığın bu yeni din vasıtasıyla sona ereceğini ümit ederek İslâm dinini Evs ve Hazrec kabilesine anlatacaklarını söyleyip ertesi yıl Hz. Peygamber ile buluşacaklarına dair söz verdiler.

İslâm'ı kabul eden bu Müslüman grubun faaliyeti sayesinde birçok kişi Müslüman oldu. Bunlardan Hazrec kabilesine mensup on, Evs kabilesine mensup iki kişi verdikleri söz üzere ertesi yıl Hac mevsiminde (Zilhicce 621) Mekke'ye geldiler ve Hz. Peygamber'e biat ettiler. Hz. Peygamber İslâm'ı ve Kur'an'ı öğretmesi için Mus'ab b. Umeyr'i onlarla birlikte gönderdi. Mus'ab'ın Yesrib'de gösterdiği faaliyet çok sayıda kişinin Müslüman olmasını sağladı. Ertesi yıl (Zilhicce 622) Hz. Peygamber'i Medine'ye davet etmeye karar veren ikisi kadın yetmiş beş kişi Mekke'ye gelerek Akabe'de Hz. Peygamber'i kendi çocuklarını, kadınlarını, mallarını ve canlarını korudukları gibi koruyacaklarına dair söz verdiler (Önkal, 1989:211).

Hz. Peygamber Yesribliler'den aldığı bu destekle, Mekke'de on üç yıl süren tebliği sırasında az sayıda Müslüman ile maruz kaldıkları sıkıntılardan kurtulmak ve İslâm'ı daha rahat bir şekilde tebliğ edebilmek ümidiyle Medine'ye göç etti.

Mekkeli müşriklerin Müslümanların Medine'ye göç etmelerinden sonra da onları kendi hallerine bırakmadıkları görülmektedir. Nitekim Ebû Süfyân ve Übeyy b. Halef kendilerinden olan bir kimseye yardım etmelerinden dolayı Ensar hakkında aşağılayıcı ifadeler kullanarak kendileri ile onun arasına kimsenin girmemesini isteyen bir mektup yazdılar. Ka'b b. Mâlik bu mektuba şiir yazmak sûretiyle cevap vermiştir (İbn Habîb, 1???; Hamidullah, 1995:I, 217).

Ensar'ın, müşriklerin isteklerini reddetmesi üzerine Kureysliler Hz. Peygamber'in Medine'deki muârizları olan Abdullah b. Übeyy ve onun arkadaşları olan putperestlere mektup yazarak Rasûlullah'a karşı savaşmalarını ya da onu yurtlarından çıkarmalarını, aksi takdirde onlara karşı savaş açacaklarını söylediler. Ensar bu durumu öğrenince Hz. Peygamber'i korumak maksadıyla bu kimselere karşı hazırlık yapmaya başladı. Ancak bunu öğrenen Hz. Peygamber aradaki gerginliği gidermek ve kabileleri sakinleştirmek maksadıyla bu isteğin yerine getirilmemesi için onları ikna etti. Medine'deki Araplar'dan ümidini kesen Mekkeli müşrikler bu sefer Yahudilerle birlik olup entrikalar çevirmeye başladılar (Hamidullah, 1995:I, 218).

Hız. Peygamber müşriklerin bu tavrı karşısında hem kendisini müdafaa etmek hem de coğrâfî konumu itibariyle Mekkeli müşriklerin Suriye ve Mısır ticaret yolları üzerinde bulunan araziyi kullanacak olan kervanları kontrol altında tutarak buradan geçişlerin kendi inisiyatifinde olduğunu göstermek için seriyeler göndermeye başladı. Bu seriyeler Hız. Peygamber'in emriyle Medine'ye göçün ardından yaklaşık yedi ay sonra başlamıştır. Kureyşlilerin buna tepkisi, güç kullanarak kervan yollarını açık tutmak isteyişleri olmuştur (Hamidullah, 2002).

Yine bu amaçla düzenlenen bir seferle Kureyşliler'den birçok kimsenin katıldığı büyük bir ticâret kervanının Ebû Süfyân idaresinde Suriye'ye gitmekte olduğu öğrenildi. Hız. Peygamber kervandaki malların çokluğunu buna karşın muhafızlarının azlığını ashabına anlatarak Mekke'ye dönüş yolu üzerindeki Bedir'de bu kervanı ele geçirebileceklerini söyledi. Suriye'den Mekke'ye dönmekte olan Ebû Süfyân, Hız. Peygamber'in ani bir baskın yapacağı haberini aldı. Kureyşliler'den yardım istemek üzere Damdam b. Amr'ı Mekke'ye gönderdi. Bu sırada da kendisi pusuya düşmemek için nadiren kullanılan sahil yolunu tuttu. Ebû Süfyân'ın haber vermesi üzerine Ebû Cehil kumandanlığında yaklaşık bin kişilik ordu Kureyş kervanının bulunduğu yere doğru yola çıktı.

Kureyşliler Cuhfe'ye geldiklerinde Ebû Süfyân'ın habercisinden kervanın kurtulduğunu öğrenmesine rağmen hazırladıkları ordunun gücünü Müslümanlara göstermek için dönmeyip yollarına devam ettiler. Bedir yakınlarında konaklayan Hız. Peygamber düşman ordusu hakkında haber getirmesi için bir seriye gönderdi. O sırada Bedir'e yakın bir yerde konaklayan Kureyşlilerin Bedir kuyusundan su almaya gönderdikleri iki köleyi yakalayıp Hız. Peygamber'e getirdiler ve Kureyş ordusunun yaklaşık bin kişi olduğunu öğrendiler. Kureyş de karargâha dönen diğer kölelerden Müslümanların Bedir yakınlarında olduğunu anladılar ve Bedir'e doğru yola çıktılar. Müslümanlar hicretin 2. senesi Ramazan ayının 17'sinde (14 Mart 624) Bedir'e doğru yola koyuldular. Kureyşliler'den önce oraya vararak kuyuları tuttular. Savaş yapılmadan önce Hız. Peygamber, Hız. Ömer'i Kureyşliler'e göndererek savaş yapılmadan dönülmesi teklifinde bulundu. Ancak Kureyşliler bunu kabul etmeyerek savaş hususunda ısrar ettiler. Karşılıklı teke tek mücadeleyle şiddetlenen savaşın ardından Bedir'de hiç beklenmedik bir şekilde yenilgiye uğrayan Mekkeli müşrikler ağır kayıplar vererek geri dönmek zorunda kaldılar (Vâkıdî, 1966:I, 19-172; İbn Hişâm, 1956:I, 606-715; Buhârî, 1979: Megâzî, 2-14; Fayda, 1992:V, 326).

Müslümanların Bedir'de elde ettiği zafer Medine'de sevinç ve neşe kaynağı oldu. Ancak Bedir'de yakınlarını kaybettikleri için bu durumu hazmedemeyen Mekkeli müşrikler Bedir'in intikamını almak için hazırlıklara başladılar. Hamidullah hicretin 2. yılı (624) Medine'den sürülen Benî Kaynukâ` Yahudilerinden bir heyetin Kureyşliler'e giderek Müslümanlar aleyhinde tahriklerde bulduklarını ve Kureyş'in hazırlıklarını artırmalarına neden olduklarını belirtmektedir (Hamidullah, 1995:I, 233).

Yahudilerin de etkisiyle Kureyş intikam alma duygusuyla üç bin kişiden oluşan kalabalık bir ordu ve büyük ölçüde teçhizat topladı. Hz. Peygamber'in amcası Abbas müşriklerin savaş hazırlıkları yaptıklarını bildirdi. Hz. Peygamber ordusunu hazırlayarak Bedir'den on üç ay sonra hicretin 3. yılı Şevval ayında (24 Aralık 624) Uhud'da düşman ordusuyla karşılaştı. Müslümanlar savaşın ilk anlarında galip durumdaydılar. Ancak savaşın seyrinin kendi lehlerine döndüğünü görünce rehavete kapıldılar. Rasûlullah'ın emrine aykırı hareket ederek ganimet hırsına kapıldılar. Neticede Müslüman askeri Kureyş ordusuna yenik düştü. Müslümanların yenilgisi, Kureyşlilerle birlikte Medine civarındaki bazı kabilelerin âdeta iştahını kabartmıştı. Halbuki Uhud'daki yenilgiden önce Kureyş dışındaki kabilelerin kervanlarına dokunulmadığı için onlarla aralarında her hangi bir husûmet bulunmuyordu. Bu durum Mekke ve Medine civarındaki kabilelerin kendilerinin de Medine'ye saldırabilecekleri vehmine sebep oldu (Vâkîdî, 1966:I, 199-334; İbn Hişâm, 1956:II, 60-106; Buhârî, 1979: Megâzî, 17-27).

Kureyşliler elde ettikleri bu zaferle, Suriye'ye giden kervanların güvenliğini sağlamak için Medine çevresini kontrol altına almaya çalıştılar. Ancak elde ettikleri bu kısmî başarı hedeflerini gerçekleştirmede yeterli olmadı. Buna karşı Müslümanlar kısa zamanda eski güçlerine kavuşarak Zâtürrikâ' ve Hicaz-Suriye yolu üzerindeki Dûmetü'l-Cendel'e yaptıkları seferlerle Kureyş'in yalnız Mısır ve Suriye değil, Irak'a giden kervanlarına da yolları kapadılar (Hamidullah, 1998:XVII, 194).

Kureyş bir taraftan ticaret yollarının kapatılması sebebiyle maddî sıkıntılara maruz kalırken diğer taraftan liderleri Ebû Süfyân'ın Uhud'da, bir anlık zafer sarhoşluğu ile hiç düşünmeden gelecek sene Bedir'de buluşmayı vaat etmesine rağmen o senenin kurak geçmesi ve ticaretlerinin kesata uğraması sebebiyle bu arzularını gerçekleştiremediler. Karşılaşmayı da bir yıl sonraya bıraktıklarını bildirdiler. Ancak bu durum, Müslümanların ve diğer kabilelerin nazarında Kureyşliler'in otoritelerinin sarsılmasına neden oldu (İbn Kayyîm el-Cevziyye, 2000:192; Hasan, 1987-1995: I, 156-157).

Müslümanların Medine'ye hicretinden sonra gelişen tüm bu olaylar yeni bir savaşın habercisi ve tetikleyicisi oldu.

1.3. Hendek Savaşı Öncesi Medineli Yahudilerle İlişkiler

Malum olduğu üzere Hz. Peygamber, Medine'ye hicretinin ardından Arap kabileleriyle şehrin savunması, karşılıklı hak ve hukukun sağlanması adına bir sözleşme yapmıştı. Bu sözleşmenin ne zaman yapıldığı ve tek bir metinden mi ibaret olduğu noktasında farklı görüşler vardır. Muhtemelen Müslümanlarla ilgili bölüm hicretten hemen sonra kaleme alınmış, Hazrec ve Evs kabilelerinin müttefiki olarak katılan Yahudilerle ilgili bölüm ise Bedir savaşından sonra ilave edilmiştir. Ancak metnin tamamının hicretten sonra kaleme alındığı da ileri sürülen görüşler arasındadır (Aydın, 1991:III, 153).

Hamidullah bu sözleşmede Yahudilerin isimlerinin müstakil olarak zikredilmediğini bazı Arap kabileleri ile müttefik olan Yahudi kabilelerinin belli haklara sahip olacaklarının ifade edildiğini belirtmektedir. Ancak Araplarla ilgili 16. maddede Yahudilerin bu anlaşmaya her hangi bir zamanda girebilmeleri için açık kapı bırakılmıştır. Dolayısıyla bu anlaşmanın Yahudilerle Bedir'den sonra akdedildiği ağırlık kazanmaktadır (Hamidullah, 1995: I, 194-195).

Arap kabileleri ile yapılan sözleşme sırasında Evs ve Hazrec kabilelerinin müttefiki durumunda bulunan Yahudi kabileleri sözleşme gereği bir takım yükümlülükler altındaydılar. Sözleşme hükümlerinin muhatabı olan bu kabileler; Benî Kaynukâ', Benî Nadîr ve Benî Kurayza idi (İbn Hişâm, 1956: I, 504; Hamidullah, 1995:I, 241).

Müslümanların Bedir'de elde ettiği zaferin ardından Yahudilerin Müslümanlara hakaretlerinin ve müşrikleri Müslümanlar aleyhinde kışkırtarak taşkınlık yaratan davranışlarının artması sebebiyle sözleşme maddeleri ihlal edilmeye başlandı. Zor ve sıkıntılı anların yaşandığı bu günlerde Müslüman bir kadının Benî Kaynukâ' çarşısında tacize uğraması ve buna şahit olan bir Müslüman'ın tacizde bulunan Yahudi'yi öldürmesi, ardından da bunu gören Yahudilerin o kişinin üzerine saldırarak onu katletmesi anlaşmanın bozulmasına sebep oldu. Hz. Peygamber'in on beş günlük Benî Kaynukâ' kuşatmasının ardından hicretin 2. yılı Zilkâde ayında (Nisan 624) Yahudi halkı on beş gün kuşatmadan sonra teslim alınarak erkeklerin öldürülmesine karar verildi. Ancak o sırada Hazrec kabilesinin lideri olan Abdullah b. Übey'in, Kaynukâlîlar'ın kendilerinin müttefiki olduklarını söyleyerek bağışlanmaları hususunda ısrar etmesi

üzerine Hz. Peygamber kararından vazgeçerek Medine'den sürülmelerini emretti (İbn Sa'd, 1985:II, 28-30; Avcı, 2002a:XXV, 88).

Benî Kaynukâ` Yahudileri, çok sayıda silah ve silah yapımında kullanılan malzemeyi geride bırakarak Medine'den ayrıldılar. Bir müddet Vâdi'l-Kurâ'da kaldıktan sonra Suriye taraflarına giderek Ezriât'a yerleştiler (Vâkîdî, 1966:I, 180).

Benî Kaynukâlılar'ın taşkınlıklarının ardından sürülmelerinden sonra Benî Nadîrliler de anlaşma maddelerini ihlâl etmeye başladılar. Hz. Peygamber'e düzenledikleri suikast plânının haber alınması üzerine Medine'den göç etmek zorunda kaldılar.

İslâm tarihi kaynaklarında yer alan bilgilerden anlaşıldığına göre Mekke yakınlarındaki Recî' bölgesinde meydana geldiği için bu isimle bilinen olay şöyle gerçekleşmişti: Benî Âmir'in lideri Ebû Berâ' Hz. Peygamber'den İslâm'ı anlatmaları için kendilerine ehil kimselerin gönderilmesini istedi. Hz. Peygamber bu isteği samimi bulunca kırk kişilik bir grubu onlara gönderdi. Ancak dinlenmek üzere bir kenara çekilen gruba bu kabile tarafından ani bir saldırı gerçekleştirildi ve o sırada orada bulunmayan iki kişi hariç herkes öldürüldü. Bu iki kişiden biri, durumu Hz. Peygamber'e haber vermek üzere giderken yolda bu kabileye mensup iki kişi ile karşılaştı. İntikam alma düşüncesiyle masum olan bu iki şahsı öldürdü.

Bu olayın ardından Hz. Peygamber Benî Âmir'in müttefiki olan Benî Nadîr'den öldürülenlerin diyetini bu kabileye ödemedi kendisine yardım etmelerini istemeye gitti. Ancak onlar yemek ikramında bulunacaklarını bahane ederek Rasûlüllah'ı beklettiler. Bu sırada da Hz. Peygamber'i öldürmeyi plânladılar. Rasûlüllah'ın bu durumu hissetmesi üzerine onları yaklaşık on beş gün kuşatma altında tuttu. Yahudilerin direnmesi üzerine Kur'an-ı Kerîm'de de belirtildiği gibi (Haşr 59/5) hurma bahçelerinden bir kısmı yakıldı. Yahudiler kendileri için çok değerli olan bu bahçelerin tamamının yanmasını istemediler. Çünkü onların yeniden dikilmesi yıllarını alabilirdi. Bu yüzden bahçelerini tekrar geri almak ümidiyle şehri terk edeceklerine dair haber gönderdiler. Böylece h. 4. yıl 18 Rebûlevvel (29 Haziran 625) ayında Medine'den ayrıldılar (Vâkîdî, 1966:I, 363-382; Buhârî, 1979: Megâzî, 14).

Benî Nadîr Yahudileri kendilerinden önce Medine'den sürülen Benî Kaynukâ` Yahudilerinin gittiği tarafa yöneldiler. Medine'nin kuzeyinde bulunan Hayber'e giderek oraya yerleştiler. Ancak, evlerini, yerlerini ve mallarını Medine'de bırakıp göçe

zorlanmaları ve bundan dolayı bir takım sıkıntılara maruz kalmaları onları intikam almaya sevk edecekti (İbn Sa'd, 1985:II, 65; Dimyâtî, 1996:202; Avcı, 2002b:XXVI, 431).

Özellikle Suriye ticaret yolu üzerindeki bölgelere yerleşen Yahudiler bu düşünceyle bu bölgede Müslümanlar aleyhine tutumlar sergilemeye, yerli halk ve civar bölgelerdeki halkın liderleriyle entrikalar çevirerek sinsice plânları kurmaya başlamışlardı (Hamidullah, 2002: 76).

BÖLÜM 2: HENDEK SAVAŞI'NIN SEBEPLERİ VE TARAFLARIN SAVAŞ HAZIRLIKLARI

2.1. Hendek Savaşı'nın Sebepleri

Yukarıda zikredildiği üzere Medine'yi terk etmek zorunda kalan Yahudilerin büyük bir kısmı Hayber ve çevresine yerleşmişlerdi (İbnü'd-Deyba', 1993:II, 584; Zâ'id, 19???:II, 674). Ancak burada ekonomik sıkıntılarla karşılaşılıyor ve barınma zorluğu çekiyorlardı. Medine'den çıkarılmaları kendi hatalarından kaynaklanmış olmasına rağmen yaşadıkları sıkıntılar sebebiyle her geçen gün Müslümanlara karşı kin ve nefret duyguları artıyordu.

Özellikle Hayber'e yerleşen Benî Nadîr Yahudileri Müslümanlardan intikam alma düşüncesiyle Medine'ye giden ticâret kervanlarını engellemek üzere Hayber çevresinde yer alan kabile liderleriyle anlaşmaya başlamışlardı. Böylece Medineliler'i maddî zarara uğratmayı, güçlerini kırarak onları tamamen yok etmeyi ve İslâm'ı ortadan kaldırmayı düşünüyorlardı. Bunun için de öncelikle Dûmetü'l-Cendel melikiyle bir anlaşma yaptılar.

Bu faaliyetlerinin bir neticesi olarak Dûmetü'l-Cendel hâkimi Ükeydir b. Abdülmelik Suriye ve Irak'tan Medine'ye gelen hububat yüklü kervanların geçtiği yolları keserek Medine'ye gitmekte olan kervanlara tacizde bulunmaya başladı. Hz. Peygamber Ükeydir b. Abdülmelik'in bu hareketini haber alınca olayı yerinde durdurmak üzere Dûmetü'l-Cendel'e doğru yola çıkmış; ancak çıkan çatışma sonunda Dûmetü'l-Cendel halkı dağılarak kaçmıştı (Vâkîdî, 1966:I, 403; Taberî, 1???:II, 506).

Yukarıda zikri geçen ifade Vâkîdî'de yer aldığı şekliyle İslâm tarihi kaynaklarının büyük bir kısmında bulunmaktadır. Ancak İbn Hişâm'da yer alan Hz. Peygamber'in Dûmetü'l-Cendel'e giderken beklenmedik bir şekilde Medine'ye döndüğü (İbn Hişâm, 1956:II, 213; Hamidullah, 2002:78-79) şeklindeki rivayet; Hamidullah'ın, Gatafân ve Fezâre kabilelerinin Kureyşle anlaşarak lidersiz kalan Medine'ye saldırı hazırlıkları içerisinde bulduklarını düşünmesine sebep olmuştur.

Hamidullah'a göre Dûmetü'l-Cendel seferi bir tesadüf değil, Yahudilerin sinsice hazırladıkları plânlarının bir parçasıydı. Buna göre Yahudiler Hz. Muhammed'i Medine'den dışarı çekerek Gatafân ve Kureyşliler'in birlikte Medine'yi yağma etmelerine imkân hazırlamayı ve Rasûlullah'ı merkezden uzak bir yerde zor duruma sokmayı düşünmüşlerdi (Hamidullah, 2002:78-79).

Aslına bakılacak olursa Hamidullah'ın bu görüşü ilk bakışta cazip gelmektedir. Zîrâ Yemen-İrak ve Vâdissirhân-Suriye kervan yollarının kesiştiği noktada yer alan Dûmetü'l-Cendel'de Arabistan'ın en önemli panayırlarından biri kurulmakta ve her yıl Rebûlevvel ayı boyunca faaliyet göstermekteydi. Kaynaklarda belirtildiği üzere Dûmetü'l-Cendel'e üç askerî sefer düzenlemiştir. Birincisi 5. yılın Rebûlevvel ayında bizzat Hz. Peygamber tarafından, ikincisi 6. yılın Şaban ayında Abdurrahman b. Avf kumandasında, üçüncüsü ise 9. yılda Tebük gazvesi münasebetiyle yapılmıştır (Güner, 1994:X, 1).

Burada ilk seferle ilgilendiğimiz açıktır. Hamidullah, İbn Hişâm'da yer alan bilgiden hareketle Hz. Peygamber'in h. 5. yıl Rebûlevvel ayında düzenlediği bu seferinden Kureyş ve müttefiklerinin Medine'ye saldıracaklarını öğrenmesi üzerine yarı yoldayken döndüğünü ve hemen savaş hazırlıklarına başladığını belirtmektedir. Ancak seferin Rebûlevvel ayında yapılmış olması ve Rasûlullah'ın haberi duyar duymaz Medine'ye dönerek savaş hazırlıklarına başlaması kronolojiyle örtüşmemektedir. Nitekim genel kabule göre Şevval ayında gerçekleştiği söylenen Hendek savaşı ile Dûmetü'l-Cendel seferi arasında altı ay bulunmaktadır.

Ayrıca Hamidullah Hz. Peygamber'in bu haberi Dûmetü'l-Cendel seferinden dönerken Gatafân ve Fezâre topraklarından geçtiği sırada öğrenmiş olabileceği üzerinde durmaktadır. Ancak Hz. Peygamber haberi öğrenir öğrenmez Medine'ye dönüp de savaş hazırlıklarına başlamış olsaydı h. 5. yıl Şaban ayında Benî Müstalikler'e karşı bir sefer düzenlemez aksine hazırlıklarını hızlandırır. Hz. Peygamber'in Benî Müstalik seferi Hendek savaşından iki ay önce Şaban ayında gerçekleşmiştir.

Hamidullah'ın tezi, Hendek savaşına çok yakın bir tarihte Dûmetü'l-Cendel seferinin düzenlendiği ve Rasûlullah'ın aniden geri dönerek müttefik güçlere karşı savaş hazırlığına giriştiği üzerine kuruludur. Dolayısıyla onun tezini destekleyecek şekilde Benî Müstalik'ten sonra başka bir Dûmetü'l-Cendel seferinin yapıldığına dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

İslâm Ansiklopedisindeki "Dûmetü'l-Cendel" maddesini hazırlayan Ahmet Güner de aynı şekilde Hz. Peygamber'in h. 5. yıl Rebûlevvel ayında Dûmetü'l-Cendel'e giderken Gatafân ve Fezâre'den Medine'ye yapılacak savaş hazırlıklarını öğrenir öğrenmez geri döndüğünü belirtmektedir. Ancak Güner'in bu yorumunda Hamidullah'tan etkilendiği açıkça görülmektedir.

Yukarıda da belirtildiği üzere h. 5. yıl Rebîülevvel ayında gerçekleşen Dûmetü'l-Cendel seferinin Müslümanların lehine sonuçlanması, Yahudilerin Hayber ve çevresindeki kabileleri cesaretlendirerek Müslümanlara ambargo uygulama girişimlerinin hiçbir sonuç vermediğini göstermektedir.

Müslümanlardan intikam alma ümitlerini yitirmeyen Yahudi liderleri toplanarak müşriklerin desteğini almak üzere Mekke'ye gitmeye karar verdiler. Kureyş bu bölgede önemli bir otoriteye sahipti. Onların vereceği olumlu cevap Yahudiler için müttefik oldukları diğer kabileleri de yanlarına çekmek anlamına geliyordu. Diğer taraftan Yahudiler, Müslümanlar ile Mekke'li müşrikler arasında yaşanan gerginlikleri ve mücadeleleri biliyorlar ve aralarındaki husumetten yararlanmayı plânlıyorlardı.

Aralarında Sellâm b. Ebî'l-Hukayk en-Nadarî, Huyey b. Ahtab en-Nadarî, Kinâne b. er-Rebî b. Ebî'l-Hukayk en-Nadarî, Hevze b. el-Hukayk el-Vâilî, Hevze b. Kays el-Vâilî, Ebû Âmmâr el-Vâilî, Ebû Râfî, er-Rebî b. er-Rebî b. Ebü'l-Hukayk, Vahvah b. Âmir ve Ebû Âmir el-Fâsık'ın bulunduğu Benî Nadîr ve Benî Vâil'den on kişilik (Vâkîdî, 1966:II, 441; Şâmî, 1990:IV, 512; Halil, 1985:209) bir rivâyete göre yirmi kişilik (Diyarbekrî, 1999:I, 480; Es'ad, 1983:680), Kurtubî'nin Nisâ' sûresi 51. âyeti kerîmenin tefsinde belirttiği üzere Ka'b b. el-Eşref başkanlığında yetmiş kişilik (Kurtubî, 2003:III, 249) bir grup Müslümanların düşmanı olan Kureyş müşrikleri ile anlaşmak üzere Mekke'ye geldiler. Başlarına gelen felaketi onlara anlatarak daha fazla ihmal ederlerse aynı felaketin onların da başına geleceğini ve bunun için Hayber Yahudilerinin harbe hazır olduklarını söylediler. Kureyş ile birlik oluşturarak Muhammed ve ashabını yok edene kadar savaşacaklarına dair söz verdiler (Belâzurî, 1996:I, 427; İbn Haldûn, 1981-1988:II, 441; Ahmed, 1992:444).

Müslümanlarla yıllar süren mücadelelere rağmen her geçen gün artan sayıları müşrikleri çileden çıkarıyor ve onları tamamen yok etme isteklerini kamçılıyordu. Bunun yanı sıra Kureyşliler'in Uhud'dan sonra Bedir'de buluşmayı vaad etmeleri, ancak kurak ve kıtlık sebebiyle bu sözlerini yerine getirememeleri onları Müslümanlardan intikam almaya teşvik ediyordu. Yahudilerin bu teklifi onların uzun süredir bekledikleri imkânı sağlayarak kolayca ikna olmalarına sebep oldu.

Kâbe'nin etrafında bulunan Kureyş'in kabile liderleri Mekke'ye gelen Yahudi liderlerine güvenileceklerinden emin olmak için kendi dinlerinin mi yoksa Muhammed'in dinin mi daha doğru, hakka daha yakın olduğunu öğrenmek istediler. Bu merakı gidermek için

Ebû Süfyân ayağa kalkarak kendilerine kitap verilen ve ilim ehli olan Yahudi topluluğuna seslendi. Kendilerinin Kâbe'yi yapan, hacılara sürülerle deve kesen, onları sulayan, putlara tapan kimseler olduklarını sözlerine ekleyerek Kureyş'in mi yoksa Muhammed'in dininin mi hakka daha yakın olduğunu sordu. Yahudiler, şehirdeki beyti yüceltenlerin, hacıları sulayanların, kurbanlık hayvan kesenlerin, atalarının dinine inananların Kureyşliler olduğunu, dolayısıyla Kureyş'in hakka Muhammed'den daha yakın olduğunu söylediler (İbn Seyyidünnâs, 1???:I, 219, II, 55; Necdî, 1956:281).

İslam tarihi kaynaklarında (Kurtubî, 2003:III, 242) Kureyş ve Yahudiler'in bu durumunun Nisâ sûresi 51-55. âyet-i kerîmelerde şöyle açıklandığı yer almaktadır: "Kendilerine kitaptan nasip verilenleri görmedin mi? Putlara ve bâtıla iman ediyorlar, sonra da kâfirler için: 'Bunlar, Allah'a iman edenlerden daha doğru yoldadır' diyorlar! Bunlar Allah'ın lânetlediği kimselerdir. Allah'ın rahmetinden uzaklaştırdığı (lânetli) kimseye gerçek bir yardımcı bulamazsın. Yoksa onların mülkten (hükümranlıktan) bir nasipleri mi var? Öyle olsaydı insanlara çekirdek filizi (kadar bir şey bile) vermezlerdi. Yoksa onlar, Allah'ın lütfundan verdiği şeyler için insanlara hased mi ediyorlar? Oysa İbrâhîm soyuna kitabı ve hikmeti verdik ve onlara büyük hükümranlılık bahsettik. Onlardan bir kısmı İbrâhîm'e inandı, kimi ondan yüz çevirdi; (onlara) kavurucu bir ateş olarak cehennem yeter". Ünlü müfessir Ferrâ, Nisâ sûresinin 51. âyeti kerîmesinde "cibt" ve "tâğût" ile kastedilenin "Huyey b. Ahtab" ve "Ka'b b. el-Eşref" olduğunu belirtmektedir (Ferrâ, 1980:I, 273). Anlaşıldığı kadarıyla müfessirlere göre Hendek savaşı sırasında rol alan Yahudiler arasında Ka'b b. el-Eşref de görünmektedir. Ancak tarih kayıtlarıyla sabittir ki, Ka'b b. el-Eşref Hendek savaşından önce öldürülmüştür (Bk. Kapar, "Ka'b b. el-Eşref", *DİA*, XXIV, 4). Dolayısıyla Hendek savaşında yer alması mümkün değildir. Bu durum müfessirlerin tarih kayıtlarına fazla önem vermedikleri izlenimini uyandırmaktadır.

Halbuki Tevrat Yahudilere, putlara tapmaktan uzak durmalarını, onlara düşman olmalarını tavsiye ediyordu. Onların müşriklerden yardım beklentileri nedeniyle böyle bir hataya düşmeleri dinî değerleriyle örtüşmemekteydi (Heykel, 2000:II, 160). Ancak Yahudiler böyle söyleyerek müşrikleri ikna etmeyi ve isteklerini daha kolay yaptırabilmeyi amaçlıyorlardı. Kureyş'in kendilerini destekleyeceklerinden de ümitliydi. Çünkü onların Müslümanların üzerine yürümek için fırsat kolladıklarını tahmin edebiliyorlardı.

Kureyş'in beklediği cevabı veren Yahudiler, müşrik liderlerin yanında takdir gördüler. Kureyş lideri Ebû Süfyân bu durumu perçinlemek ve sözlü bir anlaşmaya dökmek için Kureyş bünyesindeki tüm kabilelerden elli kişiyi topladı. Karşılıklı iki taraf Kâbe'nin örtüsünün arasına girip göbeklerini Kâbe'ye yapıştırmak suretiyle hiç ayrılmamak ve birbirlerini terk etmemek üzere Allah'a yemin edip içlerinden tek kişi kalmayınca dek Muhammed hakkında söz birliği ederek karşılıklı olarak yeminleşip akitleştiler (Makdisî, 1903:IV, 217; Seâlibî, 1997:328).

Her iki taraf arasında gerçekleşen sözleşmenin ardından müttefik olan Yahudi ve Müşrik kabileler harekete geçecekleri vakti tayin edip güçlerini artırmak için çevre kabilelere giderek onlardan kendilerine destek olmalarını istediler.

Diğer taraftan Hz. Peygamber her an düşmanın bir hainliğinden çekiniyordu. Arap yarımadasında olup bitenle ilgileniyor ve müşriklerin plânlarıyla ilgili haberler ediniyordu. Çünkü Araplarda eski tarihlerden beri var olan kabile düzeni geleneğe bağlı bir yapı teşkil ediyordu. Rasûlullah bu yapıyı yakından tanıyor ve Arapların intikamlarına düşkün olduğunu biliyordu. Çevrede bulunan diğer kabileler de aynı şekilde intikamlarını almak için ufak bir hareket bekliyordu (Heykel, 2000:II, 157-158).

Bunu aynı zamanda Hamidullah'ın da eserinde belirttiği üzere Ebû Süfyân'ın Hz. Peygamber'e göndermiş olduğu mektubundan anlamaktayız. Kaynak olarak Taberî'nin *Kitâbü's-Sîret* adlı eseri gösterilmektedir. Ancak diğer kaynaklarda bu mektubun yer almaması ve uslûbu açısından sahih olmadığı kanısına yol açmıştır. Ebû Süfyân'ın yazmış olduğu mektup şöyledir;

"Kahramanlarımızı öldürdün. Çocuklarımızı yetim, kadınlarımızı dul bıraktın şimdi kabileler ve oymaklar seninle savaşmak ve etkilerini silmek üzere toplanmış bulunuyor. Medine hurmasının yarısını senden istemek üzere sana haber gönderdik. Ya bunu kabul edersin ya da yurtlarınızın harap edileceğini ve eserlerinizin söküleceğini bil" (Ferec, 1977:441).

Bununla ilgili olarak söylenen şiir şöyledir:

*"Nizar kabileleri anlaştı Beyt-i Haramdaki Lât'ın zaferi için
Kureyş aslanları geliyor benekli ateş gibi atların üstünde"*

Hz. Peygamber, Ali'ye şu şekilde cevap yazmasını buyurdu:

"Esirgeyen bağıslayan Allah adına! Şirk ehlinin ve nifakçılarının küfür ehli ve kavgacıların mektubu bize geldi. Dediğinizi anladım. Bilin ki size tek cevabım ok uçları ve kılıç uçlarıdır. Siz her şeyden önce putlara tapmaktan vazgeçin. Kılıç darbesinden başların ayrılmasından yurtların harap edilmesinden eserlerin sökülmesinden haberiniz olsun. Doğruya uyanlara esenlik dilerim."

Bununla ilgili şu şiir nakledilmektedir:

"Kureyş'e haberimi ilet kılıç gibi keskin bir dilden

Gelin göreceğiniz varsa gelin korkulubir bedendeki kılıçtan"(Hamidullah, 1985:72-73)

Yukarıda zikredilenler dikkate alındığında Müslümanlara karşı düşmanlık faaliyetlerinin başını çekerek her türlü plân ve projenin mimarı ve bilfiil savaşın çıkmasının esas müsebbibinin Yahudiler olduğu anlaşılmaktadır (Mahmudov, 2005:113).

Yahudilerin Mekkeli müşrikleri kıskırtmasıyla ve onların da Müslümanların üzerine saldırmak için sebep aramasıyla vuku bulan savaşın ortak sebebi ise Müslümanlara düşmanlık eden ve tek tek savaşarak onlara galip gelemeyeceğini anlayan düşman zümrelerinin, İslam'ın yayılmasına mani olmak, Müslümanları ortadan kaldırmak, can ve mallarını yağmalamak idi (Hasan, 1987-1995:I, 154).

2.2. Tarafların Savaş Hazırlıkları

2.2.1. Kureyş Müşriklerinin ve Müttefiklerinin Savaş Hazırlıkları

2.2.1.1. Yahudilerin Savaş Hazırlıkları

Yahudi liderlerden oluşan bir heyet Müslümanlardan intikam alma düşüncesiyle müşriklerin yardımını umarak Mekke'ye gelmişler ve Kureşliler'i Medine'ye yürüme konusunda ikna etmişlerdi. Bu fikrin karara bağlanmasının ardından da Medine'ye hareket edecekleri vakti belirlemişlerdi.

Yahudiler, yapılan anlaşmadan sonra Mekke'den ayrıldılar ve dönüş yolu üzerinde yer alan kabilelerin de desteğini alarak daha güçlü bir saldırı yapmayı hedeflediler. Bunun için bazı rivayetlere göre Hayber hurmasının bir yıllık mahsulü bazı rivayetlere göre yarısı karşılığında onları kendileri ile savaşmaları konusunda ikna etmeyi düşündüler.

Buna bağlı olarak Yahudi heyeti Gatafân'a gelerek onlardan Müslümanlara karşı Kureyşle birlikte kendilerine destek olmalarını istediler(Tabersî, 1979:99; Nebhânî,

1989:34). Bunun karşılığında da Hayber'in bir yıllık hurmasını (İbnü'l-Esîr, 1979:II, 178; Sezikli, 1994:99) bir rivâyete göre gelirin yarısını teklif ettiler (Şiblî Nu'mânî, 2003:I, 267). Gatafânlılar bu teklif karşısında memnuniyetlerini gizleyemediler. Özellikle de liderleri Uyeyne b. Hısn bu konuda aceleci davrandı (Mûsâ b. Ukbe, 1994:214; Nedvî, 1979:207). Kureyş'in katıldığı bir savaşta kendilerinin muvaffak olacağından gayet emin olarak fazla düşünmeden hemen kabul etti.

İbn Haldûn Gatafân'ın lideri Uyeyne b. Hısn'ın Yahudilerle birlikte Eşca' liderine giderek onu da Müslümanlarla savaşma konusunda ikna ettiğini belirtmektedir (İbn Haldûn, 1981-1988:II, 441).

Mûsâ b. Ukbe'de yer alan rivayetten anlaşıldığına göre Ebû Süfyân, Huyey b. Ahtab'ı bu yolculuğu esnasında yalnız bırakmadı ve onunla birlikte Necid bölgesine gitti. Önce Gatafân'a gelerek liderleri Uyeyne b. Hısn'dan Hayber hurmasının yarısı karşılığında yardım istedi. Yahudi kabilelerinden Benî Ebi'l-Hukayk'tan Kinâne b. er-Rebî b. Ebi'l-Hukayk da onları bu konuda teşvik etti (Mûsâ b. Ukbe, 1994:215).

Mürre oğullarının kardeşi Ebû Hâris b. Avf, bu teklife sıcak bakan Uyeyne b. Hısn ile kendi kavminden olan Gatafânlılara Muhammed'e karşı savaşa girmemelerini ve onu Araplardan düşmanı olan kimselerle baş başa bırakmalarını tavsiye etti. Ayrıca Yahudilerin bunu şeytana mağlup oldukları için yaptıklarını ve bu savaş neticesinde boyunlarının vurulacağını söyleyerek kabilesini uyardı. Ancak Uyeyne b. Hısn bu tavsiyeyi ve uyarıyı umursamayıp onların teklifini kabul etti. Gatafân halkı başta Ebû Hâris'in uyarısını mantıklı bulsa da Uyeyne b. Hısn'a boyun eğmek zorunda kaldılar (Makdisî, 1903:IV, 217; Köksal, 1987:XII, 205).

Ebû Hâris kavminin ileri görüşlü kimselerinden biriydi. Kabile halkının bu savaşa girerek başlarını derde sokmalarını istemiyordu. O da biliyordu ki, Yahudilerin asıl düşmanı Müslümanlardı. Ancak Gatafân lideri Uyeyne b. Hısn, galibiyetten çok emin olarak neticede elde edecekleri ganimetleri hesap ederek hiç düşünmeden teklifi kabul etmişti. Eğer Müslümanlara galip gelirlerse Medine'nin hurma bahçelerini ganimet olarak alacaklardı ki bu da onların iştahını kabartmaya yetiyordu. Böyle düşünmelerinin bir sebebi de elbette ki ordunun Müslümanların güç yetiremeyecekleri kadar kalabalık ve güçlü olmasıydı.

Gatafânlılar'ın Kureyş ve Yahudilerin teklifini kabul etmelerinin ardından Gatafân lideri Uyeyne b. Hısn, müttefiği olduğu Benî Esed kabilesinin lideri Tuleyha b. Hüveylid'e elçi ile bu konuyu haber veren bir mektup gönderdi. Benî Esed'den Müslümanlarla savaşmaları için kendilerine yardım etmelerini istedi. Onlar da bu teklifi uygun görüp kabul ettiler (İbnü'l-Cevzî, 1992:III, 228; Bûtî, 19???:109).

Yukarıda belirttiğimiz üzere kaynakların bir kısmında Yahudilerin Kureyş'in müttefiki olan bu kabilelere bizzat giderek destek arayışlarında buldukları görülmektedir. Ancak bazı rivayetlerde bunu bizzat kendilerinin değil de müttefik olduğu kabileler aracılığıyla yaptıkları ortaya çıkmaktadır.

Vâkıdî'de yer alan bir bilgiye göre, Yahudiler Gatafân'ın ardından Benî Süleym'e gelerek yardım talep etmişler, Benî Süleym de Kureyş savaştığı takdirde onlara yardım edeceklerine dair söz vermişti (Vâkıdî, 1966:II, 442-443; Zehebî, 1990:283). Yahudiler, kendilerinin müttefiki olan Benî Sa'd'i de katılmaya ikna ettiler (Diyarбекrî, 1???:I, 480).

Bu bilgi Mûsâ b. Ukbe'de, Yahudilerin, Gatafân kabilesinin müttefiki olan Benî Esed'e mektup yazarak yardım diledikleri ve bu sırada Kureyş ile aralarındaki akrabalık ilişkilerini de göz önünde tutarak Beni Süleym'in lideri Ebû'l-A'ver'e gidip ondan kendilerine yardım etmelerini istedikleri şeklinde yer almaktadır (Mûsâ b. Ukbe, 1994:215).

Vâkıdî, Ebû Süfyân'ın Yahudilerle anlaşıp hareket saatini ayarladıktan sonra savaş hazırlığına giriştiğini ve kendine bağlı Ehâbişlerine savaşa katılmaları yönünde çağrıda bulunduğunu, Yahudilerin ise oradan ayrılarak Gatafân, Süleym, Esed ve diğer kabileleri ikna etmek üzere yola çıktığını belirtmektedir (İbn Kayyîm el-Cevziyye, 2000:192; Halebî, 1996:158).

Yahudiler Gatafânla birlikte Eslem, Eşca', Kinâne, Mürre ve Fezâre kabilelerini tek tek dolaşarak Hayber'in bir yıllık hurmasını vermek şartı ile ittifaka dâhil ederek Kureyş'in de katılacağını propaganda malzemesi olarak söylüyorlardı (İbnü'l-Cevzî, 1992:III, 228; Kutub, 1986:5). Çünkü onlar için Kureyş'in katılması kesin başarı sağlayabilmeleri için önemliydi.

Kaynaklarda belirtildiği üzere Yahudilerin gittikleri her kabileye Hayber'in bir yıllık hurma gelirini verme taahhüdünde bulunmaları Hayber Yahudilerinin gerçekten çok geniş

hurma bahçelerine sahip olduklarını, kabilelerin bu teklife dayanamayıp kabul etmeleri de onların bu bahçelerden haberdar olduklarını ve gelir miktarını bildiklerini göstermektedir.

Yahudiler, Kureyş ve müttefiklerini Medine'ye saldırmaları ve Müslümanları yok etmeleri için bu şekilde ikna etmişlerdi. Kaynaklarda Yahudilerin de bu savaşta yer alarak Muhammed ve ashabını yok edene kadar müttefik müşrik ordusunun yanında olacaklarına dair akitte buldukları rivayet edilmektedir. Ancak hiçbir kaynak, Yahudi birliklerinin kaç kişiden oluştuğu ve nerede karargâh kurdukları hakkında her hangi bir rivayette bulunmamaktadır. Hamidullah'ın da Hayberliler'in, özellikle de Benî Nadîr Yahudilerinin bu savaşta yer alacak askerî birliği göndermeyerek kendilerini bu savaştan uzak tuttuklarını ifadelendirirken bu probleme işaret ettiğini görmekteyiz (Hamidullah, 2002: 77).

2.2.1.2. Müşriklerin Savaş Hazırlıkları

Yahudiler Mekke'ye gelip de Kureyşliler'i Medine'ye yürüme hususunda ikna ettikten sonra sözlü bir anlaşma yaparak savaş hazırlıklarına başlamak üzere yurtlarına döndüler.

Tarihçi Mûsâ b. Ukbe'ye göre Ebû Süfyân, Huyey b. Ahtab ile birlikte yola çıkarak Gatafân kabilesine geldi ve liderleri Uyeyne b. Hısn'dan yardım istedi. Benî Ebi'l-Hukayk'tan Kinâne b. er-Rebî de Hayber hurmasının yarısı karşılığında kendilerine yardım etmeleri için onları ikna etmeye çalıştı. Gatafânlılar araya Benî Ebi'l-Hukayk'ın girmesiyle teklifi kabul ettiler. Uyeyne b. Hısn'ın teklifi kabul etmesinin ardından müttefik olduğu Benî Esed kabilesinin lideri Tuleyha b. Hüveylid'e elçi ile bu konuyu haber veren bir mektup gönderdi. Bu sırada Kureyş aralarındaki akrabalık ilişkisini de göz önünde tutarak Benî Süleym'in lideri Ebü'l-A'ver'e gitti. Ondan kendilerine yardım etmelerini istedi (Mûsâ b. Ukbe, 1994:215).

Vâkidî ise bu olaya temas etmeksizin Yahudilerin Medine'yi terk etmelerinden sonra Safvân b. Ümeyye'nin, Yahudilerle anlaşan Ebû Süfyân'a ve Kureyşliler'e seslenerek Yahudilere vaat ettikleri şeyi yerine getirmelerini istediğini nakleder. Aksi takdirde Muhammed ve ashabının onlara karşı cesaretlenmesi tehdit oluşturabilirdi. Zira Uhud savaşında ertesi yıl Bedir'de buluşmak üzere (Bedrül-Mev'id) Muhammed'e vaatle bulunmuşlar, ancak vaatlerini yerine getirmemişlerdi. Safvân b. Ümeyye, Uhud'da Ebû

Süfyân'ın vaatle bulunmasına karşı çıkmış ve onu engellemeye çalışmıştı (Vâkıdî, 1966:II, 442). Ancak Ebû Süfyân'ın Uhud'da kazandığı zafer sarhoşluğu ile hiç düşünmeden böyle bir vaatle bulunması ve sonra da kuraklık sebebiyle sözünü yerine getirememesi Müslümanların nazarında otoritelerinin sarsılmasına neden olmuştu. Safvân b. Ümeyye'nin bu gayreti aynı şeyin tekrarlanmaması için bir uyarı niteliğindedir.

Ebû Süfyân, kuzey bölgelerdeki kabilelerin desteğini aldıktan sonra Safvân'ın da tavsiyesi üzerine güçlü bir ordu hazırlamak için gerekli adımları atmaya başladı. Arap kabilelerinden destek bulmak üzere bir takım teşebbüslerde bulundu. Mekke'nin güneyindeki Ehâbişleri savaşa katılmaları hususunda ikna etti (İbn Kesîr, 1992a:IV, 96, 104; Gadbân, 1989:484).

Ebû Süfyân çevre kabilelerden elde ettiği destekle ordusunun gücünü artırmayı başardı. Böylece Ebû Süfyân, Kureyş, Kinâne ve Tihâme kabilelerinin komutanı olarak (Abdürrezzâk, 1983:V, 367; İbn Kesîr, 1992a:I, 630) Kureyş ve ona tâbi olan Ehâbişleri "İbn Kuteybe onların Benî Müstalik, el-Hayâ' b. Sa'd b. Amr ve Benî Hevn b. Hüzeyme olduğunu; Cevherî, Kureyş'in bir kolu olduğunu; Ebû'l-Fidâ', Kinâne'nin bir kolu olduğunu belirtmektedirler" (Kehhâle, 1982:I, 5-6) ile birlikte toplam dört bin kişiden oluşan ordusuyla hazır oldu (Dimyâtî, 1996:202; Ahmed Ali, 2001:244).

Sancak Osman b. Talha tarafından taşınarak (İbn Seyyidünnâs, 1992a:II, 56; Armûş, 1989:73), Dâru'n-Nedve'de dikildi (Şâmî, 1990:IV, 513; Hasenî, 1990:485).

Ordu hazır olduğunda Kureyş ve müttefiklerinden oluşan toplam dört bin kişi güneyden destek gruplarının gelmesiyle birlikte Mekke'den Medine'ye giden sahil yolunu takip etti (Lings, 1993:362).

Fezâre kabilesinin lideri Uyeyne b. Hısn ile Benî Süleyym, Benî Esed, Benî Eşca', Benî Mürre, Kinâne ve Sakîf'ten altı bin kişi ile Kureyş ve müttefiklerine Merru'z-Zehrân'da katıldı (İbn Seyyidünnâs, 1992a:II, 56; Mübârekfûrî, 1992:300). Merru'z-Zehrân'da birleşen kuvvetler Medine'ye gelmek üzere yola koyuldular (Ahmed, 1992:446). İbnü'd-Deyba' bu kabileler arasında Hevâzin'i de sayar (İbnü'd-Deyba', 1993:II, 584).

Medine'ye vardıklarında Müşrik ordusu Uhud dağına doğru yürüdü. Uhud dağının eteğinde kuvvetlerden bazılarıyla Müslümanların Uhud gazvesinde konakladıkları mevzilerini kesmeyi plânladılar (Âl Yahyâ, 1983:II, 314).

Medine düzlüğüne gelindiğinde üç ordugâh kuruldu (İbn Sa'd, 1985:II, 66). Vâkıdî'de yer alan rivayete göre Kureyş, Ehâbişler, Benî Kinâne ve Ehl-i Tihâme'den kendisine katılanlarla birlikte Medine'nin Batı tarafından gelerek Cürf ve Zeğâbe arasındaki Rûme ve Vâdi'l-Akîk'te sellerin toplandığı yerde karargâh kurdu (Vâkıdî, 1966:II, 444; Ömerî, 1997:206; Kürdî, 1987:I, 243).

Benî Nadîr lideri Huyey b. Ahtab, Benî Kurayza lideri Ka'b b. Esed'i Hz. Peygamber ile aralarındaki anlaşmayı bozmaları yönünde ikna etmeye gittiğinde, ordunun gücüne dikkati celp etmek amacıyla Kureyş'in Vâdi'l-Akîk'te, Gatafân'ın Zeneb-i Nekkâm'da, Benî Kinâne'nin de Rûme'de karargâh kurduğunu söylemişti (Vâkıdî, 1966:II, 454-455). Buradan anlaşıldığı kadarıyla Kureyş Ehâbişleri ile birlikte Vâdi'l-Akîk'te, Benî Kinâne de Rûme'de karargâh kurmuştur.

Mûsâ b. Ukbe ise Ebû Süfyân'ın, Kureyş müşrikleri ve sâbık gruplardan kendisine tâbi olanlarla birlikte ormanlığın karşısında bulunan Kanât vadisinin tepesine yerleştiklerini (Mûsâ b. Ukbe, 1994:216) ileri sürmektedir. Ancak Kanât Vadisi diğer kaynakların iddia ettiği istikamet tersi yönündedir. Kanât vadisinin, Buthân Vadisi ile birleştiği yerde Gatafân karargâh kurmuştur. Dolayısıyla bu görüşün yerinde olmadığı kanaatindeyiz.

Yukarıda zikredildiği üzere birden fazla karargâh kurulması on bin kişilik bir ordunun bir arada kalmasının zor olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra orduda kadınlar, çocuklar ve neredeyse ordunun beşte biri kadar da at ve deve bulunmaktaydı. Ayrıca Müslümanların savunma savaşı yapacağını anlayan müşrikler onları birçok yönden kuşatmak istemişler, bu yüzden de Medine'nin kuzeyini sararak kaçmalarını önlemeyi düşünmüşlerdi. Ancak hendek kazmak suretiyle savunma yapacaklarını tahmin edememişlerdi.

Müşrik ordusu Medine'ye gelip de yerleşince öncelikle hayvanları için otlak arayışına girdiler. Çünkü yanlarında çok sayıda hayvan vardı. Bunların bazıları savaşta kullanılmak için bazıları da yemek içindi. Kureyş, hayvanlarını Vâdi'l-Kurâ'daki çalılar içinde otlatmak üzere oraya saldı. Ancak bu çalılıklar atlar için yeterli değildi (Vâkıdî, 1966:II, 444).

2.2.1.3. Müttefik Kabilelerin Savaş Hazırlıkları

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra Kureyşle olan münasebeti bilinmektedir. Bedir savaşından sonra Müslümanların galibiyetini hazmedemeyen diğer kabileler de onlara karşı saldırı hazırlıklarına girişmişlerdi.

Bu kabilelerden Benî Süleym ve Gatafân h.2 yıl Şevval/h. 3 yıl Muharrem ayında, yine Gatafân h. 3. yıl Rebülevvel ayında, Benî Süleym h. 3. yıl Cemâziyelevvel ayında, Benî Lihyân ve Benî Esed kabileleri h. 4. yıl Muharrem ayında, Gatafân'dan Emmâr ve Sa'lebe oğulları h. 5. yıl Rebülevvel ayında, Benî Müstalik h. 5. yıl Şaban ayında Medine'ye saldırı plânları kurmuşlardı. Hz. Peygamber'in bu kabilelerin hazırlıklarını zamanında öğrenmesiyle ve bizzat yerinde kontrol etmesiyle plânları durdurulmuştu. Ayrıca Hz. Peygamber bu gazveler esnasında büyük ölçüde ganimet elde etmişti.

Bu kabilelerin plânlarının Hz. Peygamber tarafından bozulması ve mallarının ganimet olarak ele geçirilmesi Mekkeli müşrikler ve Yahudilerden gelen teklife sıcak bakmalarına sebep olmuştur. Kureyş ve Benî Nadîrliler bunun karşılığında Hayber'in bir yıllık hurma gelirini verme taahhüdünde bulunmuşlardı. Ayrıca Müslümanları yok ederek elde edecekleri ganimetler de bunun cabasıydı. Müttefik kabileleri en fazla cezbeden şey de buydu. Bunun için hemen hazırlıklara başladılar. Müttefik müşrik ordusuna en fazla katılım sağlayan kabileler de bunlar oldu.

Benî Süleym, Harb b. Ümeyye'nin müttefiki olan Süfyân b. Abdüşems (Ebü'l-A'ver) (İbn Hibbân, 1991:254; Şâkirî, 1992:I, 245) komutanlığında yedi yüz kişilik bir ordu hazırladı (İbnü'l-Cevzî, 1992:III, 228; Ebû Şuhbe, 1999:II, 276).

Gatafân ve Benî Fezâre, Uyeyne b. Hısn (İbn Kesîr, 1992b:165, İbn Hacer, 1972:VI, 492) komutasında, Benî Fezâre'nin bin kişilik ordusunun tamamı ile katıldı (Zehebî, 1990:283; Kapar, 1995:XII, 538).

Benî Eşca` kabilesinden dört yüz kişi (Dimyâtî, 1996:202) Mes'ûd (Mis'ar) b. Ruhayle komutasında (İbnü'l-Esîr, 1970-1973:V, 161; Halil, 2003:215) katıldı.

Benî Mürre, Hâris b. Avf komutasında (Tabersî, 1979:99; Hattâb, 1995:509) dört yüz kişi (Vâkıdî, 1966:II, 443) ile katıldı. Zührî, Hâris b. Avf'ın ordusu ile yoldan geri döndüğünü tek kişinin dahi Hendek savaşına katılmadığını, İbn Sa'd ise Benî Mürre'nin savaşa katıldığını nakletmektedir. Bu rivayetin yanı sıra Hassân b. Sâbit'in Benî Mürre'nin bu savaşa katılmasından dolayı haklarında hicivde bulunduğu bilinmektedir. Bu sebeple katıldıkları yönündeki iddia daha doğru kabul edilmektedir (İbn Sa'd, 1985:II, 66).

Benî Esed, Tuleyha (Talha) b. Huveylid el-Esedî (Zehebî, 1990:283; Kallek, 1995:XI, 364) komutanlığında katıldı. Ancak inceleyebildiğimiz kaynaklarda Benî Esed'î oluşturan birliklerin sayısı zikredilmemektedir (Özdemir, 2001:49-50).

Yukarıda Kureyş ve Benî Nadîr'in müttefiki olarak zikredilen Fezâre, Süleym, Eşca', Esed ve Mürre kabileleri Necid bölgesinde yaşamlarını sürdürmekteydiler (Es'ad, 1983:683). Necid bölgesinde ikamet etmekte olan bu kabilelerin müttefik güçlere sayıca çok fazla destek olduğu dikkati çekmektedir.

Hendekte savaşmayı vaat eden Kureyş, Süleym, Gatafân ve Esed'den oluşan topluluk toplam on bin (Diyarbekrî, 1993:I, 480), bir başka rivâyete göre on bir bin (İbnü'd-Deybâ', 1993:I, 52), on iki bin (Hamidullah, 2002:13) kişi idi. Kureyş ve Ehabîşleri dört bin, Gatafân altı bin idi (Kastallânî, 1991:I, 451; Vecdi, 1993:216). Semerkandî, Ahzâb 9. âyeti kerîmenin tefsirinde müttefik müşrik ordularının sayısını on beş bin bir rivayete göre on sekiz bin olarak vermektedir (Semerkandî, 1993:III, 39).

Kaynaklarda Necid bölgesinden katılım sağlayan kabilelerin toplam sayısı altı bin olarak zikredilmektedir. Ancak bunlar kaynaklarda belirtildiği kadarıyla tek tek hesaplandığında iki bin yedi yüz kişi olduğu ortaya çıkmaktadır. Bizim düşüncemiz yukarıda da belirtildiği üzere geriye kalan üç bin üç yüz kişinin bu kabilelere mensup kollardan oluştuğu yönündedir.

Kaynaklarda Usay, Ri'l ve Zekvan kabilelerinin de Benî Süleym'e mensup olduğu zikredilmektedir (Özdemir, 2001:56-57). Bu kabilelerin de müttefik gruplar arasında yer aldığı düşünülebilir.

Bu ittifakta yer aldığı bilinen ve savaşa katılan Benî Kinâne'ye mensup Benî Mülevvah ve Benî Bekr kabileleri de her ne kadar kaynaklarda bizzat katıldıkları zikredilmese de savaşa katılmış olabileceklerini düşünmekteyiz.

Benî Mülevvah, Benî Cüheyne, Benî Müstalik, Benî Bekr, Benî Eslem ve Benî Sakîf de Kureyş ile müttefik olan diğer kabilelerdir. Bunlar arasından da müttefik müşrik ordusuna katılanların olacağını düşünmekteyiz.

Yukarıda zikri geçen tüm kabilelerin ve onların kollarından oluşan ordunun genel başkanı Ebû Süfyân idi. Fakat her kabile lideri sırayla birer gün savaş sırasında orduyu yönetme görevini üstlenecekti (Lings, 1993:369).

Ordunun yanında bulunun at ve deve sayısı hakkında kaynaklarda farklı görüşler bulunmaktadır. Genel itibariyle yanlarında üç yüz at, bin beş yüz deve (Dimyâtî, 1996:202) ve üç yüz at bin deve (Diyarbekrî, 1???:I, 480) olduğu belirtilmekle birlikte, Benî Fezâre'den bin deve (Zâyid, 19???:II, 674), Gatafan'dan üç yüz at (Mahmudov, 2005:113), bin at (Hasenî, 1990:485) veya üç bin atın (Hüseynî, 1984:322) katıldığı nakledilmektedir.

Kureyş dört bin kişilik ordusu ile Medine'ye doğru sahil yolunu takip ederken Benî Fezâre, Benî Süleym, Benî Esed, Benî Eşca', Benî Mürre, Kinâne ve Sakif'ten bir çok savaşçı ile kumandan altı bin kişi ile Kureyş ve müttefiklerine Merru'z-Zehrân'da katıldı (İbn Seyyidünnâs, 1???:II, 56). Merru'z-Zehrân'da birleşen kuvvetler Medineye gelmek üzere yola koyuldular (Ahmed, 1992:446).

Medine'ye gelen müttefik güçler üç karargâh kurdular. Bir önceki bölümde de belirttiğimiz üzere Kureyş; Ehabişleri, Benî Kinâne ve Benî Tihâme'den kendisine katılanlarla Cürf ve Zeğâbe arasında sellerin toplandığı Rûme'de; Gatafân, Necidlilerle birlikte, Uhud tarafındaki yani Uhud dağı ile Zeğâbe arasında kalan Zeneb-i Nekkâm'da (İbn Hişâm, 1956:II, 219-220; Ömerî, 1994:II, 420), Benî Kinâne de Vâkidî'de belirtildiği üzere Rûme'de (Vâkidî, 1966:II, 454-455) karargâh kurmuştu. Kaynaklarda üç karargâh kurulduğu belirtilmekle birlikte, Kureyş'in Ehabişleri ile, Gatafân'ın da Necidlilerle karargâh kurdukları yerler zikredilmektedir. Üçüncü karargâhın nerede ve hangi kabile tarafından kurulduğu ise belirtilmemektedir. Vâkidî'de Huyey b. Ahtab'ın Ka'b b. Esed'i ikna etmeye geldiğinde söylediği kadarıyla Benî Kinâne Rûme'de karargâh kurmuştu.

Benî Süleym'in Medine'nin doğusunda bir yerde (Hamidullah, 1995: I, 241) karargâh kurduğu belirtilmekte ancak tam olarak nerede yerleştikleri zikredilmemektedir. Hamidullah, Benî Süleym'in ayrı olarak karargâh kurduğunu zikretmesine rağmen diğer kaynaklar, Benî Süleym'in ayrı olarak karargâh kurduğunu zikretmemekle birlikte Gatafân ile karargâh kurduğu belirtmektedir.

Kureyş'in müttefiklerinden Gatafânlılar develerini Cürf çalılığında içinde ılgın (esl, tarfâ) bitkisinin bulunduğu ormanlıkta otlattı. Buraya geldiklerinde mevsimin kış aylarına denk gelmesi sebebiyle vadilerdeki tarlalarda ürün yoktu. Müslümanlar bir ay öncesinde ürünleri hasat etmişler, mahsullerini ve samanlarını almışlardı. Gatafân üç yüz devesini bu vadilerdeki tarlalarda hasattan arta kalanları yemesi için salmıştı. Ancak kalış

sürelerinin uzaması sebebiyle yiyecek kıtlığından neredeyse develer zayıflıktan ölecek duruma düştüler (Vâkıdî, 1966:II, 444; Caetani, 1924-1927:IV, 177).

2.2.2. Müslümanların Savaş Hazırlıkları

2.2.2.1. Ordunun Hazırlanması

Kureyş ve müttefiklerinin Medine'ye saldırı plânları içinde olduğu sırada Mekke'nin güneyinde ikâmet etmekte olan Benî Huzâa kabilesine mensup bir grup (Hamidullah, 1998:XVII, 194), bu plânı Rasûlüllah'a iletmek üzere Mekke'den Medine'ye doğru yola çıktı (Şâmî, 1990:IV, 514; Önkâl, 1998:XVIII, 432).

Huzâa'nın Mekke'den Medine'ye hecin develeri ile yolculuğu dört gün sürdü (Seâlibî, 1997:329; Algül, 1986:I, 390). Bu yol normalde on gün sürüyordu (Sarıçam, 2003:184).

Ancak kaynakların çoğunda yer aldığı şekliyle Benî Huzâa kabilesine mensup bu kişilerin kimler olduğu ya da müşriklerin plânını Hz. Peygamber'e iletmeye niçin acele ettikleri belirtilmemektedir.

Huzâa kabilesine mensup bu kişiler Rasûlüllah'ın huzuruna gelip Ebû Süfyân'ın Medine'ye gelmek üzere büyük bir ordu ile yola çıkacağını haber verdi. Hz. Peygamber hemen ashabını toplayarak savaş taktiği üzerinde istişare etti. Müslümanlara sabrettikleri takdirde zafere nail olacaklarını söyleyerek Allah'a ve Rasûlüne itaati emretti.

Hz. Peygamber, ashabıyla Medine'den çıkarak meydan savaşı mı yoksa Medine'de kalarak savunma savaşı mı yapmanın daha uygun olacağını mütâlaa etti. Ashap bu konuda ihtilafa düştü. Bir grup Buâs, Seniyyetü'l-Vedâ ve Cürf'e çıkarak savunma savaşı yapmayı, diğer bir grup ise Medine'yi arkada bırakarak meydan savaşı yapmayı teklif etti.

Ashaptan Selmân-ı Fârisî İran'da iken atlı askerlerden korktuklarında etraflarına hendek kazdıklarını, bu şekilde kuvvetler harp meydanına dağıtılmadan bir yere toplandığı için içeriden müdafaanın kolaylaştığını ve yapılan savunmanın daha başarılı olduğunu söyleyerek şehir etrafına hendek kazmayı teklif etti. Selmân'ın bu fikri ashabın hoşuna gitti (Ali, 1963:165). Onlar, Rasûlüllah'ın Uhud günü çıkmayıp şehirde kalmayı teklif ettiği zamanı hatırladılar. Bu nedenle şehirden çıkmayı uygun görmeyip Medine'de

kalarak savunma savaşı yapmanın daha uygun olacağını düşündüler (İbn Abdülber, 1984:190; Üveys, 1972:101).

Tarihçilerin bir kısmı hendek kazma fikrinin ilk olarak Selmân'dan çıktığı; bir kısmı ise Rasûlüllah'ın bizzat teklif ettiği görüşüne sahiptirler. İkinci görüşü savunanlar, Ebû Süfyân'ın hendek savaş alanını terk ederken Hz. Peygamber'e, hendek kazma yöntemini kimin teklif ettiğini sorduğunda Hz. Peygamber'in bu yöntemi Allah'ın ilham ettiğini ifade buyurdıkları cevâbî mektubunu delil olarak gösterirler (Vâkîdî, 1966:II, 492-493).

Yukarıda zikri geçen rivayet farklılıklarının uzlaştırılması mümkündür. Şöyle ki, hendek kazma fikri Allah tarafından Rasûlüne bir ilhamıdır. Ancak Hz. Peygamber bu konuda her hangi bir tecrübesi olmayan Arap topluluğuna bu savunma yönteminden ilk anda bahsetmeyerek ashabin tepkisine neden olmak istememiş olmalıdır. Tâ ki savunma yöntemiyle ilgili istişareler sürerken Selmân-ı Fârisî'nin kendi memleketlerinde uyguladıkları ve başarılı neticeler elde ettiklerini söyleyerek bu fikri öne sürmesine kadar. Selmân'ın bu yöntem hakkındaki olumlu yorumu Rasûlüllah'ı te'kid ve tasvip mahiyetinde olup ashabin daha kolay ikna olmalarına yardımcı olmuş olmalıdır.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi şehrin kuzey tarafındaki açık araziye hendek kazılması fikri Ashap tarafından olumlu karşılanınca oy birliği ile hendek kazılması kararlaştırılmış oldu. Hemen hazırlıklara başlandı.

Rasûlüllah kendisine ait bir ata binip yanına Muhacir ve Ensardan bir grup alarak karargâh kurulacak mevkiyi keşfe çıktı. Amaçları arazi hakkında fikir edinmek, stratejik önemi olan noktaları belirlemek ve Müslüman ordusunun karargâh kurması gereken yeri seçmekti. Bir takım incelemelerden sonra Sel' dağına sırtlarını verip hendeği önüne almak suretiyle belirledikleri alan uygun görüldü. Böylece karargâh, Sel' dağının eteği olarak belirlendi (İbnü'l-Esîr, 1979:II, 180; Sallâbî, 2004:II, 258).

Karargâh belirlendikten sonra hendek kazılacak alan tespit edildi. Selmân'ın teklifi üzerine Medine'nin kuzey kısmını korumak üzere hendek kazı alanı belirlendi. Kazılacak alanın Medine'nin açık arazisinde olmasına özellikle dikkat edildi. Medine'nin diğer tarafları zaten doğal koruma altındaydı. Ayrıca bir önlem almayı gerektirmiyordu. Etrafi dağlar, bahçeler, evler ve kalelerle çevriliydi. Sadece kuzey taraf açık kalıyordu (Feyzullah, 1996:213).

Hız. Peygamber, Benî Hârîse tarafındaki Şeyhayn çalılıklarından Mezâd'a kadar bir çizgi çekti (İbn Kesîr, 1992a:IV, 101; Ali, 1995:270). Şehrin çevresindeki bahçeler özellikle güneyde yoğunlaşmıştı. Ayrıca burada Âîr dağı bulunuyordu. Pek çok bahçe arasındaki geçit zig zag şeklindeydi ve o kadar dardı ki düşmanın ancak uzun bir sıra halinde geçmesi mümkündü. Elbette ki küçük bir müfreze bile böyle uzun sıralı bir askerî birliği durdurabilir ve kolayca bozguna uğratabilirdi. O yüzden bu yola başvurmayacakları biliniyordu. Burası da emniyet altında sayılabilirdi.

Medine'nin doğusunda Vâkım kayalığı yer alıyordu. Benî Kurayzalıları burada iskân edilmişlerdi. Batı tarafında Vebra kayalığı bulunuyordu (Âl 'Âbid, 19??:II, 409). Bu alan beş bin zirâ'ı aşmamaktadır. Burası Benî Kurayza cihetinden Kureyş'in girişini önlüyordu (Sallâbî, 2004:II, 259). İlk olarak "N" şeklinde hendek kazılmasına karar verildi. Bu hendek iki lav ovasını birleştirecek, kuzey doğuda Şeyhayn Kulelerinden başlayarak Mezdâ denilen yerde Vedâ Tepesi'nin kuzey tarafına ulaşarak batıya dönecek, Benî Ubeyd tepesine kadar uzanacak yeniden Sel' dağına dönerek Zafer mescidine (Mescidü'l-Feth) kadar uzanacaktı. Daha sonra Batıda yaşayan kabileler kendi inisiyatiflerini kullanarak, hendeği daha güneye el-Gamme mescidinin musallasına kadar uzattılar (Hamidullah, 2002:81).

Hız. Peygamber, herkesin kendi alanını kazması için gruplar arasında kazılacak yeri paylaştırdı. Belirlenen alan Mezâd'dan Râtîc'e kadardı. Rasûlüllah hendek kazılacak olan alanın her bölgesine ayrı bir kabileyi görevlendirdi. Muhacirler Medine'nin doğusundaki lavlık arazi tarafında kalan Râtîc yakınındaki Şeyhayn Kulelerinden Zübâb Dağına kadar kazacak, Ensar da Zübâb Dağından Benî Ubeyd Dağına kadar kazacaktı (Zâyid, 19??:II, 676). Abdüleşhel oğulları, Râtîc'den Mescidin arkasına kadar, Benî Dînâr, Hurbâ'nın yanından o günkü İbn Ebi'l-Cenûb'un evinin yerine kadar kazacaktı (İbn Sa'd, 1985:II, 66-67). Bu şekilde Medine her taraftan koruma altına alındı ve âdetâ bir kale görünümünü aldı. Vâkîdî'de yer alan bir bilgiye göre hendeğin belli noktasında da geçiş yerleri bulunmaktaydı (Vâkîdî, 1966:II, 450-452).

Hız. Peygamber hendek boyunca herkesin kazması gereken alanı belirleyerek her on kişiye kırk zirâ' alan böldü. Yani her bir kişi dört zirâ'lık bir alanı kazacaktı (Taberî, 1???:II, 567-568).

Alan belirlemesi yapılırken kazılacak hendeğin uzunluğu, genişliği ve derinliği üzerinde ince bir hesap yapılmıştı. Selmân-ı Fârisî, İnan'da sık sık hendek kazmak suretiyle

savunma savaşı yapıldığı için bu konuda tecrübe sahibiydi. Bu yüzden kazılacak hendeğin ne kadar derinlikte ve genişlikte kazılacağını biliyordu (Lings, 1993:362-363). Bu, bir atın karşı tarafa atlayamayacağı insanların hendeği yürüyerek geçemeyeceği genişlik ve derinliği ifade ediyordu.

Hz. Peygamber tarafından plânlanan ve Müslümanlar tarafından kazılacak olan hendeğin ebatları ile ilgili farklı yorumlar vardır. Uzunluğu bir görüşe göre bir besta (yaklaşık 6 fit) (Vâkîdî, 1966:II, 446), bir görüşe göre yaklaşık beş bin zirâ` yani iki kilometre (Nedvî, 1979:208), bir görüşe göre ise on iki bin zirâ`dır. Hendekte üç bin Müslüman'ın çalıştığı ve her bir kişiye dört zirâ`lık alanın düştüğü hesaplanırsa yaklaşık on iki bin zirâ` uzunluğunda bir yer kazılmış olur. $12000 \times 0,462 = 5544$ m. bu da yaklaşık beş buçuk kilometredir (Ebû Halîl, 1986:91-92).

Hendeğin genişliği ile ilgili çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Bir görüşe göre kırk zirâ` (Es'ad, 1983:682), bir görüşe göre dokuz metre (Hamidullah, 1998:XVII, 194), bir görüşe göre üç metre (Âl 'Âbid, 19??:II, 408), altı metre (Armûş, 1989:76) diğer bir görüşe göre ise dokuz zirâ` veya üzerinde bir rakam olduğu belirtilmektedir. Bu sayı da yaklaşık on zirâ` yapmaktadır. Bu da hesaplandığında yaklaşık dört buçuk metre etmektedir. $10 \times 0,462 = 4,62$ m (Ebû Halîl, 1986:91-92).

Hendeğin derinliği konusunda da farklı fikirler mevcuttur. Bir görüşe göre on zirâ` (Es'ad, 1983:682), bir görüşe göre dört buçuk metre (Sarıçam, 2003:184), beş metre (Şiblî Nu'mânî, 2003:I, 268), bir diğerine göre ise yedi ve on zirâ` arasında bir rakamdır ki bu da yaklaşık üç buçuk metre civârındadır ($7 \times 0,462 = 3,234$ m) (Güftârû, 1996:194).

Hendeğe katılan insan sayısı ve bunlardan her birine dört zirâ` alanın paylaştırıldığı düşünüldüğünde her bir kişiye $4 \times 0,462 = 1,848$ m. yaklaşık iki metre alan düşmüş olmaktadır (Ebû Halîl, 1986:92).

Ebû Halîl'in ince bir hesaplama dayandırarak ileri sürdüğü rakamlar hendek kazımı süresi hususunda daha mantıklı bir yaklaşım olarak durmaktadır. Kaynaklarda ve araştırmalarda ileri sürülen ve her hangi bir delile dayandırılmayan rivâyet ve yorumları kabul etmek daha zor görünmektedir. Ölçü birimi, hemen hemen tüm rivayetlerde zirâ` olarak verilmektedir. Bunun metre cinsinden değeri yukarıda gösterilmiştir. Her bir

kişiyeye düşen alan tüm rivayetlerde dört zirâ olarak verilmiştir. Bütün bunları ince hesaplamalardan geçirdiğimizde hendeğin ebatlarının yaklaşık değerini bulmuş oluruz.

Tüm bu hesaplamaların ardından daha önceden belirlenen karargâh, Sel' dağının eteklerindeki mevkîde deriden (kırmızı sahtiyandan) bir çadır kuruldu (Vâkîdî, 1966:II, 454, 457). Sel' dağı bundan sonra Ahzâb dağı olarak da bilinecek ve burada o günleri yâd etmek üzere Mescidü'l-A'lâ inşa edilecektir.

Alan belirlemesinin yapılmasının ardından bu kalabalık çalışan gruba kazı için âlet ve edevât temin edildi. Nadîroğulları, Medine'den sürülürken harp âletleri hariç develerin taşıyabildiği malları yüklenerek Medine'den çıkmışlardı (Hasan, 1987-1995:I, 156). Onlardan kalan âletler gerekli malzemenin bir bölümünü sağladı. Ancak çalışan grup çok fazla olduğu için var olan kazı âletleri yeterli olmayacağından Hz. Peygamber Benî Kurayza'dan ödünç olarak kazma, çapa, balyoz, kürek, ip ve büyük sepetler temin edilmesini emretti (Berkî ve Keskiöğlü, 1956:297). H. 1. yıl Medine şehir-devleti anayasasının 44. maddesine göre, Medine Yahudileri dışarıdan bir saldırı olduğunda, Müslümanlarla ortak savunma konusunda işbirliği yapmak yükümlülüğü altındaydılar. Bu yüzden de Müslümanlara en azından böyle de olsa bir yardımda bulunmak onların vazifelerinin gereği idi (Hamidullah, 2002:85).

Rasûlullah her savaş öncesinde yanında götüreceği eşlerini seçmek için kura çekti. Bu savaş öncesinde de aynı şeyi yaparak yanında götürmek üzere Âişe, Ümmü Seleme ve Zeynep bint Cahş'ı seçti. Sırayla olmak üzere üç gün Âişe, üç gün Ümmü Seleme, üç gün de Zeynep bint Cahş onun yanında kalacaktı. Hendek savaşı boyunca sadece bu üç hanımı ile birlikte kalmıştır. Bunlar müddetleri dolunca diğer hanımları gibi korunmak için Benî Hârîse'nin utumuna geri döneceklerdi (Köksal, 1987:XII, 226).

Her savaşta olduğu gibi bu savaşta da henüz çocuk denecek yaşta gençler Rasûlullah'a gelerek savaşa katılmak ve hendek kazarken kendilerine yardım etmek istediklerini söylediler. Bunlardan Abdullah b. Ömer Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek savaşa katılmak istediğini söyledi. Daha önceki savaşlara da katılmak istemiş; ancak Allah'ın Rasûlü buna müsaade etmemişti. Bedir savaşında on üç yaşındayken Rasûlullah'a gelerek savaşa katılmak istediğini söylemiş, ancak Hz. Peygamber yaşı küçük olduğu için katılmasına müsaade etmemişti. Uhud savaşında on dört yaşındaydı. Savaşa katılma isteği yine geri çevrildi. Hendek savaşında ise on beş yaşındaydı. Rasûlullah onun bu isteğini kabul etti (İbn Ebî Şeybe, 1989:VIII, 501).

Abdullah b. Ömer'in yanında kendi yaşından arkadaşları da vardı. Bunlar, Üsâme b. Zeyd (İbn Hişâm, 1956:II, 66) ve Zeyd b. Sâbit idi. Her ikisi de on beş yaşındaydı (İbn Seyyidünnâs, 1???:II, 6). Rasûlullah yaşı küçük olduğu için Zeyd'in de ne Bedir ne de Uhud'a katılmasına müsaade etmemişti. Fakat Hendek savaşına katılmasına izin verdi. Üseyd b. Züheyr de on beş yaşındaydı. Bu dört arkadaş Rasûlullah'ın kendilerine izin vermesi üzerine hem hendek kazı işlemi sırasında hem de savaş esnasında yardımda bulundular (İbn Kesîr, 1???:I, 550).

Bunlardan başka savaşa katılmak isteyenler arasında o zaman on beş yaşında olan Berâ' b. Âzib vardı. Israr etmesine rağmen Hz. Peygamber önceki savaşlara katılmasına müsaade etmemişti. Ancak bu savaşa katılmasına izin verdi (İbn Hişâm, 1956:II, 66).

Arâbe b. Evs, Uhud'da 14,5 yaşında olduğu halde savaşa katılmasına müsaade edilmedi. Hendek savaşına ise katılmasına izin verildi (İbn Sa'd, 1985:IV, 370). Şemmâh b. Dırâr, Arâbe hakkında o gün şöyle diyordu:

"Arâbe b. el-Evs'i gördüm

Dengi bulunmayan iyi işlerde (İbn Seyyidünnâs, 1???:II, 6-7)

Bayrak gururla kaldırıldığı zaman

Arâbe onu sağ eliyle tutuyordu"(İbn Kesîr, 1???:I, 550)

Amr b. Hazm da daha önceki savaşlara katılmak istediği halde geri çevrildiği için katılmayıp bu savaşta yer alanlar arasındaydı (İbn Abdülber, 1???:III, 1173). Yezid b. Sâbit (İbn Kesîr, 1???:I, 550) ve Ebû Saîd el-Hudrî o sırada on beş yaşındaydılar. Onlar da Rasûlullah'a gelerek savaşa katılmak istediklerini söylediler. Onlara da müsaade edildi (Şâmî, 1990:IV, 523).

Bunlardan başka Semüre b. Cündeb ile Râfi' b. Hadîc geldiler. Her ikisi de on beş yaşındaydı. Rasûlullah baştan izin vermek istemedi. Ancak sahabeden bazıları Semüre'nin Râfi' ile güreştiğini ve onu yendiğini söyledi. Bu Rasûlullah'ın hoşuna gitti. Ona da izin verdi (İbn Kesîr, 1992a:IV, 17).

Hz. Peygamber belki de Semüre'ye yenildiği için Râfi'e önce izin vermedi. Râfi' kendisinin de katılmak istediği yönünde ısrarda bulunması ve tanıdıklarının onun iyi bir ok atıcısı olduğunu söylemeleri üzerine ona da izin vermiş oldu (İbn Kesîr, 1???:I, 550).

Halbuki Arâbe b. Evs, Uhud'da on dört buçuk yaşında olmasına rağmen katılmasına izin verilmemişti. Fiziksel erişkinlik savaş gibi zor ve sabır gerektiren ortamlarda yer almada önemli bir role sahipti. Bu gençlerin küçük yaşta olmalarına rağmen aşkla şevkle savaşa katılmak istemeleri toplum olarak savaşa her an hazır bir millet olmaları ile açıklanabilir. Bu toplumda savaş meydanlarındaki yiğitlik ve cesareti o kişiyi diğerlerinden ayıran büyük bir özellik ve mahâret kabul ediliyordu. Böylece o kişinin toplumdaki yeri değişiyor ve değeri artıyordu. Rasûlüllah'ın bu yaştaki gençlerin hür iradelerine saygı duyması, bu yaş seviyesinin fiziksel ve duygusal anlamda bu yükümlülüğü kaldıracabilecek yeterlilikte olması ile açıklanabilir.

Medine'den henüz ayrılmadan ashap ve Hz. Peygamber arasında biatleşme gerçekleşti. Ashap sağ kaldıkları sürece, Rasûlüllah'a İslâmiyet üzere biat edeceklerini söyledi. Rasûlüllah da "Allah'ım âhiret hayrından başka hayır yoktur, Ensar ve Muhâcir'i bağışla" diye duada bulundu (Müslim, 1???:Cihâd ve's-Siyer, 1805). Hz. Peygamber'e cihat üzere biat edildiği de rivayet edilmektedir (Zehebî, 1990:298).

Hz. Peygamber'e biat edildiği sırada el-Hâris b. Ziyâd Rasûlüllah'ın yanına geldi. Yanındakini göstererek onun hicret üzere biat ettiğini söyledi. Rasûlüllah yanındakinin kim olduğunu sorunca amcasının oğlu Havt b. Yezîd olduğunu söyledi. Rasûlüllah o zaman Ensar'a seslenerek "Siz hiçbir yere hicret etmeyeceksiniz insanlar size hicret edecek" buyurdu (Halîfe b. Hayyât, 1993:178).

Bir taraftan da savaş sırasında her hangi bir karışıklığa mahal vermemek için muhacir ve ensar için parola belirlendi. Muhacirlerin parolası "Haylullah", Ensar'ın ki "Hâ mîm lâ yunsarûn" (İbn Ebî Şeybe, 1989:VIII, 498; Ebû Dâvud, 1969-1974:Cihâd, 2560; Tebrizî, 1991:II, 391;) idi. Hz. Peygamber'in müslümanların müşriklerin kendilerine komplo kurmalarından korktukları zaman aralarında parola olarak "Hâ mîm lâ yunsarûn" ifadesini kullanmalarını emrettiği de (Tirmizî, 1???:Cihâd, 1682) nakledilmektedir.

Bütün bu hazırlıklardan sonra Hz. Peygamber kadın ve çocukların emniyetinin sağlanması için güvenli yerlere çıkarılmasını emretti. Medine'de oturan Benî Hârise'nin utumları sağlam yapıydı. Kadın ve çocukların bu kulelere çıkarılması sağlandı (Şâkirî, 1992:I, 247). Hz. Peygamber onlardan kendilerine zarar verecek biri olursa kılıcı göstererek kendilerini onunla savunmalarını istedi.

Benî Hârîse utumu dışında Medine’de buna benzer pek çok yapı vardı. Fakat en sağlamı Benî Hârîse’ninki idi. Benî Amr b. Avf’a mensup kadın ve çocuklar kendi kalelerinde toplandılar. Benî Hatme, Benî Ümeyye, Benî Vâil ve Benî Vâkîf da kadın ve çocuklarını kendilerine ait kalelere yerleştirdiler (Vâkîdî, 1966:II, 451).

Hendeğin arkasına düşen evler boşaltıldı. Kadın ve çocuklar sağlam kalelere yerleştirildi (Heykel, 2000:II, 162). Kubâ’daki utumlarda yaşayan kimseler buldukları yer itibarıyla her hangi bir tehlike altında olmamalarına rağmen bir tedbir olarak utumlarının çevresine hendek kazmak için hazırlık yaptı (İbn Sa’d, 1985:II, 67).

Kadın ve çocukların yanı sıra sığırların, erzakların ve değerli eşyaların şehirde bulunan kule ve hisarlara gönderilmesine karar verildi (Kutub, 1986:6).

Rasûlullah, Medine’ye İbn Ümmü Mektûm’u âmil tayin ederek münafıkları kontrol etmek üzere vekil bıraktı (Makrîzî, 1999:VIII, 372; Irving, 1999:281). Genellikle Medine’ye İbn Ümmü Mektum halife tayin olunur, halka namaz kıldırırdı (İbn Kuteybe, 1???:290). Ancak Hz. Peygamber’in Medine’ye Zeydül-Hibb b. Hârîse’yi halef bıraktığı da söylenmektedir (İbn Sa’d, 1985:III, 45).

Benî Kurayzîlilerin Hz. Peygamber ile yapmış oldukları anlaşma nedeniyle herhangi bir kötülükte bulunacağı düşünülüyordu. Bu yüzden de Medine’nin güneyinde ikamet etmekte olan Benî Kureyza Yahudilerinin müşriklerle anlaşarak Müslümanları arkadan vurma girişiminde bulunacağı hesaba katılmamış ve onların bulunduğu mahalleye hendek kazma girişiminde bulunulmamıştı (Hakîm, 1989:198).

Bu şekilde Medine’de savaş için yapılan hazırlıklar tamamlandıktan sonra üç bin kişi (İbnü’l-Cevzî, 1992:III, 228; Rıza, 1966:230), Vecdi’nin tespitlerine göre otuz altı (Vecdi, s. 216), Hamidullah’a göre otuz beş atlı (Hamidullah, 2002:88). Medine’den çıkarak hendek kazı alanında yerlerini almak üzere şehrin kuzeyine geldiler.

Hz. Peygamber ve ashabı şehrin güvenliği için hendek kazı alanının belirlenmesi ve hendeğin ebatlarının hesaplanmasının ardından kadınların, çocukların ve şehirdeki hayvanların emniyetini sağlayarak savaş hazırlığının ilk aşamasını tamamlamış oldular. Geriye müttefik müşrik ordusu Medine’ye ulaşmadan hesaplanan uzunluğun en kısa zamanda bitirilmesi kalıyordu. Bunun için de Rasûlullah’ın emrini bekliyorlardı.

2.2.2.2. Hendek Kazılması

Hz. Peygamber, İbn Ümmü Mektûm'ü Medine'ye âmil tayin ederek doğruca hendek kazı alanına geldi. Önceden yapılan hazırlıklar çerçevesinde kazı çalışmalarına başlandı. Ashap, düşman ordusunun Medine'ye doğru yola çıktığını öğrendiği için birbirine sürekli zamanın kısa olduğunu hatırlatıyor ve acele ile işe sarılıyorlardı (İbn Hacer, 2001:I, 108).

Rasûlullah da Müslümanları teşvik etmek ve cesaretlendirmek için onlarla birlikte Hendek kazıyordu (Mûsâ b. Ukbe, 1994:215). Hz. Peygamber'in çalıştığını gören ashap daha büyük bir azim ve şevkle hendeği kazıyor, elinden gelen çabayı gösteriyordu (İbn Sa'd, 1985:II, 66).

Bu yüzden de hiç kimse hendek kazarken işini geciktirmiyor, herkes büyük bir özveri ve acele içinde işini sürdürüyordu. Çalışmayan kimse yoktu. Ebû Bekir ve Ömer aceleden kendilerine sepet bulamadıkları için toprağı elbiselerinde taşıyorlardı. İş bölüyorlar, her hangi bir sebepten dolayı oradan ayrılmıyorlar, dinlenmek için dahi oturmuyorlardı (Şâmî, 1990:IV, 516; Yıldız, 1992:I, 383).

Müslümanlar soğuk bir kış gecesinde hendek kazmaya başladıkları için çalışma koşulları çok zor şartlar altında gerçekleşiyordu (Âl 'Âbid, 19??:II, 408). Hz. Peygamber daima ashapın moralini yerinde tutmaya çalışıyor, onlara sabrettikleri takdirde zaferin kendilerinin olacağını müjdeliyordu.

Ashap sıkı çalışma ortamı içinde sadece acilen yapmak zorunda kaldığı ihtiyacı olunca Rasûlullah'a söyler ve izin isterdi. Rasûlullah da onlara müsaade eder, hacetini giderdikten sonra tekrar işinin başına dönerdi. Bunu da Allah'ın rızasını umarak yaparlardı (İbn Hişâm, 1956:II, 216).

Bu durum Kur'ân-ı Kerîm'de Nur sûresinin 62. âyet-i kerîmesinde şu şekilde ifadelendirilmiştir; "Müminler, ancak Allah'a ve Rasûlüne inanmış kimselerdir. Onlar o Peygamberle ortak bir iş üzerindeyken ondan izin istemedikçe bırakıp gitmezler. Rasûlüm! Şu senden izin isteyenler, hakikaten Allah'a ve Rasûlüne inanmış kimselerdir. Öyle ise bazı işleri için senden izin istediklerinde, sen de onlardan dilediğine izin ver, onlar için Allah'tan başlanma dile. Allah şüphesiz mağfiret edicidir, merhametlidir" (Semerkandî, 1993:II, 451).

Önceki bölümde de belirttiğimiz üzere kimlerin nerede ve ne kadar alanda kazı yapacağı belirlenmişti. Bu konuda ehil sayıldığından dolayı hendek kazılmasına Selmân-ı Fârisî ön ayak olmuştu. İran'da düşman ordusuna karşı hendekle savunma yapılıyor ve iyi neticeler alınıyordu. Bu konuda deneyimli bir kimse olduğu için kazılacak hendeğin ne kadar genişlik ve derinlikte kazılması gerektiğini biliyordu (Makdisî, 1903:IV, 217). Bunun yanı sıra Selmân güçlü ve kuvvetli bir kimseydi. Tek başına on kişinin yaptığı işi yapabiliyordu. Onun bu özelliği Ashap için büyük bir saygı ve övünç kaynağı idi. Rasûlüllah hendeğin her tarafını kontrol işini ona bırakmıştı. Muhacir ve Ensâr her iki taraf Selmân'ın kendileriyle kazmasını istiyordu.

Muhâcirler Selmân'ın da kendileri gibi göç eden bir kimse olmasından dolayı "Selmân bizdendir" diyorlar, Ensâr da kendilerinin onun üzerinde daha fazla hakka sahip olduğunu söylüyorlardı. Bir keresinde aralarında küçük bir tartışmanın bile çıkmasına neden olmuşlardı. Rasûlüllah bu ufak atışmayı duyunca hem bu tartışmaya son vermek hem de Selmân'ın hak ettiği konumu belirtmek amacıyla "Selmân bizim ehl-i beytimizdendir" buyurmuştu (İbnü'l-Esîr, 1970-1973:II, 421).

Selmân'ın hendek kazısı sırasındaki olağanüstü gayreti herkesi kendisine hayran bırakmıştı. Ashaptan Kays b. Ebî Sa'saa isimli bir zat Selmân'ı hayranlıkla izliyordu. O sırada Selmân birdenbire yere yıkıldı. Hz. Peygamber bunu görünce arkadaşlarından yardım isteyerek ona abdest aldırılmasını, yüzünün, gözünün yıkanmasını ve suyun sırtından aşağıya dökülmesini emretti. Emir aynen uygulandığında Selmân'ın devenin bağından boşanıp kurtulması gibi kurtulduğu ve kendine geldiği görüldü (Şâmî, 1990:IV, 515).

Onar kişi halinde hazırlanan gruplar iş birliği içerisinde çalışıyorlardı. Kimisi toprağı kazıyor, kimisi sepetlere dolduruyor, kimisi de boşaltıyordu. Rasûlüllah da bazen kazıyor bazen toprak dolduruyor bazen de toprak taşıyordu (Vâkîdî, 1966:II, 446). Çalışanlar doldurdukları sepetleri zaman zaman başları üzerinde zaman zaman sırtlarında taşıyorlardı. Bu işi yaparken de;

"Bizler hayatta kaldıkça dâima İslâm üzerinde sebât etmeye Muhammed'e söz ve ahid vermiş kimseleriz" diyorlar, Rasûlüllah da;

"Allah'ım âhiret hayrından başka hayır yoktur"

Ensar ve Muhâciri bağışla” diyerek karşılık veriyordu (Zâhid, 19??:II, 679). Sepetlerin içinde taşıdıkları toprağı Sel’ dağındaki boş bir araziye boşaltıyorlar, oradan da silah olarak kullanılacak taşları sepetlerine doldurup hendek boyunca Medine’nin çevresine yığıyorlardı. Ashabın taşları buradan doldurmasının sebebi, en iyi taşların Sel’ dağının eteklerinde bulunması idi (Müslim, 1???:Cihâd ve’s-Siyer, 1804).

Rasûlüllah hendek kazmaya başladığı ilk gün gençlerden bir grup gelerek kendilerinin de yardımcı olmak istediklerini söylediler. Hz. Peygamber onları imtihana tâbi tuttu. Onlardan kimisinin savaşa katılmasına müsaade etti kimisini geri çevirdi. Henüz buluğa ermeyen ve savaşmalarına izin vermediği çocuklar onunla birlikte çalışıyorlardı. Fakat savaş başladığında buluğa ermemiş olan çocukların anneleriyle utumlara çıkmalarını emretti (Seâlibî, 1997:332).

Bu gençlerden Berâ’ b. Âzib, bir ara toprak taşıyorken gözü Rasûlüllah’a ilişti. Onu seyretmekten gözlerini alamıyordu. Hz. Peygamber’in üzerinde kırmızı bir hulle vardı. O kadar güzel görünüyordu ki, teni beyaz, saçı gür ve omuzlarına dökülüyordu. Üstü başı toprak olmuştu. Buna rağmen Berâ’ onun karnının beyazlığını görebildiğini nakletmektedir (Sallâbî, 2004:II, 260).

Yine bu gençler arasında bulunan Ebû Saîd el-Hudrî Rasûlüllah’ı Müslümanlarla birlikte toprak taşıyorken görmüştü. Hz. Peygamber öylesine büyük bir çaba gösteriyordu ki, göğsünün üzeri ile karnının arasını toz kaplamıştı. Hem işle uğraşiyor hem de bu arada Abdullah b. Revâha’nın recezini söylüyordu;

"Vallâhi sen olmasan biz ne hidayete erer

Ne sadaka verir ne de namaz kılardık

O halde üzerimize mutlaka sekînet indir

Çünkü bunlar bize karşı zulüm getirdiler”

Bazen de;

"Ayaklarımızı yerinde sabit tut

Bizi dağıtma Yâ Rabbî

Bu adamlar bize karşı geldiler

Onlar fitne çıkarmak istediler mi biz karşımız". (Buhârî, 1979:Kader, 16)

Aynı recezi Abdullah b. Revâha söylerken Rasûlullah son mısrasındaki "ebeynâ ebeynâ", "kaçmaz dayatırız, kaçmaz dayatırız" sözlerini söylerken sesini yükseltiyordu (İbn Hacer, 2001:I, 115; Gazâlî, 1989: 295).

Hz. Peygamber hendek kazıyorken zaman zaman dinlenmek üzere etrafı süzüyor, ashabını gözlüyordu. Ashabının içten, samimi ve doğal olduğunu görüp seviniyordu. Bu sırada topluluğun hep birden söylediği bir receze o da katılıyordu:

"Hayber'in bu güzelliği bir güzellik değil,

Ya Râb, bu daha saf, daha temiz bir şey"(Vâkıdî, 1966:II, 446)

Ebû Saîd el-Hudrî'nin nakline göre, Hendek kazıldığı sırada Müslümanlar tek tek kerpiç taşırken Ammâr ikişer tane taşıyordu. Rasûlullah bunu görünce Ammâr'ın saçıdaki tozu silkerek "Yazık ki Ammâr'ı azgın bir grup öldürecek" buyurdu (Müslim, 1997:Fiten ve Eşrâti's-Sâati, 2915).

Rasûlullah'ın eşlerinden Ümmü Seleme'nin yanında bulunduğu bir gün, Ümmü Seleme Rasûlullah'ı kerpiç taşırken görmüştü. Öyle ki, saçları toz toprak içindeydi (Şâmî, 1990:IV, 516). Rasûlullah'ın taşıdığı kerpiçler muhtemelen hendeğin sağlam olması için örülen duvarları için kullanılıyordu. Yukarıdaki Ammâr hadisinde de hendek savaşı sırasında kerpiç taşırken Rasûlullah'ın sözüne muhatap olduğunu zikretmiştik. Aynı şekilde Seâlibî de hendek kazılan kısımların kerpiçlerle örüldüğünü belirtmektedir (Seâlibî, 1997:332).

Ashaptan Ebû Osmân en-Nehdî, hendek kazıyorken kendi kendine şu şiiri okuyordu:

"Allah'ın ismi ve dini adına yemin olsun ki

Şayet biz ondan başkasına kulluk etseydik halimiz nice olurdu

Rabbimiz ne güzel dinimiz ne güzel"(Dahlân, 1997:II, 3)

"Aynı recezin Hz. Peygamber tarafından söylendiği de belirtilmektedir" (İbn Hacer, 2001:I, 112).

Düşman ordusunun her an geleceği korkusunu taşıyan Ashap bazen bu düşünceden arınıyor ve zaman zaman eğlenceli vakit geçiriyordu. Mescidde yaşayan Ehl-i Suffe'den

Benî Demreli bir Müslüman olan Cuayl/Cuâl b. Sürâka, sâlih fakat çirkin bir insandı. Ailesi ona küçük böcek manasına gelen Cuayl ismini koymuştu. O da Müslümanlarla birlikte hendek kazıyordu. Rasûlullah o gün onun ismini "Hayat" anlamına gelen Amr olarak değiştirdi. Orada bulunan Müslümanlar bununla ilgili olarak bir tekerleme söylediler.

"Cuayl'den sonra ona Amr ismini verdi

O böylelikle bu zavallı adama yardım etti"

Ashap tekerlemeyi söylerken Amr kelimesine geldiğinde Rasûlullah da Amr, zahr (yardım) kelimesine geldiğinde zahr diyerek ashaba katılıyor, seslerinin ahengine aheng katıyordu. O günden sonra ona Amr diye hitâb etti. Cuayl de Müslümanlarla birlikte aynı tekerlemeyi söylüyor ve onlarla birlikte gülüyordu (Taberî, 1984:II, 567).

Bütün gün ashabıyla birlikte çalışmasına rağmen Hz. Peygamber ne şekilde olursa olsun ashabının ihtiyacı olduğu her yere yetişiyor, onların sıkıntısını gideriyordu. İlk yardım çağrısı Câbir'in de içinde bulunduğu Ensar'dan bir gruptan geldi. Sert bir kaya ile karşılaşmışlardı. Bunu Rasûlullah'a söylediler. Rasûlullah şiddetli açlık yüzünden karnına bir taş (Güftârû, 1996:192), bir rivayete göre iki taş (Nedvî, 1979:208) bağlayarak gelmişti. Kazmayı eline aldı. O şey hemen dağıldı, kumluk gibi oldu (Suyûtî, 1985:I, 375-376).

Câbir Rasûlullah'ın bu halini gördü de dayanamadı. Evine gitmek için izin istedi. Eşine Rasûlullah'ın açlıktan karnına taş bağladığını haber verip evde yiyecek bir şey olup olmadığını sordu. Eşi evde sadece bir koyun ve bir müdd buğday olduğunu söyledi. Eşi buğdayı öğütüp hamur yaparken Câbir de bir taraftan koyunu pişirdi. Ashab hendekte sadece gündüzleyin çalışıyor şafak vakti namazdan sonra yola çıkıyor, akşam olunca evlerine dönüyordu (İbn Hişâm, 1956:II, 218). Rasûlullah ise kendisi için kurulan çadırda kalıyor evine gitmiyordu (Hamidullah, 2002:83). Câbir tam bu zamanı kolladı. Rasûlullah henüz çadırına ayrılmamıştı. Ona gelerek ashaptan istediği kişileri yemeğe çağırmasını söyledi. Rasûlullah ellerini birbirine kenetledi, bir müddet bekledikten sonra oradakilerin hepsini yemeğe davet etti. Halbuki Câbir az sayıda kimseyi kastetmişti. Çünkü yemek bu kadar çok kimseye yetecek kadar değildi. Bu durumdan mahcubiyetini gizleyemeyen Câbir eşine gidip durumu söyledi. Eşi bunda Rasûlullah'ın bildiği bir şey olduğunu düşünerek sebat etti. Davetliler grup grup Câbir'in evine gelmeye başladılar.

O gün onların sayısının üç yüz, sekiz yüz, bin ya da üç bin olduğu söylenir. Rasûlüllah, Câbir'e ve eşine yemeği tabağa almalarını ve kabı örtmelerini aynı şekilde ekmeği de fırından alıp üstünü örtmelerini istedi. Söylediğini aynen yaptılar. Açıp baktıklarında ise tenceredeki yemekten bir şey eksilmemişti. Aynı şekilde ekmekten de bir şey eksilmediğini gördüler. Herkes yemeklerden doyana kadar yedi (Suyûtî, 1985:I, 376). Ensar o gün şöyle bir recez söyledi;

"Bizler hayatta kaldıkça dâima İslâm üzerinde sebât etmeye

Muhammed'e söz ve ahid vermiş kimseleriz" dediler,

Rasûlüllah da onların sözlerine şöyle karşılık verdi.

"Allahım âhiret hayrından başka hayır yoktur

Ensarı ve Muhaciri bağışla" (Buhârî, 1979:Cihâd ve's-Siyer, 188; Müslim, 1997:Eşribe, 2039).

Diğer bir gün Muhâcirlerin yardıma ihtiyacı oldu. Ömer b. Hattâb, toprağa kazma ile vurduğu bir sırada sert bir taşla karşılaştı. Bu sırada Rasûlüllah Benî Ubeyd dağının yanındaydı. Kendisine haber verilince geldi. Rasûlüllah ağızdan karnına bir taş parçası bağlamıştı. Çünkü üç gün yiyecek bir şey tatmadan orada kalmışlardı. Ridâsını çıkardı, kazmayı alarak "Sayesinde hidayete erdiğimiz ve ondan başkasına kulluk etseydik sıkıntıya düşeceğimiz Allah'ın adıyla (Kastallânî, 1991:I, 450) Rabbinin sözü, doğruluk ve adalet bakımından tam kemâlinedir. O'nun kelimelerini değiştirci hiçbir şey yoktur. O işiten ve bilendir" diyerek taşa bir darbe vurdu. Bunu her vuruşundan önce söyledi. Ondaki bir parıltı koptu ve Yemen'e gitti. İkinci vuruşundaki parıltı Şam'a gitti. Sonuncusu da doğu tarafında gitti ve bu üçüncüsünde taş kırıldı. Rasûlüllah bu şehirleri bizzat gözleriyle görüyormuşçasına anlatıyordu. Son parça Meşrik'a gitti. Bir rivayette üçüncü vuruşunda Habeş şehirlerini görmüştü. Rasûlüllah ashabına "Habeşliler size ilişmedikçe onlara bir şey yapmayın, Türkler size bir şey yapmadıkça onlara sataşmayın" buyurdu (Nesâî,1992:Cihâd, 42). Ömer b. Hattâb taşın un ufak oluşunu görünce hayranlığını gizleyemedi. Parlaklık birbiri ardından gelen her vuruşta üç tarafa dağıldı. Selmân bunu gördü ve Rasûlüllah'a şöyle dedi: "Ey Allah'ın Rasûlü vurduğün her darbeye parlama gördüm. Onlardan birincisi Meşrik'a, diğeri Şam'a, öbürü de Yemen tarafına doğru gitti" dedi. Rasûlüllah "Bunu gerçekten gördün mü ey Selmân?" buyurdu. Selmân bunu gördüğünü söyleyince Rasûlüllah kendisi için onların birinde

Kisrâ ve bu beldenin şehirlerinin, diğerinde Rum ve Şam şehirlerinin, öbüründe ise Yemen şehirlerinin, saraylarının parladığını ve Allah'ın izniyle bu şehirlere kendisinden sonra zaferin ulaşacağını söyledi (İbn Ebî Şeybe, 1989:VIII, 501-502; İbn Abdülber, 1984:192). Bu sert kaya ile Selmân'ın karşılaştığı da rivayetlerde belirtilmektedir. Buna göre Hz. Peygamber Selmân'ın çok yakınında kazıyordu ve onun sert bir kaya ile karşılaştığını görmüştü. Bunun üzerine ondan kazmayı alarak taşa kendisi vurmuş ve üçüncüde parçalamıştı (Urve b. Zübeyr, 1981:185). Ferrâ Ahzâb 12. âyeti kerîmenin tefsirinde bu olaya değinmekle birlikte Mâverdî Ahzâb 12. âyeti kerîmenin bu olaydan sonra indiğini belirtmektedir (Mâverdî, 1992:IV, 381).

Sehl b. Sa'd da bu olaya şahit olmuştu. Rasûlullah'ın eline balyozu alıp taşa vurduğunu gördü. Taş yarılınca Hz. Peygamber gülmeye başladı. Orada bulunan Müslümanlar neden güldüğünü sorduğunda Meşrik'tan zincirlere bağlı bir şekilde getirilen ve korkup kaçıncıkları halde cennete zorla sürülüp götürülen kavme güldüğünü söyledi (Suyûtî, 1985:I, 379).

Buna benzer bir olay Amr b. Avf tarafından anlatılmaktadır. Buna göre; Amr b. Avf, Selmân, Huzeyfe b. el-Yemân, Nu'mân b. Mukarrin ve Ensar'dan altı kişi Zübâb'ın altında kendi paylarına düşen kırk zirâ'lık yeri kazıyorlardı. Hendeğin içinde iri bir taşla karşılaştılar. Kazma ile ona vurdular, ancak kazma kırıldı ve parçalandı. Amr, Selmân'a Rasûlullah'a gidip bunu söylemesini istedi. Selmân doğruca Rasûlullah'a geldi. Rasûlullah o sırada Türk çadırında bulunuyordu. Ona durumu izah etti. Ya taşı kırmaktan vazgeçeceklerdi ya da Rasûlullah kırmak için uğraşmalarını isterse öyle yapacaklardı. Ancak onu kırarak Rasûlullah'ın çizgisine geçmeyi istemiyorlardı. Rasûlullah onlardan her ikisini de istemedi. Ondan kazmayı alıp taşa vurdu ve onu kısmen parçaladı. Kayadan öyle bir şimşek çaktı ki Medine'nin iki tepesi arasındaki kısmı aydınlattı. Rasûlullah ve Müslümanlar tekbir getirdiler. Bu durum ikinci ve üçüncü vuruşta da tekrarlandı. Üçüncü vuruşta kaya parçalandı. Selmân tüm bunları görmüştü. Rasûlullah'a bunun ne anlama geldiğini sordu. Birinci şimşek çaktığında Hire ve Kisra'nın sarayları, ikincisinde Şam ve Bizans ülkesindeki kırmızı saraylar, üçüncüsünde San'a'nın saraylarını görmüştü. Cebrâil bu sırada gelerek buraların ileride Müslümanlar tarafından feth olunacağını müjdeledi. Müslümanlar da buna çok sevindiler (İbnü'l-Verdî, I, 1996:115-116; Şâkirî, 1992:I, 246-247).

İbn Hişâm taşa ilk vuranın Ömer olduğunu söylemektedir. Rivayetlerin birinde Selmân'ın, birinde Ömer'in vurduğu kayıtlıdır. Olayın mahiyeti aynı olduğu için rivayetleri farklı olarak değerlendirmek yanlış olur. Muhtemelen Ömer'den rivayette bulunan râvi taşa vuranı Ömer olarak algılamıştır.

Böyle sıkıntılı bir zamanda Rasûlüllah'ın hiç hayalini bile kuramadıkları bir müjde vermesi Müslümanları oldukça heyecanlandırmıştı. Ancak münafıklardan bazıları bu kadar sevinci bile az görerek Müslümanların içine fitne düşürmeye çalışıyorlardı. Zaten bu işi gönüllü olarak değil de kendilerini mecbur hissettikleri için yapıyorlardı. Bu işi ciddiye almamaları zaman zaman Rasûlüllah'tan izin almadan evlerine kaçmalarından anlaşılıyordu (İbn Seyyidünnâs, 1???:II, 55,57).

Kur'ân-ı Kerîm'de Nur Sûresi 63. âyet-i kerîmede bu durum şöyle açıklanmıştır; "(Ey müminler!) Peygamber'i kendi aranızda birbirinizi çağırır gibi çağırmayın. İçinizden birini siper edinerek sıvışıp gidenleri şüphesiz ki Allah bilmektedir. Bu sebeple O'nun emrine aykırı hareket edenler, başlarına bir belânın gelmesinden veya çok elemli bir azap isabet etmesinden sakınsınlar" (Kurtubî, 2003:IV, 322) .

Münafıklar, Hz. Peygamber'in Müslümanlara Kısra'nın sarayları, Kayser'in hazinelerini vaat ettiğini duydukları zaman Müslümanların içinde şüphe uyandırmaya başladılar. Onlara göre bu vaat, yalandan ibaretti. Rasûlüllah Yesrib'den onların şehirlerini ve hazinelerini nasıl görebilirdi ki, Müslümanlara yakında oraların fethini müjdelesin. Onlara göre Rasûlüllah'ın Medine'de kalıp hendek kazarak savunma savaşı yapması, meydana çıkmayı göze alamamasından kaynaklanıyordu (Taberî, 1???:II, 570).

Münafıkların bu durumu Kur'ân-ı Kerîm'de Ahzab sûresi 12. âyeti kerîmesinde şu şekilde açıklanmaktadır; "O zaman münafıklar ile kalplerinde hastalık (iman zayıflığı) bulunanlar meğer Allah ve Rasûlü bize sadece kuru vaatlerde bulunmuşlar, diyorlardı" (Vâkıdî, 1966:II, 494).

Bazen eğlenceli vakit geçirmek isteyen Ashap, şakanın dozunu kaçırdığı zaman Rasûlüllah'ın da hoş karşılamadığı tatsızlıklar yaşanabiliyordu. Zeyd b. Sâbit toprak taşırken Sa'd b. Muâz, Peygamber'in yanında oturmuş dinleniyordu. Zeyd'in çalıştığını görünce Buâs günü Zeyd'in babası Sâbit b. Dahhâk ile yaptığı mücadeleyi anımsadı ve bunu Rasûlüllah'a anlattı. Zeyd'in babasını sağ bırakıp da oğlunun Peygambere iman etme şerefine sebep olduğu için Allah'a hamd etti. Hz. Peygamber Zeyd'in ne iyi çocuk

olduğunu söyleyerek onu taltif etti. Zeyd bir ara uyuya kalmış, arkadaşları da onu hendeğin kenarına bırakmışlardı. Yanında kalkanı, oku, yayı ve kılıcı da bulunuyordu. Umâre b. Hazm şaka olsun diye onun silahını alıp sakladı. Zeyd uyanıp da silahını göremeyince korktu. Durumu Peygambere anlattı. O da "Ey uykucu! Sen uyuya kaldın nihayet silahın da kaybolup gitti" buyurdu. Sonra silahın yerini bilen var mı, diye sordu. Umâre b. Hazm ortaya çıktı. Peygamber silahı teslim etmesini, şaka da olsa Müslümanı korkutmayı, eşyasını alıp saklamayı yasakladı (İbn Hacer, 1972:II, 594).

Rasûlüllah şair Ka'b b. Mâlik ile Hassân b. Sâbit'i de kimse hakkında ileri geri konuşmalarını için uyardı. Bunlar da hendek kazma işi bitene kadar hiç kimse hakkında tek kelime bile etmediler. Ayrıca hiç kimsenin arkasından sözüne kızmamasını ve darılmamasını söyleyerek Müslümanları hoş görülülüğe davet etti (Mûsâ b. Ukbe, 1994:215). Çünkü böyle yorucu ve sıkıntılı bir zamanda tatsız şakalar yaparak insanları daha fazla yormak, sinirlendirmek ve korkutmak aksi tesir yapabiliyordu. Yeri geldiğinde Rasûlüllah da kimseye zarar vermeden şaka yapıyordu. Böyle bir durumda ashabından anlayış beklemesi elbette ki doğal bir davranıştı.

Rasûlüllah bir gün yine tempolu bir şekilde çalışıyordu. Toprağı çapa ile kazıyor sonra onu kürekle alıyor sepete dolduruyor ve sepeti gidip boşaltıyordu. O gün yorgun düştü ve biraz oturdu. Bir taş sol tarafı üzerine yaslandı ve orada uyudu. Ebû Bekir ve Ömer başında duruyorlar uyanmaması için yanına gelenleri uzaklaştırıyorlardı. Bu davranışları aksine Rasûlüllah'ı uyandırdı. Uykulu haliyle birden korktu ve sıçradı. Hemen kazmayı aldı ve kazmaya başladı. Bir taraftan da şöyle diyordu;

"Allahım âhiret hayrından başka hayır yoktur

Ensarı ve Muhaciri bağışla

Allahım Adel ve Kâre'ye lanet et

Onlar beni taş taşımaya mecbur etti" (İbn Hacer, 2001:I, 110; Halil, 1985:211)

Günler hızlı bir şekilde geçiyordu. Rasûlüllah bir sabah hendek kazılan yere geldi ve Muhacir ile Ensâr'ın soğuk bir kuşluk vaktinde hendek kazmakta olduklarını gördü. Ashabın kendilerine yardımcı olacak köleleri olmadığı için Rasûlüllah onların çektiği yorgunluk ve açlığı görünce

"Allahım âhiret hayrından başka hayır yoktur

Ensari ve Muhaciri başışla”buyurdu.

Ashab da “Bizler yaşadıkça daima cihâd etmek üzere Muhammed’e söz vermiş kimseleriz” dediler (Buhârî, 1979:Rikâk, 1; Arcûn, 1985:IV, 149).

Onar kişilik gruplar halinde devam eden hendek kazımı sırasında hissesine düşen kısmı bitiren diğer gruplara yardım ediyordu. Böylece hendek bitene kadar birbirlerine yardım ederek kazmayı sürdürdüler(Şâmî, 1990:IV, 516).

Hendek kazma işinin ne kadar sürdüğü konusunda farklı rivayetler mevcuttur. Bunlar altı gün (Vâkıdî, 1966:II, 454), on gün (İbn Seyyidünnâs, 1997:II, 57), on beş gün (Seâlibî, 1997:331) olduğu yönündedir.

Ebû Halil’in yaptığı hesaplama göre yapılan işin hacmi; $1,848 \times 4,62 \times 3,234 = 27,611115840$ metreküptür. O da 3’e bölündüğünde sonuç 9,203705580 gündür. Yaklaşık on günde hendek kazma işi tamamlanmıştır (Ebû Halîl, 1986:92-93).

Önceki bölümde de belirttiğimiz gibi müttefik müşrik ordusunun Mekke’den Medine’ye gelişi normal bir yolculukla on gün sürmektedir. Buna göre, haberci dört günde Mekke’den Medine’ye gelerek haberi iletmışti. On günde kazı tamamlandığı düşünülürse Ahzab’ın Medine’ye gelişi on dört günden fazla tutmuş olmalıdır (Ebû Halîl, 1986:93). Farklı bölgelerden toplanarak Merru’z-Zehrân’da bir araya gelen on bin kişilik bir ordunun intikalinin uzamış olduğu akla gelmektedir.

İbn Abbas’tan gelen rivâyete göre, İbn Abbâs Kureyş ordusu ile birlikte Medine’ye gelmek üzere yola çıkmıştı. Yanında kardeşi ve köleleri Ebû Râfi’ de vardı. Arc’a gelene kadar ordu ile birlikte idiler. Ancak bindikleri deve yoldan saptı ve yollarını kaybettiler. Onlar da Cescâs’e doğru yollarını tuttular. Benî Amr b. Avf’in konakladığı yere kadar geldiler. Oradan Medine’ye girdiler. Onlar Medine’ye girdiğinde Hz. Peygamber hendekte idi. O gün İbn Abbâs sekiz, kardeşi on üç yaşındaydılar (Zâyid, 1997:II, 728). Buradan anlaşıldığı kadarıyla Hz. Peygamber hendek kazmayı sürdürüyordu. Kureyş’in de yaklaştığı ihtimali göz önüne alındığında hendek kazı işleminin bitmek üzere olduğunu düşünülebilir.

Müslümanlar hendek kazmayı bitirdiği zaman Ahzab birlikleri Ebû Süfyân komutasında gelmeye başladılar ve yerlerini aldılar (Mûsâ b. Ukbe, 1994:217).

Bu şekilde her iki taraf da hazırlıklarını tamamlamıştı. Kureyş ve müttefikleri ertesi gün sabah erkenden saldırıya geçmeyi ve bir an evvel Medine'yi ele geçirmeyi ümid ediyorlardı.

2.2.2.3. Hendek Savaşının Gerçekleştiği Tarih ve Savaşa Verilen Diğer İsimler

Müşriklerle yapılan gazvelerin Müslümanların lehine sonuçlandığı ve artık savunma savaşı yapmayıp, taarruzda bulunacakları, bu bakımdan İslâm tarihinde bir dönüm noktası oluşturan Hendek savaşının gerçekleştiği tarih ile ilgili olarak ihtilâflı rivâyetler söz konusudur. Bu rivâyetler, biri Zührî kanalıyla gelen h. 4. yıl, diğeri Urve b. Zübeyr kanalıyla gelen h. 5. yıl olmak üzere iki farklı kutupta toplanmaktadır. Bu konuda İbn İshâk ve onun takipçileri h. 5. yılı Hendek savaşının gerçekleştiği sene olarak kabul ederken, Mûsâ b. Ukbe ve onun takipçileri h. 4. yılı esas almaktadır. Rivâyetlerin büyük çoğunluğu, İbn İshâk'ın savaşın gerçekleştiği yıl olarak kabul ettiği h. 5. yıl üzerinde toplanmaktadır.

Ayrıca Hendek savaşının gerçekleştiği ay ile ilgili olarak da farklı görüşler öne sürülmüştür. Buna göre bazı tarihçiler Şaban, bazıları Şevval, bazı tarihçiler de Zilkâde ayında gerçekleştiğini ifade etmektedirler. Çoğunluğun kabul ettiği ay ise Şevval ve Zilkâde aylarında yoğunlaşmaktadır. Hendek savaşının hangi sene ve hangi ay gerçekleştiğine dair muahhar kaynaklarda, müellifleri tarafından çeşitli açıklamalar getirilmiştir. Örneğin bunlardan biri, Hendek kazı işleminin başlayıp bitirilmesi ile savaşın başladığı tarihin tarihçiler tarafından ayrı ayrı değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak bu açıklamalar, Hendek savaşının gerçekleştiği tarihi net bir biçimde açıklayacak yeterlilikte değildir. Bu yüzden kesin bir tarih verilememektedir. Aşağıda savaşın gerçekleştiği iddia edilen h. 4 ve h. 5. yıllar ayrı ayrı ele alınıp müellifler zikredilecektir.

Vâkıdî, Hendek gazvesinin h. 5. yıl Zilkâde (İbn Sa'd, 1985:II, 64) ayının sekizinde Salı günü Rasûlüllah'ın karargâhını kurmasıyla başladığını (Vâkıdî, 1966:I, 4, II,440), İbn Sa'd, Zilkâde ayında Pazartesi günü başladığını (İbnü'l-Cevzî, 1992:III, 229) İbn Hişâm, İbn İshâk'ın rivâyetine göre h. 5. yıl Şevval ayında (Taberî, 1997:II, 564), Ömerî, h. 5. yıl Şaban ayında gerçekleştiğini belirtmektedir (Ömerî, 1997: s. 206). Bazı tarihçiler de tek bir görüşü benimsemek yerine her bir görüşü birlikte ele almayı daha uygun görmüşlerdir (Makrîzî, 1999:VIII, 372).

Mûsâ b. Ukbe, h. 4. yıl Şevval ayında gerçekleştiğini (Mûsâ b. Ukbe, 1994:214; Buhârî, 1979: Megâzî, 29; İbn Fâris, 1993:65), İbn Habîb, Uhud'dan bir sene sonra Şevval ayının onu Perşembe günü başlayıp, Zilkâde ayının ilk günü Cumartesi sona erdiğini (İbn Habîb, 1???:10, 113) belirtmektedirler.

Görüldüğü üzere kimi tarihçiler, kendi tercihlerini yaparak tek bir rivâyeti kabul ederken, kimi tarihçiler de her iki rivâyeti birlikte zikretme gereğini duymuşlardır. Bu durum rivâyetler arasındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Bu da elbette ki, İslâm tarihinde çözülmeyi bekleyen ciddi bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Araştırmacılar da bu konuda bölünmüş görünmektedir. Bazıları h. 5. yıl Şevval ayında (Fezullah, 1996:212), bazıları da tek bir görüşü benimsemeyip her bir görüşü vererek okuyucunun anlayışına bırakmaktadır (Âl Yahyâ, 1983:II, 306).

İlk dönem tarihçileri Hendek savaşının gerçekleştiği tarihle ilgili olarak tek bir görüşü benimserken muahhar dönem tarihçileri hendek savaşının gerçekleştiği tarih ile ilgili tüm rivâyetleri vererek onları açıklama yoluna gitmişlerdir. Şöyle ki, öncelikle Hendek savaşının gerçekleştiği tarih olarak Siyer ve Megâzî âlimlerinin genel kabulü olan h. 5. yıl Şevval ayı belirtilmektedir. Bunu da şöyle izah etmektedirler. H. 3. sene Uhud savaşı gerçekleşmiş ve o yıl müşrikler Hz. Peygamber ile gelecek sene aynı yerde buluşmak üzere karşılıklı akitlemişlerdi. Ancak o senenin kurak ve kıtlık içerisinde geçmesi müşriklerin verdikleri sözü ertelemelerine neden olmuştu. Dolayısıyla h. 4. yıl verdikleri söz gereği Bedir'e gelmeyip h. 5. geldiler. Bu da Hendek savaşının h. 5. yıl gerçekleştiğini doğrulamaktadır.

Mûsâ b. Ukbe'nin görüşü bunun aksi yöndedir. Bu fikri savunanlar Hendek savaşının h. 4. yılda gerçekleştiği tezini şöyle izah etmektedir: Abdullah b. Ömer Uhud'a katılmak istediğinde on dört yaşındaydı ve Rasûlullah onun katılmasına müsaade etmemişti. Hendek savaşında ise on beş yaşına gelmiş ve Hz. Peygamber onun savaşa katılmasına izin vermişti. Dolayısıyla onların izahına göre Uhud ve Hendek savaşları arasında bir yıl bulunmaktadır. O halde Hendek h. 4. yıl gerçekleşmiştir. Bunu Hendek savaşının h. 5. yılda gerçekleştiğini savunanlar şöyle açıklamaktadırlar: Hz. Peygamber İbn Ömer'i Uhud'dan geri çevirmişti; çünkü o henüz yeni on dördüne basmıştı. Dolayısıyla Hendek savaşında on beşini bitirmek üzereydi (İbn Kayyîm el-Cevziyye, 2000:191) ve arada yaklaşık iki yıl bulunmaktaydı. Bazı tarihçilere göre arada bir yılın olması ihtilafı şundan kaynaklanmaktadır. H. 4. sene gerçekleştiğini iddia edenler tarihi hicretten sonraki

Muharrem ayı olarak kabul etmekte, bundan önceki Rabülevvel ayını ise saymamaktadırlar. Dolayısıyla onlara göre Bedir birinci sene, Uhud ikinci sene ve Hendek dördüncü sene gerçekleşmiştir. Cumhurun görüşü ise, hicreti Hz. Peygamber'in Medine'ye göçünden sonraki Muharrem ayı olarak kabul edenlere karşıdır (Diyarbakrî, 1???:I, 479-480; Karîbî, 19??:90-92). Bu nedenle yapılan ay tespiti Hendek savaşının h. 5. yılda gerçekleştiğini göstermektedir.

Caetani, İbn İshâk'ın h. 5. sene Şevval ayı olarak verdiği tarihi kabul etmemektedir. Ona göre bu ay Şubat ayına denk gelmekte ve hasat zamanı geçtiği için arpalar bir aydır ambarlarda bekletilmektedir. Medine'de hasat Mart ayında yapıldığı için Kureyşliler Nisan ayının sonlarına doğru az yiyecek bulmaktadırlar. Vâkidî'nin göstermiş olduğu tarih ise buna uymaktadır. Caetani İbn İshâk'ın Hendek savaşının Şevval ayında gerçekleştiği yönündeki iddiasını bu şekilde eleştirmektedir (Caetani, 1924-1927:IV, 171-172). Köksal, Caetani'nin bu yorumuna, Medine'de kurak geçen yıllarda mahsulün vaktinden erken yetiştğini ve yağışlı yıllara göre mahsul alımının değiştiğini söyleyerek cevap vermektedir. Dolayısıyla h. 4. yıldan beri havanın kurak gittiği ve Hendek savaşı yılında da aynı şekilde havanın kurak geçtiği kaynaklarda belirtilmektedir (Köksal, 1987:XII, 304). Bu durumda İbn İshâk'ın verdiği tarih daha uygun görülmektedir.

Araştırmacılardan Hamidullah ise üç farklı eserinde üç farklı tarih vermektedir. Buna göre, h. 5. yıl 8-29 Şevval (Hamidullah, 2002:75) h. 5. yıl Şaban (Hamidullah, 1995:I, 242), h. 5. yıl Şevval ayının 7'si (1 Mart 627) olarak (Hamidullah, 1998:XVII, 194) belirtmektedir.

Sonuç itibarıyla tüm bunları söyledikten sonra Hendek savaşının gerçekleştiği yılı cumhurun da belirttiği üzere h. 5. yıl, ayı da Şevval ya da Zilkâde olarak vermenin doğru olacağı kanısındayız.

Savaşa verilen isimleri ise şöyle sıralayabiliriz; Allah-u Teâlâ, Müslümanlarla savaşmak üzere yola çıkan bu topluluğu Kur'an-ı Kerim'de Ahzab olarak isimlendirmektedir (Mûsâ b. Ukbe, 1994:215). Ahzab, hizb kelimesinin çoğuludur. Hizb; taife, grup, topluluk demektir. Bu gazvede Araplardan birkaç taife toplandığı için böyle bir isim verilmiştir (İbn Hacer, 2001:I, 105). Bilindiği üzere Kureyş müşrikleri, Gatafânlılar, Yahudiler ve diğer kabileler Hz. Peygamber ile çarpışmak üzere Medine'de toplanmış olmalarından dolayı da ahzâb olarak isimlendirilmiştir (Sezikli, 1994:97).

Savaşa verilen bir diğer isim hendektir. Savaşın Hendek olarak isimlendirilmesinin sebebi Medine'nin müdafaası için kazılan hendek dolayısıyladır (Kastallânî, 1991:I, 446).

Hamidullah, sebebini açıklamamakla birlikte kanımızca Müslümanların Medine'nin müdafaası için kazdıkları hendeklerden dolayı uzun süre kuşatılmaları sebebiyle hisar ismine de yer vermektedir (Hamidullah, 2002:75; Sarıçam, 2003:183).

BÖLÜM 3: SAVAŞ ESNASINDA TARAFLAR ARASINDA YAŞANANLAR

3.1. Yahudiler Safında Yaşananlar

Benî Nadîr Yahudileri Kureyşliler'i Müslümanlarla savaşma konusunda ikna ettikten sonra dönüş yolu üzerindeki kabileleri de ittifak zincirine dâhil ettiler. Ardından savaş hazırlıklarına başlamak üzere yurtlarına döndüler. Bu hazırlıklar tamamlandıktan sonra belirlenen vakitte Medine'ye gelmek üzere yola çıktılar. Müşrik ordusu ile Medine'nin kuzeyinde buluştular.

Benî Nadîr Yahudilerinin reisi Huyey b. Ahtab müşrik ordusu ile buluştuktan sonra Medine'ye doğru yaklaştıkları sırada Ebû Süfyân'ın yanına geldi. Ebû Süfyân'a kavmi Benî Kurayza'nın Müslümanlara karşı kendilerinin yanında olduklarını, savaşçı erkeklerinin yedi yüz elli kişiden oluştuğunu ve çok sayıda zirha sahip olduklarını söyledi. Bunun üzerine Ebû Süfyân, Huyey'in Kurayzalılar ile Muhammed arasındaki anlaşmayı bozması yönünde onu teşvik etti ve bu amaçla Benî Kurayzalılar'ın yurduna gönderdi (Seâlibî, 1997:332). Hamidullah, Benî Nadîr Yahudilerinin çok ilginç bir şekilde bu savaşta yer alacak askerî birliği göndermeyerek kendilerini bu savaştan uzak tuttuklarını ileri sürmektedir (Hamidullah, 2002:77).

Bazı kaynaklarda bu eylemin Müslümanların ve müttefik müşrik kabilelerinin karargâhlarını kurmalarının ardından gerçekleştiği belirtilmekte, ancak hangi sebebe binaen yapıldığı zikredilmemektedir (İbnü'l-Verdî, 1996:I, 116; Dinet ve Süleymân b. İbrâhîm, 19??:236).

Diğer bazı kaynaklarda ise bu bilgiye şöyle yer verilmektedir. Müttefik müşrik ordusunda yer alan gruplar karargâhlarını belirledikten sonra ertesi sabah savaş için çıktıklarında Müslümanların kazmış oldukları hendekle karşılaşmışlardı. Birkaç gün ok atışları ile sürdürülen çatışmalar aksamaya başlamış, kış mevsiminin yaşanmasından dolayı havanın soğuması ve şiddetli rüzgâr savaş şartlarını zorlaşmasına neden olmuştu. Kısa zamanda Müslümanların mallarını ve canlarını yağmalayarak Medine'nin hurma bahçelerini elde etmeyi ümit eden Kureyş ve müttefikleri bu durumdan sıkılmaya başladılar. Bu bekleyişin son bulması ve bir an önce amaçlarına ulaşmak için Benî Nadîr'in lideri Huyey b. Ahtab, Benî Kurayza'ya giderek Müslümanlarla yapmış oldukları

anlaşmayı bozmaları yönünde ısrarda bulunmuştu (Kürdî, 1987:I, 243; Gadbân, 1992:333-334).

Vâkıdî'de yer alan rivayet dikkate alındığında, Kureyş lideri Ebû Süfyân'ın Benî Nadîr lideri Huyey'e Benî Kurayza'ya gitmesini söyledikten sonra Huyey b. Ahtab, müşrik ordusundan Zülhuleyfe "Medine ile arası bir görüşe göre altı, bir görüşe göre yedi mildir. Benî Cüşem ve Benî Hafâce arasında bir su başıdır" (Bekrî, 1983:II, 464; Yâkut, 1957:II, 295) mevkiinde ayrılıp 'Usbe "Kuba'da bir yerdir" (Yakut, 1957:IV, 128) yolunu tuttu ve Benî Kurayza'nın yurduna geldi (Vâkıdî, 1966:II, 455). 'Usbe, Medine'nin güneyinde bulunan Kubâ' "Ensardan Benî Amr b. Avf' in oturduğu Medine'nin büyük nahiyelerden biridir" (Yâkut, 1957:IV, 301-302) yakınlarında bir yerdir. Buradan anlaşıldığı kadarıyla Huyey b. Ahtab, Müslümanlarla karşılaşmamak için Medine'nin güneyinden girerek Benî Kurayza'ya ulaştı. Semerkandî Ahzâb sûresi 9. âyeti kerîmenin tefsirinde Huyey b. Ahtab'ın Benî Kurayza lideri Ka'b b. el-Eşref'e gittiğini belirtmekte (Semerkandî, 1993:III, 39) ise de Ka'b'ın bu tarihten önce öldürülmüş olması hasebiyle bu rivâyeti kabul etmek mümkün değildir. Semerkandî'nin isimleri karıştırdığı açıktır.

Benî Kurayzalılar'ın kilitlemiş oldukları kale kapısına geldi. Onu kapıda ilk olarak Benî Kurayza'nın ileri gelenlerinden Gazzâl b. Semev'el karşıladı. Huyey b. Ahtab, Vâkıdî'de belirtildiğine göre, Gazzâl'a Yahudi halkını Muhammed'den kurtarmak için geldiklerini, Kureyş'in Vâdî'l-Akîk'te, Gatafân'ın Zeğâbe'de, Kinâne'nin de Rûme'de karargâh kurduklarını (Vâkıdî, 1966:II, 454-455), diğer kaynaklarda ise Kureyş'in Ehâbişler, Kinâne ve Tihâme'den kendisine katılanlarla Cürf ve Zeğâbe arasında sellerin toplandığı Rûme'de, Gatafân'ın ise Necid halkı ile Uhud tarafındaki Zeneb-i Nelmâ'da karargâh kurduğunu (İbn Kesîr, 1992a:IV, 105) söyleyerek ordunun kalabalık olduğunu vurguladı. Gazzâl onların gelişinin hayırlı olmadığını düşündü ve Huyey'in başlarına belâ getirdiğini söyleyerek yanından ayrıldı.

Benî Kurayza Yahudileri Huyey b. Ahtab hakkında hiç de iyi şeyler düşünmüyorlardı. Onlara göre Huyey, uğursuz bir kimseydi. Kavmi Benî Nadîr'in başına felâket getirmiş, şimdi de Benî Kurayza'nın başına felâket getirmeye çalışıyordu.

Huyey, Gazzâl'ın yanından ayrılarak Benî Kurayza Yahudilerinin o zamanki reisi Ka'b b. Esed'in kapısına yöneldi ve kapıya vurup "Orada mısın?" diye seslendi. Ka'b'ın eşi onun evde olmadığını bazı işlerini halletmek üzere dışarı çıktığını söyledi. Huyey buna inanmayarak Ka'b'ın evde olduğunu ve erimiş buğday ile tereyağından yapılmış olan

yemeği yediğini söyleyerek kendisini de akşam yemeğine davet etmesini istedi. Ka`b ise Huyey`in kendi kavminin başına uğursuzluk getirdiğini onların da başına felâket getireceğini düşünüyor bu yüzden içeri girmesine izin vermiyordu.

Huyey, Ka`b`ın kapıyı açmama sebebinin kendisine akşam yemeğinden ikram etmemek olduğunu iddia ederek onu kızdırmaya çalıştı. Böyle söyleyerek onun zaafından faydalanmak istiyordu. Çünkü o dönemde Arap toplumunda misafire ikram ve cömertlik büyük meziyet sayılıyordu. Bir lideri pintilikle suçlamak ise ağır ve onur kırıcı bir davranıştı. Bu sözler Ka`b`ı kapıyı açmaya zorladı. Orada bulunanlara "Ona izin verin, o şüphesiz felâket getirmiştir, Allah`a yemin olsun ki hayırla kapımızı çalmamıştır" dedi.

Huyey içeri girince Benî Kurayza lideri tarafından içeri alındığını kıyamete kadar Muhammed`e söylemeyeceğine dair söz verdi ve "Allah`a yemin olsun ki zamanın gücünü sana getirdim. Çok sayıda silah, bin at, on bin kişi ile Muhammed`i alt ederiz, şayet beni yalnız bırakmazsan sana Kureyş ve Gatafân`ın liderlerini getiririm. Müttefik Esed ve Gatafân kabilelerini de sana getiririm" dedi. Ka`b b. Esed, "Sen bana zamanın zillet ve horluğunu getirmişsindir. Yağmurunu boşaltmış şimşekler çakan, gürültüler koparan, içi boş yağmursuz bir bulut getirmişsindir" dedi. Ka`b, Huyey`e Hz. Peygamber`in onları ne dine zorladığını ne de mallarını gasp ettiğini söyleyerek Muhammed ve ashabından daha sadık, daha vefalı kimseyi görmediklerini belirtti. Bu yüzden de kendilerine hiçbir zararı dokunmayan Muhammed`den intikam almayacaklarını söyledi. Ka`b böyle söylüyor, fakat bir taraftan Huyey bu topluluğun helâk oluncaya kadar bölünmeyeceğini söyleyerek onu ikna etmeye çalışıyordu (İbn Sa`d, 1985:II, 67).

Huyey`in ısrarları karşısında fazla dayanamayan Ka`b bu meseleyi Yahudi reisleriyle görüşeceğini söyleyerek Huyey`in şimdilik dönmesini istedi. Bununla yetinmeyen Huyey b. Ahtab, Ka`b`ın kabile lideri olarak anlaşmayı bozma yetkisinin olduğunu ve tek başına karar verebileceğini söyleyerek teklifi kabul etmesi için yalvardı ve onu bu görüşünden vazgeçirdi.

Ka`b`ın endişesi, bu savaş neticesinde Muhammed öldürölmezse, Kureyş, Gatafân Benî Nâdir`in kendi beldelerine dönüp de kendilerinin Müslümanlarla baş başa kalması ve sonunda katledilebilecekeleridir. Huyey, Tûr`u Sînâ`da Mûsâ`ya indirilen Tevrat adına yemin ederek bu olay sonunda Muhammed öldürölmez de Kureyş ile Gatafân Muhammed öldürölmeden dönerlerse Huyey Benî Kurayza Yahudileri ile birlikte

kalelerine girip başlarına gelecek her şeye onun da dûçar olacağı taahhüdünde bulundu. Bunun üzerine Ka'b Rasûlüllah ile aralarındaki akdi iptal üzere yazılı metni Huyey'e verdi. Huyey de onu yırtıp attı (İbn Hişâm, 1956:I, 515; II, 220-221; Seâlibî, 1997:332-333; Vecdi, 1993:217).

Akdi iptal edilmesinden sonra Ka'b b. Esed, bunu haber vermek üzere Benî Kurayza reislerinin yanına geldi. Bunlar Seâlibî ve Ebû Halil'de Muhrecîr b. Atâ, Zübeyr b. Mütâveşâs (Şâs) b. Kays b. Kays, Azâl(Gazzâl) b. Meymûn, Ukbe b. Zeyd (Seâlibî, 1997:333) olarak belirtilirken Vâkîdî'de Zübeyr b. Batâ, Nebbâş b. Kays, Gazzâl b. Semev'el, Ukbe b. Zeyd ve Ka'b b. Zeyd olarak zikredilmektedir.

Ka'b b. Esed onlara, Muhammed ile yapılmış olan akdi iptal edildiğini haber verdi. Benî Kurayza'nın önde gelenlerinden Zübeyr b. Batâ "Eyvah! Yahudiler helâk oldu, Kureyş ve Gatafân ayrıldıkları zaman Benî Kurayzalılar malları ve çocukları ile Medine'nin ortasında kalakalacak. Yahudilerin Muhammed'e karşı hiçbir güçleri de olmayacak. Yahudiler verdikleri sözde durmadılar. Artık Yesrib'de Yahudilik ebedî olarak tutunamayacaktır" dedi (Vâkîdî, 1966:II, 455-457).

Ka'b ortalığı biraz sakinleştirmek adına topluluğa seslenerek eğer başlarına bir şey gelirse Huyey b. Ahtab'ın Kureyş ve Gatafân ile gitmeyerek onlarla birlikte kalacağını ve başlarına gelene katlanacağını söyledi. Zübeyr b. Batâ, Huyey b. Ahtab'ın öldürülmesinin, Ka'b'ın öldürülmesinden sonra hiçbir anlamının olmayacağını söyleyerek liderleri Ka'b b. Esed'e çıkıştı. Bunun üzerine Ka'b sustu ve bir şey diyemedi. Benî Kurayza halkı ise Ka'b'ın verdiği sözü doğru bulmadılar (İbn Seyyidünnâs, 1???:II, 59). Ka'b, Huyey'in uğursuz bir kimse olduğunu bildiği halde bir an yanılarak hataya düşmüştü. Bu yüzden de anlaşmayı bozduğuna pişman oldu.

Yahudi liderlerinden Amr b. Su'dâ el-Kurazî Yahudilere güzel bir konuşma yaptı. Benî Kurayzalılar'a Hz. Peygamber ile yaptıkları mîsâkı hatırlattı. Konuşmasının sonunda da "O'na yardım etmeyeceksiniz madem onu düşmanlarıyla baş başa bırakın. Bir de siz onunla çarpışmaya kalkmayın. Ben ona karşı hainlik edemem" diyerek Benî Kurayzalılar'ın Hz. Peygamber'e yaptıkları hıyanete katılmaktan kaçındı (İbn Kesîr, 1???:I, 639).

Amr b. Su'dâ bu konuşmasından sonra Yahudilere kendisine itaat etmelerini ve Muhammed'e tâbi olmalarını istedi. Allah adına yemin ederek İbnü'l-Heyibbân ve İbn

Hırâş'ın geleceğini müjdeledikleri ve geldiğinde ona tâbi olmalarını istedikleri peygamberin o olduğunu kendilerinden de Muhammed'e selam iletmelerini istediklerini haber verdi. Bunu duyunca Yahudilerden hiç kimse bir şey demedi herkes sustu (Ebû Halîl, 1986:68).

Ka'b b. Esed, Huyey'den yukarıda zikredilen gelişmeler hakkında en kuvvetli yeminlerle söz aldı. Mûsâ b. Ukbe'de de yer aldığı şekliyle Ka'b, Huyey'den Kureyş ile aralarında anlaşma yapmalarını sağlamasını ve Kureyş eşrafından yetmiş veya doksan (Mûsâ b. Ukbe, 1994:217; İbn Kesîr, 1992a:IV, 105) veya Kureyş'ten bin kişi, Gatafân'dan bin deveyi (Dahlân, 19??:II, 4) kendi kalelerine getirmesini, ancak o zaman Muhammed'e karşı hazır olacaklarını söylemişti.

Bunun üzerine Huyey ile birlikte Ebû Lübâbe, Yahudilerin bu teklifini Ebû Süfyân'a iletmek üzere Kureyş karargâhına gitti. Huyey b. Ahtab müşriklerin eşrafından Kurayza oğullarına yetmiş kişiyi göndermek ve onların kalelerinde yanlarında bulunmak şartıyla Benî Kurayza adına müşriklerle anlaşma yaptı. Anlaşma şöyleydi:

- 1- Benî Kurayza Yahudileri çarpışma sona erinceye kadar belli günlerde on gece müşriklerin yanında peygamber ve ashabına karşı çarpışacaklardı.
- 2- Müşrikler için silah tedarik edecek ve toplayacaklardı.
- 3- Pazarları müşrik ordusunun bulunduğu yerlere nakledeceklerdi.

Yahudiler yukarıda zikredilen anlaşma maddelerini aynen uyguladılar. Ma'mer'den nakledilen rivayete göre Benî Kurayza Yahudileri, Mekke müşriklerine "Siz sabır ve sebat edin; biz Müslümanları arkalarından vuracağız" diye yazı yazmışlardı. Zaten Huyey b. Ahtab'ın dediği gibi Benî Kurayzalılar Medine'de Hz. Peygamber'e karşı müşriklere yardımcı olmak için oturuyorlardı (Köksal, 1987:XII, 232-233).

Yukarıda zikredilen rehin meselesi Vâkîdî'de Ebî Ka'b el-Kurazî'den nakledildiği şekliyle şöyledir: Huyey, Yahudileri Müslümanlara karşı savaşmaları için ikna etmeye çalışmasına rağmen Ka'b'dan ret cevabı almıştı. Bunun üzerine Huyey, Kureyş ve Gatafân'ın kendilerine yetmiş rehin vereceklerini söyleyerek onu ikna etmiş, şayet Kureyş sözünü yerine getirmezse onların yanında savaşmamalarını söylemişti. Bu, Huyey'in Ka'b'ı ikna etmek için bir hilesiydi. Bunun üzerine Ka'b ahdi bozmuş, Huyey de Benî Kurayza'ya söylediği bu sözleri Kureyş'e bildirmemişti (Vâkîdî, 1966:II, 485).

Ancak Kureyş lideri Ebû Süfyân havanın soğuk olması ve yiyecek kıtlığının baş göstermesi üzerine kabile liderleri ile görüşerek son kez ciddi bir hazırlık yapmayı plânladı. Bunun için Benî Kurayzalıların da desteğine ihtiyaçları vardı. Bu yüzden İkrime b. Ebî Cehl ile beraberinde bir süvari grubunu Benî Kurayza yurduna gönderdi. Onlar Benî Kurayza'ya gitmek üzere cumartesi gecesine yola çıktılar. İkrime liderliğindeki bu grup Yahudilere geldiler ve onlarla konuştular. Buna göre Kureyş, cumartesi günü Müslümanların üzerine yürümeye karar vermiş ve Yahudilerin vaat ettikleri yardımın gerçekleşmesini istemişlerdi. Ertesi gün cumartesiydi. Yahudiler bu günde asla savaşmayacaklarını söylediler. Bunun üzerine İkrime, daha fazla kalmaya güçlerinin kalmadığını, sırt ve ayakların harap olduğunu, kendilerinden de himaye göremediklerini söyledi. Yahudiler ise cumartesi günü savaşmamakta direttiler. Eğer Kureyş ordusu kalırsa Pazar günü savaşacaklarını söyleyip bunun için kendilerine vaat ettikleri rehinleri göndermelerini istediler. İkrime, hangi rehinlerden bahsettiklerini anlamadı. Yahudiler kendilerine vaat ettikleri rehinleri söylediler. İkrime bunu kimin vaat ettiğini sorunca Huyey b. Ahtab dediler. Bunu Ebû Süfyân'a haber verdi. O da bunu Huyey'e sordu Huyey ise Tevrat adına yemin ederek böyle bir vaatte bulunmadığını söyledi. Ebû Süfyân bu isteğin onun bir hilesi olduğunu anladı (Vâkıdî, 1966:II, 486).

İkrime'nin karargâha dönüp de durumu haber vermesinin ardından ortam daha da gerildi. Müşriklerin Medine'de kalış sürelerinin uzaması ile birlikte maruz kaldıkları şiddetli açlık ve soğğun yanı sıra bir de buna Cumartesi gecesine maruz kaldıkları şiddetli fırtına da eklenince Ebû Süfyân daha fazla kalmanın bir anlamı olmadığını düşünerek ayrılma kararı aldı. Müttefik müşrik ordularının Medine'den ayrılması, Huyey b. Ahtab'ın verdiği söz üzere Benî Kurayza kalelerine sığınması anlamına geliyordu.

Müttefik kabileler ayrılmak için hazırlıklarını tamamladıklarında arkalarından kimsenin gelmeyeceğinden emin olmak için küçük müfrezeler bırakarak Medine'den ayrıldılar. Huyey b. Ahtab da Ebû Süfyânla birlikte Ravhâ'ya kadar korka korka gitti. Ka'b b. Esed'e verdiği sözü yerine getirmek üzere oradan ayrılarak Benî Kurayza'ya gelip onlarla kalelerine çekildi (İbn Hibbân, 1991:263). Kurayzalıları bekleyen son kendisini de yakından ilgilendiriyordu. Çünkü Ka'b b. Esed'e onların başına gelene kendisi de katlanacağı taahhüdünde bulunmuştu.

Huyey b. Ahtab'ın Benî Kurayza kalesine çekilmesinin ardından Benî Kurayzalıları kendilerini bekleyen sona hazırlanmak üzere hazırlıklara başlamışlardı. Kale kapılarını

kilitleyerek yiyecek stoku temin etmişler, kadın ve çocukları güvenli yerlere yerleştirmişlerdi.

3.2. Müşrikler Safında Yaşananlar

Mekkeli Müşrikler müttefik kabilelerle birlikte hazırlanıp Medine'ye gelmek üzere yola çıktılar. Şevval ayının ilk günlerinde Medine'ye ulaştılar (Âl `Âbid, 19??:II, 413). Medine'nin kuzeyine geldiklerinde karargâhlarını kurmak üzere hazırlıklarını yaptılar. Kureyş ve Ehâbişleri Vâdi'l-Akîk'de, Benî Kinâne Rûme'de, Gatafân ve Necidliler Zeneb-i Nekmâ'da yerleştiler. Hayvanlarını otlamaları için çevrede bulunan otlak alanlarına saldılar.

Ordu Medine'ye geldiği gün her hangi bir çatışmaya girmedi. O gün yerleşip saldırıya geçmek için sabahı beklediler. Sabah olunca müşrik orduları neyle karşılaşacaklarını bilemedikleri için Müslümanların durumunu tespit etmek üzere öncü birlik gönderdiler. Ancak Araplarda hiç görmedikleri bir savunma yöntemiyle karşılaştılar. Müslümanlar Medine'nin kuzeyini hendek kazarak savunma yapmayı plânlamışlardı.

Hendekle karşılaştıkları zaman şaşkınlığa uğrayan müşrik orduları bunun bir hile olduğunu düşündüler. Çünkü Arapların böyle bir geleneği yoktu. Atlar da ürküyordu. Müşrikler Selmân-ı Fârisî'nin Müslüman olduğunu biliyorlar ve böyle bir işin onun başının altından çıktığını düşünüyorlardı (İbn Sa'd, 1985:II, 68).

Düşman müfrezeleri hendek boyunca geziyor, fakat hendeği aşmak için yol bulamıyorlardı. Karşı taraftan savunma yapan Müslüman ordusu hendeğe yanaşan müşrik ordusunu bir anda ok ve taş yağmuruna tutuyordu. Hattâ Irving, Müslümanların müşriklere hazırladıkları ateş toplarından attıklarını (Irving, 1999:281) belirtmektedir. Bu yüzden de ne hendeği atlayabiliyorlar ne de toprak yığarak geçebilecek kadar yol yapabiliyorlardı. Düşman birlikleri de kendilerini savunmak için ok ve taşlarla saldırıyorlardı (İbn Kesîr, 1992a:IV, 106).

Bunun böyle olmayacağını anlayan müşrik orduları çareler aramaya başladılar. Müslümanların meydan savaşı yapmayıp böyle bir savunma gerçekleştirmeleri onların hep birden saldırmalarını zorlaştırıyordu. Ayrıca Müslümanlar sürekli nöbet halindeydiler. Hendeği gece gündüz bekliyorlardı.

Bunu izleyen günlerde Müşrikler aralarında nöbetleşe bekleyip Müslümanların zayıf bir anını kollayarak hücumla geçmeyi düşündüler. Bir gün Ebû Süfyân b. Harb, bir gün Hübeyre b. Ebî Vehb, bir gün Hâlid b. Velîd, bir gün Amr b. el-Âs, bir gün `İkrime b. Ebû Cehl, bir gün Dırâr b. el-Hattâb sabahleyin erkenden askerlerini Mezâd'la Râtic arasında zaman zaman dağıtıyor, zaman zaman da hücumla geçiriyorlardı (İbnü'l-Cevzî, 1992:III, 230; Şibli Nu'mânî, 2003:I, 271). Bazen müşrikler etkili oluyor, bazen de Müslümanlar baskın çıkıyor, müşrik ordularını geri püskürtüyorlardı.

Hendek savaşı müşriklerin umdukları gibi güç gösterisinin yapılacağı bir savaş değildi. İki taraf arasında set oluşturan hendek karşılıklı birebir mücadeleye imkân vermiyordu. Bu da müttefik müşrik ordusunun sınırlarını geriyor ve psikolojilerini bozuyordu.

Bir gün müşriklerden aralarında Hibbân b. el-Arika, Ebû Üsâme el-Cüşemî ve daha birçok iyi okçunun bulunduğu bir müfreze Müslümanlara saldırmak için hendek sınırına geldi. Bir süre ok atışlarında bulunarak karşılıklı mücadele ettiler. Sonra taktik değiştirerek hepsi bir yönden saldırdılar ve Rasûlullah'ın çadırının hizasına kadar geldiler. Hz. Peygamber zırh ve miğferini giyerek onlara karşı hazır oldu. Yapılan savunmanın ardından müşrik müfrezesi dağılmak zorunda kalmıştı (Vâkidî, 1966:II, 469). Zaman zaman bu şekilde Rasûlullah'ın çadırına kadar geliyor, onu öldürmeyi istiyorlardı. Ancak ashap buna müsaade etmiyor; hemen etrafını sararak mücadele ediyor, düşman müfrezesini savmayı başarıyordu.

Müşriklerin bu şekilde devam eden taarruzlarının ardı arkası kesilmiyordu. Her gelişlerinde hendek boyunca gezerek Müslümanların zayıf anlarını kolluyor, geçebilecek dar yer arıyorlardı. Böyle bir anı yakaladıkları zaman harekete geçmeye hazırlanıyorlar; fakat Müslüman birlikler, tehlike arz eden yerlerde toplu olarak savunmaya geçiyor, müşrik müfrezelerinin hendeği aşmalarına imkân vermiyorlardı.

Bir gün Müşriklerin reisleri toplandılar. Hendeği geçmeye niyetlenmişlerdi. Çünkü zaman geçiyor ve bir türlü birebir çarpışma fırsatını yakalayamıyorlardı. Bu nedenle savaşmak üzere zırhlarını giyindiler. Bunlar arasında Ebû Süfyân b. Harb, `İkrime b. Ebû Cehl, Dırâr b. Hattâb, Hâlid b. Velîd, Amr b. el-Âs, Hübeyre b. Ebû Vehb, Nevfel b. Abdullah el-Mahzûmî, Amr b. Abdivüdd, Nevfel b. Muâviye ed-Deylemî, Mirdas b. Muhârib vardı (Tabersî, 1979:100).

Onlarla birlikte Gatafân'ın liderlerinden Uyeyne b. Hısn, Mes'ûd b. Ruhayle, Hâris b. Avf, Benî Esed'den Tulayha b. Hüveylid vardı (Şâmî, 1990:IV, 532). Diğerlerini arkalarında bıraktılar. Benî Kinâne'ye uğradılar. Onlara savaş için hazırlanmalarını ve bu savaşın galibinin kim olduğunu yakında göreceklarını söylediler (Taberî, 1???:II, 573; Îsâvî, 2000:295). Hendeğe doğru yola çıktılar. Amaçları dar boğazdan atlayarak Hz. Peygamber ve ashabıyla karşılaşmaktı. Çadırlarını hendeğin yakınına kurdular. Geçebilmek için dar bir yer aradılar. Aradıkları yeri bulunca oraya geldiler.

Bu sırada Müslümanların hendeğin dar kısmını ihmal ettiklerini gördüler ve bu dar yerden atlamak için atlarını koştular. `İkrime b. Ebû Cehl, Nevfel b. Abdullah el-Mâhzûmî, Dırâr b. Hattâb, Hübeyre b. Ebû Vehb, Amr b. Abdivüdd hendeği geçtiler (İbn Sa'd, 1985:II, 67). Amr'ın ismi bazı kaynaklarda Amr b. Abd olarak geçmektedir (Vâkîdî, 1966:II, 470; Gadbân, 1989:495). Bazı kaynaklarda ise Amr b. Vüdd olarak geçmektedir (Seâlibî, 1997:336; Hasenî, 1990:490). Şair karşıya geçen Amr b. Abdivüdd ile ilgili şöyle demektedir:

"Amr b. Abdivüdd süvarilerin ilki idi

Mezad'ı kat etti o Yelyel'in süvârisi idi" (İbnü'l-Cevzî, 1992:III, 232).

Karşıya geçtikleri zaman Hendek ile Sel' dağı arasındaki arazide dolaştılar (Tabersî, 1979:100; Îsâvî, 2000:295). Aralarında Ebû Süfyân'ın da bulunduğu diğerleri hendeği geçemediler. Hendeği geçenler Ebû Süfyân'ın geçmediğini gördüklerinde "Yoksa geçemiyor musun" dediler. Ebû Süfyân da "Siz geçin, gerekirse biz de geçeriz" dedi ve sadece onları seyretti (Makdisî, 1903:IV, 218).

Müşriklerin hendeği geçip bu taşlık arazide dolaşmalarından anlaşıldığı kadarıyla o sırada hendeği bekleyen herhangi bir müfreze bulunmuyordu. Müslüman birliklerin o sırada nerede olduklarına dair kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Hendeği atlayarak geçen grup Hendek ile Sel' dağı arasındaki çorak arazide dolaştı. Muhtemelen karşılarına birilerini bulup savaşmak istiyorlardı. Bu alanda dolaşırken Ali b. Ebî Tâlib ve ashaptan bir grup ile karşılaştılar. O sırada Hz. Peygamber ve ashap oraya gelerek en azından diğerlerinin geçmelerine izin vermemek için siper almış olmalıydılar.

Burada bir noktaya temas etmek istiyoruz. Müşrikler karşıya geçmeden önce hendeği aştıklarında kalabalık bir Müslüman ordusu ile karşılaşacaklarını her halde tahmin ediyorlardı. Hendeği geçtiklerinde onların bir anda üzerlerine saldırmayacaklarını da biliyorlardı. Arap âdetlerine göre bunun aksi bir durum kişinin korkaklığını ve cesaretsizliğini, teke tek mücadele kişinin yiğitliğini gösterirdi. Bir kişi savaşmak için meydana çıktığında karşı taraftan kendi seviyesinde birinin çıkmasını isterdi. Ölürken de cesur ve kahraman bir kimse tarafından öldürülmek savaş meydanındaki yiğidin en son arzusu olurdu.

Hendeği geçen müşriklerden Amr b. Abdivüdd toplanan Müslüman ordusundan savaşmak için birini istedi. O gün intikam hırsı içindeydi. Bedir'e katılmış, yaralanmış; bu yüzden Uhud'a katılamamıştı. Bu gün Muhammed ve ashabından intikamını almak, kendisinin de ne kadar kahraman birisi olduğunu göstermek istiyordu. Amr yaşlı bir kimseydi, doksan yaşındaydı. Düelloya davet ettiği zaman Ali b. Ebî Tâlib çıkmak istedi. Rasûlüllah Amr'ın cesaretini ve yiğitliğini biliyordu. Vaktiyle önlerine çıkan bir bölük yan kesiciyi tek başına dağıttığını, yanında bulunan Ömer b. Hattâb görmüştü. Ali'nin onun karşısında tutunamayacağını düşünüyordu. Bu yüzden de onun teklifini kabul etmedi (İbn Kayyîm el-Cevziyye, 2000:194; Necdî, 1956:285).

Amr hâlâ kimsenin çıkmadığını görünce Müslümanlara seslenerek "Bizim sizi öldürdüğümüzde sizin cennete gireceğinizi ve sizin bizi öldürdüğünüzde bizim cehenneme gireceğimizi kim iddia ediyor, hadi bana gelin sizi bekliyorum... Bu sizin cennetinizin yoludur, benimle mübarezeyle gelin, ben bu yolda size önderlik ediyorum" dedi. Hz. Peygamber, Amr b. Abdivüd'ün bu alayına dayanamayıp ashabına seslendi ve "Amr ile mübareze edecek kişiye Allah'ın kendisine cenneti vermesi için kefilim" buyurdu. Bunun üzerine herkes sessizliğe büründü. Çünkü herkes korkuyordu. Ali yine kendisinin çıkmayı isteğini söyledi. Hz. Peygamber yine "O Amr'dır Yâ Ali" diyerek onun bu isteğini geri çevirdi. Ali emre boyun eğerek yerine döndü (Zeyn, 1986:I, 400-401).

Bu arada karşısına hiçbir kimsenin çıkmaya cesaret edemediğini gören Amr sabırsızlanıyordu. Bir taraftan da nida ediyor karşısına birini istiyordu. Müslümanlardan bir kimse çıkmadığı için söyleniyordu. Amr üçüncü seslenişinde şöyle demişti:

"Sesim kısıldı nidadan sizi düelloya toplamak için"

Cesur olanlar korktuğunda savaşan rakibin yanında durdum (Vâkıdî, 1966:II, 470)

İşte ben seni sarsmakta hâlâ acele ediyorum

Gençlikte yiğitlik huyların en güzellerindendir” (Diyarbekrî, 1???:486)

O gün Müslümanlar bu teklif karşısında tamamen sessiz kalmışlardı. Çünkü Amr cesareti ile bilinen bir kimseydi. Ali'nin ısrarına dayanamayan Hz. Peygamber ona Zülfikâr isimli kılıcını verip sarığını başına doladı. Sonra da “Yâ Rabbi Bedir’de Ubeyde’yi, Uhud’da Hamza’yı kaybettim, Ali’yi bana başısla, o benim amcamın oğludur. Beni yalnız başıma bırakma! Sen varislerin en hayırlısısın” diye dua ederek onu çarpışmaya gönderdi (Şâkirî, 1992:I, 250).

Ali, Amr’a doğru şöyle diyerek yürüdü:

“Acele etme! Ben sesine, davetine icabette aciz olmayarak sana geliyorum!

Her iyi niyet, basiret ve sadakat sahibi olan kişi muhakkak düşmanına galebe çalmış ve necâta ermiştir.

Ben de seni bir darbeye devirip cenazeler ağıtçısı gibi başucuna dikileceğimi umuyorum” (İbn Kesîr, 1???:I, 642)

Amr, Ali’ye kim olduğunu sordu. Ali zırha büründüğü için gözlerinden başka yeri görünmüyordu. Kendisinin Ali b. Ebî Tâlib olduğunu söyledi. Amr, babasının kendisinin arkadaşı olduğunu söyleyerek bundan vazgeçmesini istedi. Onun yerine de Kureyş’in yaşlılarından Ebû Bekir ve Ömer’i istedi. Amr, Ali’nin kanını dökmek istemiyordu. Çünkü onun babası Amr’ın dostu idi. Ali, Amr’ı düelloya davet ederek onu öldürmekten zevk alacağını söyledi. Amr bu sözlere kızdı ve ona doğru saldırıya geçti. Kılıcının yalını ateş gibi parlıyordu. Ali kendisinin yaya onun ise at üzerinde olduğunu söyleyerek yanına inmesini istedi. Amr hemen atından atladi. Atının bacak mafsallarını kılıcıyla kesti ve yüzüne çarptı (Diyarbekrî, 1???:I, 487).

Ali, düelloya başlamadan önce Amr’a câhiliyede söylemiş olduğu “Beni hiç kimse üç şeyden birine çağırmadı ki ben onu kabul edeyim” sözünü hatırlatarak üç teklifte bulundu. Önce onu kelime-i şehâdet getirmeye çağırıp âlemlerin rabbine teslim olmaya davet etti. Amr bunu kabul etmedi. Sonra Amr’a beldesine dönüp insanlara Muhammed’in doğru olduğunu söylediği takdirde istediğinin yapılacağını söyledi. Amr, Kureyş kadınlarının ebedî olarak kendisiyle konuşmayacaklarını bahane etti ve ondan üçüncüsünü söylemesini istedi. Ali üçüncü seçeneğin düello olduğunu açıkladı. Amr

üçüncü tercihi seçti ve onu öldürmekte zorlanmayacağını, intikamını almadıkça başına yağ ve koku sürmeyeceğine dair yemin ettiğini söyledi (Halebî, 1996:159; Necdî, 1956:285).

Bu sırada herkes pür dikkat onları izliyordu. Bir tarafta müşriklerin en cesur ve iyi dövüşçülerinden Amr, bir tarafta da Müslümanların en kahramanlarından ve yiğitlerinden Ali b. Ebî Tâlib bulunuyordu. Amr o kadar kendinden emindi ki, Ali b. Ebî Tâlib'in genç yaşta olmasından dolayı önce Medine'nin yaşlılarına teklifte bulunmuştu. Çünkü onun çok iyi dövüşmeyeceğini düşünüyordu. Elbette ki Ali'nin onun kadar tecrübesi yoktu ama onun karşısına çıkmaya cesaret edebilecek kadar yiğit bir kişiliği vardı.

Karşılıklı dövüşe başlamak için birbirlerine yaklaştılar ve aralarında mücadele başladı. İlk saldıran Amr idi. Ali'ye şiddetli bir kılıç darbesi indirdi. Ali, Amr'ın darbesini sığır derisinden yapılmış kalkanıyla karşıladı. Amr'ın kılıcı Ali'nin kalkanına saplandı ve kılıcın ucu Ali'nin başını yaraladı. Sıra Ali'ye gelince Amr'ın boyun köküne Zülfikârla indirdiği şiddetli bir darbe ile kellesini uçurdu. Amr'ın gövdesi yere düşerken çevredekilerin kendilerini göremeyecekleri kadar etraf toz duman olmuştu. Bir başka rivayette Ali'nin kılıcını Amr'ın köprücük kemiğine sokup arkasından çıkardığı (İbn Kesîr, 1992a:IV, 109) belirtilmektedir.

Ali b. Ebî Tâlib, Amr b. Abd'i öldürünce şu dizeleri söyledi:

"Görüşünün sefihliğinden dolayı taşlara ibadet etti,

Ben ise isabetimle Muhammed'in Rabbine ibadet ettim,

Onu yumuşak kumlarla yüksek yerlerin arasında

Hurma ağacının dalları gibi yere yığıldığım zaman hendeği tıkadım

Elbiselerinden istemeyerek iffetimi korudum

Şayet ben iki yanıma atmış olsaydım beni elbiselerimden soyardı

Ey Ahzab topluluğu Allah'ı, dininden ve peygamberinden

Yardımları terk edeceğini asla zan etmeyiniz." (Ömerî, 1997:208)

Birden tekbir sesi işitildi. Müslümanlar Ali'nin, Amr'ı öldürdüğünü anladılar. Onlar da Ali'ye uyup tekbir getirdiler. Amr'ın atı bu hengâmeden dolayı hendeği atlayarak kaçtı (İbn Hacer, 1972:IV, 725; V, 148). Ali şöyle diyordu;

"Atların böyle mi atlaması gerekirdi ben ve arkadaşlarım onları engelledik

Bugün kötü olan değil başımdaki sarık ve kinim kaçmamı engelliyor" (İbn Kesîr, 1992a:IV, 108)

Burada dikkati çeken diğer bir husus ilk darbeyi vuran kişinin karşısındakine de şans tanımak üzere ona fırsat vermesidir.

Hendeği geçemeyen Ebû Süfyân ve askerleri, hendeği geçen arkadaşlarının tehlike altında olduğunu anladıkları zaman karşı bir hücumda bulunarak diğerlerinin kurtulmalarına yardımcı olabilirlerdi. Ancak bunu yapmayarak ölmeleri bahasına arkadaşlarının savaşmalarını beklediler. Bunu kendileri de öldürülür korkusuyla değil, sahip oldukları savaş anlayışlarının gereği olarak yaptıkları anlaşılmaktadır. Bu örnek o dönemin savaş anlayışını çarpıcı bir şekilde göstermektedir.

Ali, Amr'ı öldürünce tehlikeli getirerek Rasûlullah'ın yanına geldi. Hz. Peygamber Ali'nin Amr'ı öldürmesini ümmetin kıyamete kadar en hayırlı işlerinden biri olduğunu söyleyerek onu bu başarısından dolayı kutladı (Hasenî, 1990:493).

Bu sırada Ömer, Ali'ye Amr'ın zırhını alıp almayacağını sordu. Ali, Amr'a vururken edep yerini kendisine doğru çevirdiğini ve onun zırhını ganimet olarak almaktan hayâ ettiğini söyledi (Es'ad, 1983:687). Savaşçı bir millet olan Araplar için zırh gömlekten daha kıymetli bir şey yoktu.

Kureyş, Rasûlullah'a elçi göndererek Amr'ın cesedini on bin dirhem karşılığında almak istediğini söyledi. Hz. Peygamber ölünün diyetini yemeyeceklerini söyleyerek onun cesedinin bedelsiz verilmesini emretti (Zehebî, 1990:301). Müşrik Araplar sağlığında kıymet verdikleri bir şahsiyetin ölüsüne dahi değer veriyorlar ve onun cesedini parayla dahi olsa alarak kendileri defnediyorlardı.

Ebû Süfyân'ın Amr'ın cesedinin geri iade edilmesi için gönderdiği elçinin cesedi karargâhlarına getirmesinin ardından Amr'ın kız kardeşi ağabeyinin cesedini görmek için ölünün yanına geldi. Kız kardeşi Amr'ın ölü bedenindeki giysilerin çıkartılmamış olduğunu görünce onun ancak dengi ve eşiti olan şerefli bir kişinin öldürmüş olacağını

düşünerek kardeşinin kimin tarafından öldürdüğünü sordu. Ali b. Ebî Tâlib tarafından öldürüldüğü söylenince o:

"Eğer onu ondan başkası öldürmüş olsaydı ona temelli ağlar dururdum.

Fakat onu babası beydatü'l-beled diye çağırılan kişi öldürdü (İbnü'l-Cevzî, 1992:III, 234),

Fakat o öldürücüsünden dolayı ayıplanmayacaktır" dedi (Diyarбекрî, 1??? :I, 488).

Bu duruma kadınlar da aynı gözle bakıyorlardı. Nasıl ki erkek şerefli ve yiğit bir kimse tarafından öldürülmek istiyorsa, ölünün yakını da öldüren kişinin cesaret ve yiğitliğine dikkat ediyor âdeta bu durum acısını biraz olsun hafifletiyordu.

Hz. Peygamber daha sonraları Ali b. Ebî Tâlib'e Amr ile karşılaştığında kendisini nasıl hissettiğini sormuş o da ona şöyle cevap vermişti. "Medineliler bir taraf olsalardı, ben de bir taraf olsaydım, kendimi onların hepsini yenebilecek güçte bulmuştum" (Ebû Halîl, 1986:115).

Amr'ın, Ali b. Ebî Tâlib tarafından öldürülmesinin ardından Amr ile birlikte hendeği geçen atlı süvariler endişeye kapılarak kaçmak için fırsat kolladılar. Zübeyr b. Avvâm, kılıcıyla Osman b. Abdullah'ın miğferine isabet alarak kaşının ortasından vurdu. İki parçaya ayırdı. Orada bulunan Müslümanlar kılıcın ne iyiymiş, dediler. Zübeyr buna kızarak işin kılıçta değil bilekte olduğunu söyledi (Zehebî, 1990:301). Zübeyr'in, kılıcıyla demiri kesip ardındaki yüzü ikiye bölmesi oradakileri öylesine şaşırtmıştı ki, bundan duydukları hayranlıklarını gizleyemediler.

Ali, Amr'ı öldürünce Dırâr ve Hübeyre Ali'nin üzerine yürüdüler. Ali b. Ebî Tâlib de onlara doğru yöneldi. Dırâr, Ali'nin yüzüne bakar bakmaz ardına dönüp kaçmaya başladı. Sonradan Dırâr'a kaçmasının sebebi sorulunca "Ölüm hayali surete bürünmüş bana görünmüştü" diye cevap vermişti (Köksal, 1987:XII, 261).

Dırâr b. Hattâb kaçınca Hübeyre b. Ebî Vehb Ali'ye karşı mücadele etti. Ali yerde Hübeyre ise atın üzerindeydi. Ali ona kılıcıyla vurdu. Hübeyre'nin üzerindeki zırhın bir kısmı düştü (Hasenî, 1990:492). Hübeyre zırhını tamamen çıkararak kaçmaya başladı (Seâlibî, 1997:338). Hendeği geçerek karargâha gitti.

Bu sırada Dırâr b. Hattâb, Ömer b. Hattâb'a mızrakla saldırmak istedi, sonra bundan vazgeçti. Dırâr, buna şükrederek kendisine yaptığı iyiliği unutmamasını söyledi. Çünkü o Kureyş'ten hiç kimseyi ebedî olarak öldürmemeye yemin etmişti. Dırâr, hemen oradan ayrılarak Kureyş'in karargâh kurduğu tarafa gitti (Vâkıdî, 1966:II, 471).

İkrime de elindeki mızrağı birini öldürmek niyetiyle attı. Ancak Amr'ın Ali b. Ebî Tâlib tarafından öldürüldüğünü görünce kendisi de korkuya kapıldı ve Hübeyre ile karşı tarafta bulunan Ebû Süfyân'ın yanına kaçmak istediler. Bu sırada Zübeyr b. Avvâm, Hübeyre'ye saldırdı. Onun atına kılıçla vurdu ve atının eğerini kesti. Heybedeki zırh gömleği düşünce Zübeyr onu aldı. Bu sırada İkrime kaçtı arkasından ok attı, ama vuramadı (Gadbân, 1989:496; Irving, 1999:282-283).

İkrime'nin kaçı ile ilgili Hassân b. Sâbit şu mısraları dile getirdi:

"Kaçtı ve mızrağını attı,

Yâ İkrime belki yapmamışsın, yoldan sapmadıkça

Küçük deve kuşunun koşması gibi koşarak geri döndün

Sanki senin kafan küçük sırtlanın kafası gibidir"(İbn Hişâm, 1956:II, 226).

Nevfel b. Abdullah mübareze için karşısına birini istedi. Zübeyr b. Avvâm Nevfel ile savaşmak için meydana çıktı. Ona bir kılıç darbesi indirdi. Vurduğu kılıç darbesi atın sırtına kadar ulaştı. Atının eğerinin altındaki keçe dahi kesildi. Nevfel *"Ben ümmî nebiden korunan ve sakınan biriyim"*(İbn Kesîr, 1992a:IV, 109) diyerek kaçıyor;

Bu sırada atıyla birlikte hendeğe düştü, boynu kırıldı. Müslümanlar onu hendek içinde ölünceye kadar taşla tuttular. Nevfel "Ey Arap topluluğu beni bundan daha iyi bir şekilde öldürseniz olmaz mı" diye seslendi. Bunun üzerine Ali hendeğin içine girip onu kılıçla ikiye böldü. Orada bulunanlar ilk vuruşu yapan Zübeyr'e "Senin kılıcın gibisini görmedik" dediler. Zübeyr de "İş kılıçta değil koldadır" diye karşılık verdi (İbnü'l-Cevzî, 1992:III, 232; Rıza, 1966:231).

Buradan Zübeyr'in ilk vuruşunda Nevfel'e isabet ettiremediği ya da isabet etse bile öldürücü bir darbe olmadığı anlaşılıyor. Çünkü bu sırada Nevfel ölmüyor, hatta şiir söyleyerek karşıya atlamaya çalışıyor. Nevfel'in ölmediğini gören Müslümanlar taş atışlarıyla onu öldürmeye çalıştılar. Ancak Nevfel'in ölümünde dahi onu kendisi gibi

şeref ve cesaret sahibi bir kimse tarafından öldürülmesini düşünecek kadar şuurunu yitirmediği görülmektedir.

Burada Zübeyr'in kılıcının keskinliğinden bahsedilmesi akılları karıştırmaktadır. Çünkü Zehebî'nin rivayetinde bu söylemin büyük olasılıkla Nevfel b. Abdullah'ın kardeşi olan Osman b. Abdullah'ın öldürülmesinin ardından gerçekleştiği daha makul görülmektedir. Yukarıdaki rivayetten anlaşıldığı kadarıyla Nevfel'i tam olarak Ali b. Ebî Tâlib öldürmüştür. Bunun ardından Zübeyr'e böyle bir medih geleceğini düşünmenin uygun düşmeyeceği kanısındayız.

Kureyş Benî Mahzûm'u Nevfel b. Abdullah'ın cesedinin bedelini ödemek kaydıyla geri almak için Rasûlullah'a gönderdi. Ceset için on bin dirhem veya yüz deve teklif edildi. Bir rivayette on iki bin dirhem teklif edildiği belirtilmektedir. Ancak Rasûlullah onun cesedinin lanetli bir ceset olduğunu söyleyerek bedelini almayı uygun bulmadı. "Allah ona ve cesedine lanet etsin" buyurdu (İbn Ebî Şeybe, 1989:VIII, 502).

Aynı şekilde Âl-i Muğîre'den bir kişi Hz. Peygamber'i öldürme niyetiyle atını hendeği atlamak üzere koştu. Ancak boynu kırdı. Hz. Peygamber'e onu kendilerine iade etmelerini istediler ve bunun karşılığında diyetini ödeyeceklerini söylediler. Ancak Hz. Peygamber onun diyetinin habis olacağını söyledi (Suyûtî, 1985:I, 380).

Aynı teklif Amr'ın cesedine de yapılmıştı. Müşrikler Hz. Peygamber'in Nevfel'in cesedine bedel ödenmesini kabul etmediğini bildikleri halde ikinci bir teklif daha götürmelerinin sebebi şöyle açıklanabilir: Amr b. Abdivüdd Kureyş kabilesinden bir kimseydi. Elbette ki onun cesedini kendi kabilesinden kimseler almaya gitti. Nevfel b. Abdullah ise Benî Mahzûm'dan idi. Onun cesedini de kendi kabilesinden kimseler almaya gitti. Dolayısıyla birbirlerinden haberdar olmayabilirler ya da her iki kabile de saygın kimselerini kaybettiği için reddedilme bahasına da olsa böyle bir teklifte bulunmuş olmalıdır.

Benî Abdudâr oğullarından Osman b. Münebbih b. Ubeyd Hendek'te okla vurulmuş ve Mekke'de ölmüştü (Âl Yahyâ, 1983:II, 320). Âmir b. Lüey oğullarından Hısl b. Amr b. Ebî Kays (Köksal, 1987:XII, 302) da müşriklerden öldürülenler arasındadır.

Amr ve Nevfel'in öldürülmesinin ardından harp meydanından kaçıp canlarını kurtaranlar ordugâhlarına döndüler. Bunun ardından Kureyş müşrikleri gevşeyip ümitsizliğe düştüler. Ebû Süfyân, Fezâre ve Gatafânlıların kaçmalarından endişelenmeye başladı. O gün onlar için hiçbir faydası olmayan bir gün olmuştu. Herkesin yerlerine dönmesi için

emir verdi. Herkes kendi ordugâhına döndü (Vâkıdî, 1966:II, 472). Bu durum müşrikleri hayal kırıklığına uğrattırırken Müslümanları da bir o kadar sevince boğdu. Kaynaklarda şu anki tespitlerimize göre bu mübarezenin hangi güne denk geldiği tespit olunamamaktadır.

Abdullah b. Ömer Hendek günü Rasûlüllah'ın altı kişi üzerine titrediğini anlatmaktadır. Bunlar; Muhâcirlerden Talha, Zübeyr, Ali ve Sa'd b. Ebî Vakkas; Ensar'dan Ebû Dücâne ve Hâris b. Simme idiler (Köksal, 1987:XII, 259).

Müşrik ordusunun hendekten ayrılınca tekrar geri gelip hendeği geçme girişiminde bulunmamaları için Hz. Peygamber o gece soğuğa rağmen nöbet tuttu (Ebû Şuhbe, 1999:II, 284). Hava kış şartlarından dolayı geceleri daha da serin oluyordu. Buna bir de açlık ve yorgunluk eklenince durum daha da sıkıntı verici bir hale dönüşmüştü.

Müşrik liderlerin çabası boşa çıkınca sağ kurtulanlar hendeği geçip Ebû Süfyân'ın yanına döndüler. O gün için yapacak bir şeyin kalmadığını ve geri dönülmesini istediler. Kureyş kaçarak Akîk'a döndü. Gatafân da kendi karargâhına döndü. Yeni bir taarruz için hep beraber mücadele etme hususunda anlaştılar, hiç kimse buna muhalefet etmedi. Kureyş ve Gatafân bütün geceyi askerlerini hazırlamakla geçirdi. Rasûlüllah güneş doğmadan hendeğin önüne çıkarak ashabını hazırladı ve mücadeleye teşvik etti. Onlara sabırlarının karşılığında zafere ulaşacaklarını söyledi. Müslümanları birlikler halinde hendeğin her tarafına yerleştirerek âdeta insandan bir kale oluşturdu (Şâmî, 1990:IV, 536). Ashap en zor şartlarda bile Rasûlüllah'ın emrini yerine getirmek için çaba sarf ediyor, bu durumdan yakınmıyor, onun vaadini bekliyor ve içlerinde herhangi bir şüphe duymadan bunun gerçekleşeceğini umuyorlardı.

O gün müşrikler Müslümanlarla savaştılar ve birliklerini dağıttılar. İçlerinde Hâlid b. Velîd'in de bulunduğu bir birlik Rasûlüllah'a doğru yöneldi. O gün gece oluncaya kadar onlarla savaşıldı. Ne Hz. Peygamber'in ne de Müslümanların yerlerinden ayrılmaya fırsatları kalmadı. Bu yüzden de öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını kılamadılar. Ashap Rasûlüllah'a namaz kılamadığından yakınıyor, Rasûlüllah kendisinin de kılamadığını söyleyerek biraz da olsa onları teskin etmeye çalışıyordu. Allah onlara iç rahatlığı verdi de onlar müşrik ordusuna dönüp savaştı. Böylece Kureyş ve Gatafân karargâhlarına çekilmek zorunda kaldı. Müslümanlar da Rasûlüllah'ın çadırına gitti. Üseyd b. Hudayr Müslümanlardan iki yüz kişilik bir birlikle hendekte kaldı.

Hâlid b. Velîd, bir grupta birlikte Müslümanların gâfletinden yararlanarak tekrar saldırdı. Bir süre mücadele ettiler. Hâlid, Benî Seleme'den Tufeyl b. Nu'mân'ı mızrağıyla vurarak "Allah Hamza ve Tufeyl'i benim mızrağımla şereflendirdi. Onların huzurunda beni aciz kılmadı" dedi. Hz. Peygamber ayağa kalkarak "Ey insanlar düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin Allah'tan afiyet dileyin. Düşmanla karşılaşırsanız sabredin. Bilin ki cennet kılıçların gölgeleri altındadır" buyurdu. Sonra çadırına giderek Bilâl'e ezan okumasını emretti. Önce öğleyi sonra diğer namazları tek tek kıldırdı (İbn Sa'd, 1985:II, 68). Müşriklerin bu denli hırçın olmalarının sebebi bir önceki günün intikamını almaktı. Ayrıca bir avuç Müslüman olarak gördükleri tarafı istedikleri kadar kolay ve kısa zamanda yok edememeleri onların sınırlarını daha da geriyordu.

Hendeği aşmakta zorlanan Kureyş ordusu Medine içine farklı yerlerden sızma girişimlerinde bulundu. Deneyimli bir Kureyş birliği bir gün hendeği aşarak Müslümanların karargâhına daldı. Ancak Müslümanlar buna karşılık verdiler. Savaş gün boyu devam etti. Sonunda müşrik ordusu çekilmek zorunda kaldı. Hâlid b. Velîd komutasında bir birlik içeri girebilmek için boşluk kolladı, ancak Müslümanlar onları taşlar ve oklarla geri püskürttüler. Ayrıca orduların öncü birlikleri arkadan kuşatma için gece boyunca şehrin içine varacak menfez aradılar, fakat bulamadılar (Halil, 1985:213). Medine'nin kuzeyi hariç diğer bölgeler zaten doğal koruma altındaydı. Buralardan geçemeyeceklerini anlamaları çok sürmedi.

Müşrikler plânladıkları vakit içinde Müslümanlara karşı herhangi bir üstünlük sağlayamamaktan dolayı hayal kırıklığına uğradılar. Gerçekten kalabalık bir insan kitlesiyle Medine'ye gelen müşrikler sadece savaşçılardan değil, bunun yanında arka plânda yiyecek ve içecek ihtiyaçlarını gideren, yaralı ve hastalarıyla ilgilenen kadınlarla birlikte ordunun beşte birini oluşturan deve ve ata sahiptiler. Tüm bunların yiyeceğinin temin edilmesi gerekiyordu. Ancak kalış süresinin uzaması yüzünden yiyecekleri tükenmişti. Bu yüzden Ebû Süfyân, müttefiki sayılan Huyey b. Ahtab'a yiyeceklerinin tükendiğini ve kendilerine bu konuda yardım edilmesini söyledi. O da Ka'b b. Esed ile bu konuyu konuştu. Ka'b mallarının onların da malları olduğunu, istedikleri kadar alabileceklerini söyledi.

Huyey bunu Ebû Süfyân'a gelip anlattı. Ebû Süfyân Yahudilere güvenerek ya da güvenmek zorunda olduğu için buğday, hurma ve saman yüklemek üzere yirmi deve gönderdi. Kureyş ordusunun karargâhına gelmek üzere yola koyuldular. Safne'ye kadar

geldiler. Kuba köyünde Amr b. Avf oğullarından bir kimse vefat etmişti. Hendeğe savaşıyan akrabaları onu gömmek için Rasûlüllah'tan izin alarak onu defnetmek üzere buraya gelmişlerdi. Dırâr b. Hattâb ve beraberindeki müşrikler Benî Kurayza'dan develere buğday, arpa ve hayvanlar için saman yüklemişler, oradan geçiyorlardı. Müslümanlardan oluşan bu toplulukla karşı karşıya geldiler. Müslümanlar onların yanındaki yiyecekleri görünce tartışmaya girdiler. Kureyşlilerle bir müddet savaştılar ve onları bozguna uğrattılar. Dırâr b. Hattâb birçok yerinden yaralandı ve kaçtı. Arkadaşları da kaçtılar. Müslümanlar da yükleri alıp karargâha götürdüler.

Dirâr dönünce haberi Ebû Süfyân'a ilettiler. Ebû Süfyân, Huyey'in meşûm biri olduğunu kendisine bunun engelleneceğini bildirmediğini ve bu yüzden de Mekke'ye döndüklerinde ona sahip çıkmayacağını söyledi (Seâlibî, 1997:339; Ebû Hafîl, 1986:118-119).

Ebû Süfyân'ın yiyecek maddelerinin Yahudiler tarafından engellendiği düşüncesine kapılması Müslümanlara bu durumu haber vererek onların üzerine saldırdığını düşünmesinden kaynaklandığı kanısındayız. Çünkü Yahudiler Rasûlüllah ile aralarında yaptıkları anlaşmayı bozmuş ve Kureyşlilerle anlaşma yapmıştı. Ancak müşrikler, Yahudilerin buna pişman olduklarını ve Müslümanlarla tekrar anlaşma yaptıklarını düşünüyorlardı. Halbuki bu durumdan Yahudilerin haberi yoktu. Aslında tesadüfen Müslümanlarla karşılaşmışlar ve aralarında yiyecekler için çıkan çatışmadan korkarak kaçmak zorunda kalmışlardı. Müşriklerin bu yiyecek malzemelerini almak için Medine'ye hangi yoldan girdikleri ise bilinmemektedir. Her nereyi kullanmış olurlarsa olsunlar düşman hattına girmekle büyük bir tehlikeyi göze almış olmaları onların yiyeceklere ne denli ihtiyaçları olduğunu açıkça göstermektedir.

Hamidullah müttefik gruplara gelen bu yiyecek yardımının Hayber'den yapıldığını belirtmektedir (Hamidullah, 2002:89). Buradan anlaşılıyor ki yiyecek yardımı her iki taraftan da yapılmıştır. Benî Kurayza ve Hayber ters istikamette olduğuna göre Müslümanlarla müşriklerin karşılaşma ihtimali çok zayıf görülmektedir. İkinci rivayetin ne kadar doğru olduğu meselesine gelince müşriklerin kalabalık bir kitleye sahip olmaları nedeniyle ihtiyaçtan dolayı böyle bir yardımda bulunulduğunu söylemek doğru olabilir.

Benî Kurayza'dan ellerine geçecek tek yardımı da kaybeden Ebû Süfyân uzun süredir çabaladığı halde bir türlü hendeği aşip Müslümanlarla meydan savaşı yapamadığına ve

onları ortadan kaldıramadığına sinirlenmişti. O kızgınlıkla Rasûlüllah'a bir yazı yazdı. "Ey Allah senin isminle başlarım! Lât'a ve Uzzâ'ya yemin ederim ki, senin kökünü kazıyalım da bir daha seninle uğraşmayalım diye bütün topluluğumuzun ordularımızın başında senin üzerine yürüyüp geldim. İyi bilirsin ki ben, Kureyşliler'e ait bir ticaret kervanı üzerinde Rabiğ'de Ahyâ suyunun başında senin ashabinla karşılaşmıştım. Ashabın çarpışmak için bizi kuşatmışlardı. Yaptığımız müdafaa karşısında oradan geçip gitmemize ister istemez razı olmuşlar, ben de Kureyş kervanı üzerinde kavmime varmış, kavuşmuşum. Ashabın bize yetişememiş, kavuşamamıştı. Kavmimi yenilgiye uğrattığın Bedir gazasında ben bulunamadım. Sonra Sevîk'te sizinle cenk etmeye gittim. Adamlar öldürdüm ve bir hurmalığı, ekini ve iki evi yaktım. Ondan sonra Uhud günü bütün topluluğumuzun, ordumuzun başında üzerinize yürüdük. Hendek günü bizi kıskırtan kim. Görüyorum ki sen karşılaşmamızı istemiyorsun. Çünkü sen geçitler ve hendekler kazdırmışsın. Sana bunu öğreten kim, bilmiyorum. Eğer size tekrar döner gelirsek tarafımızdan size Uhud günü gibi acı bir gün daha hazırlamış olduğunu ve o gün de kadınların açıldığını, serbest kılındığını göreceksiniz" (Vâkıdî, 1966:II, 492-493; Hamidullah, 1985:73). Bu mektup Ebû Üsâme el-Cüşemî ile gönderilmişti (Şâmî, 1990:IV, 551).

Ebû Üsâme el-Cüşemî mektubu getirince Hz. Peygamber okuması için Übey b. Ka'b'ı çağırıldı. Çadırına girdiler. Übey mektubu okudu. Hz. Peygamber de ona şöyle yazdırdı: "Allah'ın Rasûlü Muhammed'den Ebû Süfyân b. Harb'e... nefsin seni eskiden beri Allah'a karşı aldatıp duruyordu. Sen bütün topluluğunuzun ve ordunuzun başında bize geldiğini ve kökümüzü kazımadıkça da dönmek istemediğini söylüyorsun. Bu öyle bir iştir ki, Allah seninle yapmak istediğin o iş arasına giriyor ve bize de Lât ve Uzzâ adını ağzına almayacağı kadar güzel bir akıbet ve sonuç hazırlıyor. Yapmış olduğumuz hendek hakkındaki sözüne gelince hiç şüphesiz seni ve arkadaşlarını kızdırmak için onu bana Yüce Allah ilham etti. Elbet sana öyle bir gün gelecektir ki, o gün bana karşı savunmak, korunmak bir tarafa gitmek imkân ve fırsatını bulamayacaksın. Elbet öyle bir gün gelecek ki, o gün Lât'ı, Uzzâ'yı, İsaf'ı, Nâile'yi ve Hübel'i kıracağım ve o gün ben bunları sana hatırlatacağım" (Seâlibî, 1997:346; Ferec, 1977:469). Mektup Ebû Süfyân'a ulaştığında bu durum karşısında sınırlarına hâkim olmadığını tahmin edebiliyoruz.

Ebû Süfyân sabredebilecekleri son noktaya kadar dayandıktan sonra artık yapılacak bir şeyin kalmadığını anlayarak diğer kabilelerin de onayını almak suretiyle Medine'den ayrılarak Mekke'ye dönmek üzere hazırlıklara başladı.

3.3. Müslümanlar Safında Yaşananlar

3.3.1. Hendek ve Karargâhta Yaşananlar

Gerek strateji ve harp taktikleri, gerekse dînî ve siyâsî sonuçları bakımından önem taşıyan Hz. Peygamberin savaşlarının amacı zulmü ortadan kaldırmak, İslâmiyet'in yayılmasını engelleyen unsurlara son vermektir. "Kendileriyle savaşılana zulme uğradıkları için harbe müsaade edilmiştir" (el-Hac 22/39), "Sizinle savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın" (el-Bakara 2/100), "Herhangi bir fitne kalmayınca ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla çarpışın" (el-Bakara 2/193) mealindeki ayetlerden bu hususlar anlaşılmaktadır. Rasûlüllah Müslümanlara düşmanla gereksiz yere vuruşmayı değil, şartlar oluşup da savaş kaçınılmaz hale gelince sabredip direnmelerini tavsiye etmiştir (Algül, 1996b:XIII, 488).

Bir önceki bölümde de zikredildiği üzere düşman ordusuna karşı savunma yapmak üzere Medine'nin kuzeyinde ashabıyla hendek kazan Hz. Peygamber, bu hazırlıklarını bitirdiğinde müttefik müşrik ordularının gelerek Medine'nin düz ovasında yerleştiğini gördü. O gün düşman ordusu her hangi bir girişimde bulunmadı. Saldırmak için sabahı bekledi. Müslüman ordusu da onlarla birlikte sabahı bekledi.

Hz. Peygamber Muhacirlerin sancağını taşıması için Zeyd b. Hârise'yi, Ensar'ın sancağını taşıması için de Sa'd b. Ubâde'yi görevlendirmişti (Kastallânî, 1991:I, 452).

Hz. Peygamber ilk defa hicret sırasında bayrak (livâ) kullanmıştır. Sancak ve bayrak tabirlerine karşılık klasik kaynaklarda aynı manaya gelen "Livâ" ve "Râye" kullanılmıştır. Ancak Hayber Savaşı'na kadar yalnız livâ bulunduğu, bu savaşta ise hem livâ hem râyelerin taşındığı şeklindeki rivâyetlerden hareketle bazı âlimler râye ve livâ arasında bir farkın bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Hz. Peygamber zamanında kullanılan bayrakların beyaz, sarı, siyah, kırmızı vb. renklerde olduğu kaynaklarda kaydedilmiştir (Köprülü, 1992:V, 248). Nitekim Hz. Peygamber'in bir rivâyette bayrağının sarı râye (Ebû Dâvud, 1969-1974:Cihâd, 2593), diğer bir rivâyette ise bu râyenin nemire kumaşından murabbâ olduğu belirtilmektedir (Tirmizî, 1999:Cihâd, 1680). Nemire siyah ve beyaz çizgili yün kumaştır. Kaplan derisine benzediği için kaplan demek olan nemr'den alınarak nemire denmiştir.

Hz. Peygamber'in, Ensar ve Muhacir'in ayrı ayrı sancak taşımasına müsaade etmesi, hem iki taraf arasında her hangi bir kıskançlığa sebep vermemek hem de onlara verdiği değeri göstermek açısından eşsiz bir örnektir.

Rasûlüllah'ın savaş esnasında giydiği kıyafetlerinin günlük kıyafetlerinden farklı olduğu rivâyetlerden anlaşılmaktadır. Nitekim Esmâ bint Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in savaşlarda yen ve yakasında dîbâctan mamûl düğmeleri bulunan bir cübbe giydiğini nakletmektedir (İbn Mâce, 1952-1954:Cihâd, 2819). Rasûlüllah düşmanla bizzat çarpışacağı zaman ise zırh giyerdi.

Düşman ordusunun Medine'ye gelip yerleşmesinin ardından onların sayılarının çokluğunu gören Müslümanların durumu Kur'an-ı Kerîm'de Ahzâb sûresi 10. âyet-i kerîme'de şöyle tasvir edilmiştir; "O vakit onlar hem üstünüzden, hem altınızdan size gelmişlerdi. O zaman gözler yılmış, yürekler gırtlaklara dayanmıştı. Ve siz Allah'a karşı türlü zanlarda bulunuyordunuz" (Mücâhid b. Cebr, 1???:II, 515; Mukâtil b. Süleymân, 1983-1989:III, 476; Müslim, 1???:Tefsîr, 3020).

O zaman Hz. Peygamber ashabına "Kalpleriniz boğazlara mı dayandı" diye sorunca ashap evet, dedi. Rasûlüllah o halde "Allah'ım açık yerlerimizi ört, bizi korkularımızdan emin kıl" deyin buyurdu (Nesefî, 1989:III, 1363). Taberî Ahzâb sûresi 9. âyeti kerîmenin tefsirinde bu duaya yer vermektedir (Taberî, 1984:XI, 127).

İman sahibi kimseler ise sabırlarıyla imtihan oluyorlardı. Bu durum Ahzâb sûresi 11. âyet-i kerîme'de şöyle açıklanmıştır; "İşte orada iman sahipleri imtihandan geçirilmiş ve şiddetli bir sarsıntıya uğratılmışlardı" (Beğavî, 1987:III, 516). Mâverdî bu âyeti kerîme ile ilgili tefsirinde iman sahiplerini; kuşatılmaları, maruz kaldıkları şiddetli açlık ve kendilerini münafıklardan ayıran imanlarında sabırla imtihan olduklarını; şiddetli korku ve etrafları kuşatıldığı için gidecek yerlerinin olmayışı ile sarsıldıklarını zikreder (Mâverdî, 1992:IV, 380-381).

Ertesi sabah Müslüman ordusu Hz. Peygamber komutanlığında hendek boyunca yerlerini alarak hazır oldular. Onların düşman ordularını gördüklerinde düşündükleri Kur'an-ı Kerîm'de Ahzâb sûresi 22. âyeti kerîmede şöyle ifadelendirilmiştir: "Mü'minler düşman birliklerini gördüklerinde, işte Allah ve Rasûlünün bize vaat ettiği şey Allah ve Rasûlü doğru söylemiştir, dediler. Bu orduların gelişi onların ancak imanlarını ve Allah'a bağlılıklarını artırdı" (Ferrâ, 1980:II, 340).

Düşman ordusu hendek boyuna geldiğinde hiç karşılaşmadıkları bu savunma yöntemi karşısında şaşkına döndüler. Ne yapacağını bilemeyip telaşa kapılan düşman müfrezeler hendeğin karşısındaki Müslüman ordusunu ok ve taş yağmuruna tuttu. Bu şekilde hiçbir sonuç alamayacağını anlayan düşman askerleri dönmek zorunda kaldı.

Bununla yetinmeyen müşrik orduları daha sonraki gelişlerinde de olan güçleriyle saldırıyorlar, bir an önce Müslümanları yok etmeyi amaçlıyorlardı. Ancak Müslüman savaşçılar ellerinden gelen gayreti gösteriyorlar ve gözü dönmüş düşman ordularını geri püskürtüyorlardı. Gündüz süren çetin mücadele zaman zaman geceleri de devam ediyor; hendekte daima nöbetçi bulunduruluyordu.

Hz. Peygamber bir gün Selîl ve Süfyân b. Avf'ı öncü birlik olarak Kureyş ordusunun haberini getirmek üzere gönderdi. Beydâ'ya geldiklerinde Ebû Süfyân ile karşılaştılar. İki de öldürülene kadar savaştılar. Sonra Rasûlüllah'a getirildiler. Hz. Peygamber her ikisini de bir kabre koyup defnetti (Reşid, 1992:329).

Âişe'nin Hz. Peygamber'in yanında bulunduğu bir gece Rasûlüllah nöbet sırası geldiği için hendeğin tam olarak kazılamayan dar kısmını tutuyordu. En fazla olarak düşmanın buradan geçmesinden korkuluyordu. O kadar çok soğuk vardı ki, ısınmak için bir ara Hz. Âişe'nin yanına geldi. Onun yanına yatıp biraz ısındı. Sonra geri dönüp nöbete devam etti. Sonra tekrar gelip Âişe'ye "Keşke benim yerime hendeği bekleyen iyi bir kimse olsaydı" dedi. Âişe, Hz. Peygamber'i dinlerken bir silah sesi duydu, demir şakırtısıydı bu. Rasûlüllah kim o diye seslenince o kişi Sa'd b. Ebî Vakkâs olduğunu söyledi. Hz. Peygamber neden geldiğini sordu. Sa'd b. Ebî Vakkâs içine bir korku düştüğünü bu yüzden de Rasûlüllah'ı korumaya geldiğini söyledi. Nöbeti Sa'd b. Ebî Vakkâs üstlendi. Rasûlüllah hemen uyumaya başladı; öyle ki horlaması bile duyuluyordu. Sonra kalktı namaz kıldı. Bir hüznü ve kederi olduğunda namaza sığınırdu (Müslim, 1????:2410).

Ümmü Seleme'nin Hz. Peygamber'in yanında bulunduğu ve şiddetli soğğun olduğu bir gece Rasûlüllah gece kalkarak çadırda Allah'ın dilediği kadar namaz kıldı. Sonra dışarı çıktı. Hendeğin etrafında atıyla dolanan bir müşrik süvari birliğini gördü. Abbâd b. Bişr'ı çağırırdı. Belli ki nöbet sırası Abbâd'da idi, o yüzden hemen geldi. Hz. Peygamber ona arkadaşlarıyla birlikte gidip hendeğin etrafını kolaçan etmesini emretti. Hendeğin etrafında dolanan müşrik birliği ahabın bir gafletini bekliyor, fırsat bulduğunda karşıya geçmeyi plânlıyordu. Rasûlüllah şöyle dua etti: "Allah'ım onların şerrini bizden def et,

onlara karşı bize yardım et, bize galibiyet ver, senden başka hiç kimse onları mağlup edemez”.

Abbâd arkadaşlarıyla gitti. Bu kişi Ebû Süfyân idi. Hendeğin dar yerinde dolanıyordu. Müslümanlar onlara karşı temkinli davrandılar, geçmelerine fırsat vermemek için taş ve ok atmaya başladılar. Geri dönünceye kadar da onlarla mücadele etmeye devam ettiler. Müşrikler döndükleri zaman Abbâd, Rasûlüllah’a geldi. O sırada Hz. Peygamber namaz kılıyordu. Namazını bitirince durumu ona anlattı. Bunun üzerine orada bulunan Ümmü Seleme Allah sana rahmet etsin, Rasûlüllah’ın ashabından onun çadırını kollamak için en gerekli olanısın, dedi. Sonra Hz. Peygamber uykuya yattı, hattâ sesinin horultusu duyuluyordu. Bilâl-i Habeşî sabah ezanını okuyuncaya kadar kimse Hz. Peygamber’i kaldırmadı. Ezanı duyunca uyandı abdest alıp Müslümanlara namazı kıldırdı (Şâmî, 1990:IV, 530; Diyarbekrî, 1???:I, 485).

Ümmü Seleme’nin Hz. Peygamber’in çadırında bulunduğu bir gece Rasûlüllah çadırında uyuyorken Ümmü Seleme korkunç bir şekilde “Yâ Haylullah” diye bağırarak bir ses duydu. Rasûlüllah da bu sesi duyunca hemen kalkıp çadırından çıktı. Bu ifade Muhâcirlerin parolasıydı. Sahabeden Rasûlüllah’ın çadırını kollayan gruptan Abbâd b. Bîsr’e ne olduğunu sordu. Bağırarak kişi Ömer b. Hattâb idi. Gece nöbeti sırası ondaydı. Zübâb ve Mescidü’l-Feth arasında bulunan Husayke “Medine’de Zübâb dağı ile Mescidü’l-Feth arasında Yahudilerin ikamet ettiği yerin ismidir” (Yâkut, 1957:II, 261) mahallesinden kendisine doğru gelen insanlara muhacirlerin parolasını söylüyordu. Rasûlüllah Abbâd’a gidip bakmasını neler olduğunu kendisine bildirmesini istedi. Rasûlüllah ayakta durmuş Abbâd’ı bekliyordu. Abbâd hemen gelip Müşriklerin lideri Amr b. Abd, Gatafân lideri Mes’ûd b. Ruhayle’nin hendeğin kıyısına kadar geldiklerini haber verdi. Müslüman askerler taş ve oklarla onları savmaya çalışıyorlardı. Rasûlüllah zırhını ve miğferini giyiniş atına bindi. Müslümanlarla birlikte hemen darboğaza geldi. Çabucak çadırına döndü. Yüzünde bir gülümseme vardı. Bunun sebebini soran Ümmü Seleme’ye düşman müfrezelerini Allah’ın yardımıyla hemencecik uzaklaştırdıklarını söyledi. Ancak aralarında çokça yaralanan vardı. Bundan sonra Hz. Peygamber yatağına yattı ve uyudu öyle ki horlaması bile duyuluyordu (Vâkıdî, 1966:II, 466).

Yine bir ses işitildi. Rasûlüllah kalktı ve Abbâd’dan ona bakmasını istedi. Bu sefer gelen Müşriklerin komutasında Dirâr b. Hattâb, Gatafân’ın komutasında Uyeyne b. Hısn idi. Müslümanlar yine onlara ok ve taşlarla karşılık verdiler. Rasûlüllah hemen zırh ve

miğferini giyip darboğaza geldi. Seher vaktine kadar çarpışma sürdü. Müşrikler dönüp gitti. Yine aralarında çok sayıda yaralanan oldu. Rasûlüllah ashabıyla sabah namazını kıldıktan sonra sohbet etti (Diyarбекrî, 1???:I, 485).

Üseyd b. Hudayr hendeği beklediği bir gece müşriklerden yüz ya da iki yüz atlıdan oluşan bir birlik geldi. Liderleri Amr b. el-Âs idi. İçlerinden birisi hendeğin dar yerinden geçti. Üseyd, arkadaşları ile onlara taş ve oklarla saldırdı. Müşriklerin arasında bulunan Vahşî Benî Seleme'den Tufeyl b. Nu'mân'a mızrağını attı ve onu öldürdü. Karşılıklı bir süre ok atışları devam etti. Nihayet onların güçlerini kırmayı başardılar. Onlar da geri dönmek zorunda kaldılar (Sallâbî, 2004:II, 267).

Hendeğin tam olarak kazılamamış olan kısmı Müslümanlar için tehlike oluşturuyordu. Müşrikler atlarıyla buradan geçebiliyorlardı. O gece Selmân'ı-Fârisî de Müslüman grubun içindeydi. Bu yüzden Üseyd'e burayı diğerlerinin ölçüsünde kazmayı teklif etti. Hemen acele edip orayı tamamladılar. Geceyi soğuk ve açlığa rağmen orada geçirdiler (Vâkıdî, 1966:II, 465).

Bir gün müşriklerden biri mübareze için kalktı ve birini istedi. Hz. Peygamber Zübeyr'e seslenerek onun kalkmasını istedi. Bunun üzerine Safiye kendisi kalkmak istediğini söyledi. Hz. Peygamber yine Zübeyr'e seslendi. Zübeyr kalktı ve üzerine çıkıp onu öldürdü. Onun ganimetini getirip Rasûlüllaha verdi (İbn Ebî Şeybe, 1989:VIII, 502).

Muhammed b. Mesleme'den gelen bir rivâyete göre, Hâlid b. Velîd yüz kişilik bir grupla Akîk'ten yola çıkmış Mezâd'da beklemişler ve Rasûlüllah'ın çadırının bulunduğu hizaya kadar gelmişlerdi.

Abbâd b. Bişr, Rasûlüllah namaz kılarken onun çadırını kolluyordu. Muhammed b. Mesleme, Hz. Peygamber'e her hangi bir zarar gelmesini istemediği için ona tetikte olmasını söyledi. Bu sırada Hâlid b. Velîd üç kişi ile Rasûlüllah'ın çadırını gören bir mevkiye geldi ve arkadaşlarına bu çadırın Rasûlüllah'a ait olduğunu söyleyerek onu ok yağmuruna tutmalarını emretti. Müslümanlar hendeğin ucunda onlar da hendeğin karşı tarafında birbirlerine karşılıklı ok atışlarında bulunuyorlardı. Her iki taraf da çekilmek zorunda kaldı. Aralarında çok fazla yaralanan oldu. Sonra Müslümanlar hendeğin her iki tarafından onları kovalamaya başladılar Râtîc'e kadar geldiler. Orada uzun süre beklediler. Müşrikler orada Kurayza'nın onlarla birlikte Müslümanlara karşı çıkmalarını bekledi. Böylece ani baskın yapıp Müslümanları sıkıştıracaklardı. Ancak Seleme b. Eslem

o sırada süvarileriyle Medine'yi bekliyordu. Bunu haber alınca Müslüman askerlere yardıma koştular. Her iki taraf da birbirlerine girdi. Seleme b. Eslem, Hâlid'in peşine düştü ve onu geldiği yere kadar kovaladı. Hâlid, Kureyş ve Gatafân'dan bazı kimseler Seleme'ye sövmeye başladılar. Hâlid b. Velid sabaha çıkınca Kureyş müşrikleri ile Gatafânlar gelip hendekte bulunanlara ne yaptığını sordukları zaman başarı elde edemediği için bütün gece oturduğunu ve Müslüman süvarilerin ne yapacağını gözetlediğini söyledi (Vâkîdî, 1966:II, 465-466).

Bir gün müşriklerle yapılan bir mücadele sırasında Rasûlullah, Sa'd b. Habte'yi müşriklerle çetin bir şekilde mücadele ederken gördü. Onu çağırarak kim olduğunu sordu. Sa'd ismini söyleyince Rasûlullah ona "Allah senin ceddini mutlu etsin, bana yaklaş" buyurdu. Sa'd Rasûlullah'a yaklaşıncaya onun başını okşadı onun nesline ve çocuklarına bereketle dua etti (İbn Abdülber, 1966:II, 584).

Muhammed b. Mesleme'nin bir rivâyetine göre, Ashaptan bir grup Rasûlullah'ın çadırını korumakta iken Sel' dağının yukarı kesimlerine doğru bir grup atlının geçtiğini görmüştü. Bu atlıları gören Abbâd b. Bişr durumu arkadaşlarına haber vermiş ve Rasûlullah'ın çadırının kapısında kılıcını alarak hazır olmuştu. Kısa bir koşuşturmadan sonra durum anlaşmış; ashaptan Muhammed b. Seleme, Abbâd'a bu atlıların Seleme b. Eslem başkanlığında bir gruba ait olduğunu ve Sel' dağının üzerinden şehri gözlemek için mevzilerine çıktıklarını söylemişti (Vâkîdî, 1966:II, 468).

Yukarıda da görüldüğü üzere Müslümanlar şiddetli açlık ve soğuğa rağmen nöbetleşe olarak Rasûlullah'ı gece gündüz koruyup kolluyorlardı (İbn Kayyîm el-Cevziyye, 2000:193-194). Abbâd b. Bişr Ensardan on arkadaşıyla her gece Rasûlullah'ın çadırını kolluyordu (Şâmî, 1990:IV, 529; Reşid, 1992:365). Bir rivâyete göre Zübeyr b. Avvâm da Rasûlullah'ın çadırını sürekli bekleyenler arasındaydı (İbn Seyyidünnâs, 1966:II, 58, 316).

Müşriklerden bir grup yine bir gün Müslümanları her bir yandan sardılar. Sanki bir sur oluşturmuşlardı. Gündüzden geceye kadar Müslümanlarla savaşılan kalabalık süvari birliği ile Rasûlullah'ın bulunduğu yere geldiler. İkinci namazı vakti geldiği zaman, bu süvari birliği iyice yaklaştı. Namaz kılmaya niyetlenen Hz. Peygamber ve ashâbı namaz kılmaya fırsat bulamadılar. Akşam olunca süvari birliği ayrıldı. Ömer b. Hattâb kâfirlere küfretmeye başladı. Onunla birlikte diğerlerinden de kötü sözler söyleyenler oldu. Ömer güneş battığı halde ikinci namazını kılamadığı için Rasûlullah'a şikâyet etmeye başladı.

Rasûlüllah kendisi de namazı kılamadığını söyleyince Buthân'a gidip orada abdest aldılar. Hz. Peygamber Bilâl'e ezan okumasını emretti. Önce ikindiye sonra akşamı kıldılar. Rasûlüllah: "Onlar bizi ikindi namazından alıkoydular. Allah da onların karınlarını ve kabirlerini ateşle doldursun" (Ahmed b. Hanbel, 1???:I, 79, 126, 135, 137, 146, 151-154; Buhârî, 1979:Daavât, 58; Müslim, 1???:el-Mesâcid ve Mevâdiu's-Salât, 627, 628, 631) diye bedduada bulundu.

Müslümanlar bir gün erken saatlerden akşam vakti geçinceye kadar müşrik ordularıyla mücadele ettiler. Çarpışma müşrik ordularını uzaklaştırılmasıyla sona erdi. Ancak günlük namazlar kılınamamıştı. Rasûlüllah, Bilâl'i çağırarak ezan okumasını istedi. Önce öğle namazını, sonra ikindiye, akşamı ve yatsıyı vaktinde kıldırılmış olduğu namazlar gibi kıldırdı. Her bir namaza başlamadan önce ayrı kamet getirildi (İbn Hibbân, 1991:258).

Hz. Peygamber yine bir gün akşam namazını kıldıktan sonra belli ki içine bir şüphe düşmüştü. Namazını bitirince ashabına kendisini ikindiye kılariken görüp görmediklerini sordu. Onlar da "Allah sana iyilikler versin kılmadın" dediler. Bunun üzerine Rasûlüllah müezzine ezan okumasını emrederek namaza kalktı önce ikindiye sonra akşam namazını kıldı (Ahmed b. Hanbel, 1???:IV, 106).

Âişe'nin, Benî Hârise'nin utumunda olduğu bir gün yanında Sa'd b. Muâz'ın annesi Kebşe bint Râfi' de bulunuyordu. O gün Sa'd annesinin yanına uğramıştı. Annesi Sa'd'a şöyle seslendi: "Ey oğlum Allah'a yemin olsun gecikmiş bulunuyorsun. Acele et ki Rasûlüllah'a yetiş" dedi (Şibli Nu'mânî, 2003:I, 274). Sa'd'ın o gün giydiği zırh kısa olduğu için kolları açıkta kalmıştı. Âişe, Sa'd'ın annesine kolunun zırha sığmamasından dolayı ok isabet etmesinden korktuğunu söyledi. Annesi "Allah takdir etmişse olur" dedi (Makrîzî, 1999:VIII, 374).

Âişe, kaleden inip de dışarı çıktığı bir vakit, bir süre sessizliğin ardından derinden bir yük sesi işitti. Sesin geldiği tarafa yöneldi. Sa'd b. Muâz ve kardeşinin oğlu el-Hâris b. Evs'i gördü. Hâris, Sa'd'ın kalkanını taşıyordu. Âişe olduğu yere çöktü. Sa'd'ın sırtında dar bir zırh vardı. Kolları zırhla örtülü değildi. Sa'd, Hamel b. Sa'dâne'nin recezini söyleyerek geçiyordu.

"Biraz bekle! Harbe katılsın Hamel"

Ölüm ne güzel olur gelince ecel"(İbn Abdülber, 1???:I, 376; İbnü'l-Esîr, 1970-1973:II, 58)

Sa'd insanların en uzun ve irisiydi. Âişe onu görünce hemen savaş alanına girdi. Orada Müslümanlardan bir grup bulunuyordu. İçlerinde Ömer b. el-Hattâb da vardı. İçlerinde üzerinde miğferi olan birisi daha vardı. Sadece gözleri görülebiliyordu. Ömer Âişe'ye oraya neden geldiğini ve buna nasıl cür'et ettiğini sordu. Ömer'in kızgınlığının sebebi Âişe'in bir bayan olarak savaş alanında güvende olmamasıydı. Ömer, Âişe'yi azarlamaya devam etti. Âişe o an yerin yarılıp da içine girmeyi diledi. Bu adam miğferini yüzünden kaldırdı da onun Talha b. Ubeydullah olduğunu gördü. Talha, Ömer'e bu azarlamasından ötürü kızdı da Allah'tan başka gidilecek yerin olmadığını hatırlattı (İbnü'l-Cevzî, 1992:III, 231).

Müşrikler nöbetleşe olarak bir gün Ebû Süfyân b. Harb, bir gün Hübeyre b. Ebî Vehb, bir gün İkrime b. Ebû Cehl, bir gün Dırâr b. el-Hattâb sabahleyin erkenden Müzâd'la Râtîc arasında dolaşıyorlardı. Bunlar kabileleri içinde en saygın kimselerdi. Bir ayrılıyorlar bir toplanıyorlardı. Halk şiddetli bir korkuya kapılmıştı. Müşriklerin arasında Hibbân b. el-Arika, Ebû Üsâme el-Cüşemî ve daha nice iyi okçu bulunuyordu. Bir gün saldırmak için çıktılar ve bir süre ok atışlarıyla karşılıklı mücadele ettiler. Hepsi bir yönden saldırdılar ve Rasûlullah'ın çadırının hizasına kadar geldiler. Rasûlullah zırh ve miğferini giyerek atına bindi. Bu sırada Hibbân b. Arika, Benî Abdüşhel'den Sa'd b. Muâz'ı kolundan vurdu. Oku atarken de "Al sana ben ibn Arikayım" dedi. Hibbân'ın oku Sa'd'ın atar damarını parçaladı (Dârimî, 1966:Siyer, 2512; Ebû Dâvud, 1969-1974:Cenâiz, 3101).

Bazu tarihçiler onu yaralayanın Hibbân b. el-Arika olduğunu (İbnü'l-Esîr, 1970-1973:II, 374), diğer bir grup Benî Mahzûm'un müttefiklerinden Ebû Üsâme el-Cüşemî (Buhârî, 1979:Megâzî, 30; Müslim, 1993:Cihâd ve's-Siyer, 1769) olduğunu iddia etmektedir. Hz. Peygamber Sa'd'a böyle bir saldırıda bulunan müşrike "Allah onun yüzünü cehennemde terletsin" diyerek beddua etti (Belâzurî, 1996:I, 432). Bu sözü söyleyenin bizzat Sa'd'ın kendisi olduğu da nakledilmektedir (Tabersî, 1979:101).

İbn İshâk, Sa'd'ı öldürenin Ebû Üsâme el-Cüşemî olduğunu Ebû Üsâme'nin İkrime b. Ebî Cehl'e söylediği bir şiire dayandırmaktadır.

"Ey İkrime! Hâlid Medine'nin kalelerini sana feda etti dediğin zaman beni kınasaydın ya Sa'd'e vurup dirsekler arasında damardan kan fişkirtan ben değil miyim

Böylece Saidcik ölümüne kavuştu göğsü yükselmiş bekâr kızlar saçına ak düşmüş ihtiyar ile beraber yüksek sesle ona ağladılar

Sen misin onu koruyan halbuki Ubeyde, işler sarpa sardığı zaman onlardan bir topluluğu dâvet etmişti.

Onlar onun yolundan saptıkları ve diğer taraftan bir kasteden kastetmekten korkmuş olduğu zaman” (İbn Hişâm, 1956:II, 227)

Sa'd kolundan vurulup atar damarı hayâti ölçüde zarar gördüğü için kan durmadan akmaya başladı. Rasûlüllah Sa'd'ın kolunu tuttu. Öyle ki Rasûlüllah'ın yüzüne ve sakalına kan fişkırdı. Halbuki hiç kimse Rasûlüllah kadar kandan sakınmazdı. Sonra yarayı elindeki demirle dağladı, yara şişti ve çok kan kaybetti. Sonra onu ikinci ve üçüncü kez dağladı. Kanın akması azaldı (Dârimî, 1966:Siyer, 2512; Müslim, 1???:Selâm, 2208; Tirmizî, 1???:Siyer, 1582).

Rasûlüllah, Sa'd vurulunca onu sık sık ziyâret edebilmek için mescitte bir çadır kurdurdu (Ebû Dâvud, 1969-1974:Cenâiz, 3101; Nesâî, 1992:Mesâcid, 708). Bu çadır Rûfeyde'ye aitti. Sa'd'ı kendi çadırında kanamasının durdurulması ve yaranın mikrop kapmasının önlenmesi için mişkâs denilen demir parçasıyla dağlamak suretiyle tedavi etti (Öztürk, 2001:192).

“Rûfeyde Benî Eslem'den bir hanımdır. Çadırında yaralıları ve hastaları tedavi ediyordu (İbn Sa'd, 1985:VIII, 291; Süheyfî, 1970:VI, 334). Tabakat kitaplarında farklı isimlerle kayıtlı olsa da aynı kişiler olduğunu tespit ettiğimiz Benî Eslem'den hanım sahâbî Rûfeyde İbn Sa'd'ın eserinde Küaybe olarak geçmektedir (İbn Sa'd, 1985:VIII, 291). İbn Abdülber'de ise Rûfeyde olarak geçmektedir (İbn Abdülber, 1???:IV, 1838). İbn Hacer'de ise hem Rûfeyde hem de Küaybe olarak iki farklı kişi olarak ele alınmıştır” (İbn Hacer, 1972:VII, 646, VIII, 94).

Rasûlüllah, Sa'd b. Muâz'ı kolunun durumunu kontrol etmek amacıyla sabah ve akşam ziyarete geliyor (İbn Hacer, 1972:VII, 646) “Allah senin mükâfatını versin sen Allah'a vaat ettiğini yerine getirdin, Allah da sana vaadini yerine getirsin” (İbn Sa'd, 1985:III, 429) diye hayır duada bulunuyordu.

Mescidde Sa'd b. Muâz'ın çadırından başka bir çadır daha vardı. Bu çadır Gifaröğullarına aitti. Bir gün Sa'd'ın yarası kanamış ve yerlere kadar akmıştı. Gifârîler kendilerine doğru gelen kanı görünce endişeye kapılmış sonra da bu kanın Sa'd'e ait olduğunu

anlamışlardı (Buhârî, 1979:Salât, 77; Öztürk, 2001:198). Buradan anlaşıldığı kadarıyla Sa'd'ın yarası gerçekten çok ciddiye. Ne yapılmışsa kanın akmasının önüne geçilememişti.

Müslim'deki bir rivâyette Übey b. Ka'b'ın da kolundan yaralandığı anlaşılmaktadır. Hattâ Rasûlüllah onun da yarasını dağlamıştır (Müslim, 1???:Selâm, 2207). Übey'in yarasının durumuyla ilgili her hangi bir bilgimiz bulunmamaktadır. Ancak şehit edilenler arasında yer almadığından yarasının çok ciddi olmadığını düşünmekteyiz.

Sa'd yaralanıp da öleceğini anlayınca: "Ey Allah'ım eğer Kureys ile savaştan bir şey geriye bıraktı isen beni yaşat. Çünkü senin Rasûlüne eziyet veren onu yalanlayan ve onu memleketinden çıkartan bir kavim ile savaşmayı istediğim kadar hiçbir şeyi istemiyorum. Ey Allah'ım eğer bizim ile onların arasında savaşı durdurdun ise bu darbeyi benim için bir şehâdet kıl ve Benî Kurayza'nın öldürülmelerinden önce canımı alma" diye dua etti. (Dârimî, 1966:Siyer, 2512; Tirmizî, 1???:Siyer, 1582).

Sa'd b. Muâz'ın tedavisi Hendek savaşı boyunca sürdü; ancak tam bir iyileşme gerçekleşemedi. Çünkü Sa'd, yaranın iyileşmemesinden büyük ölçüde kan kaybından dolayı Benî Kurayza savaşı sırasında şehit oldu. Sa'd'ın yanı sıra Müslümanlardan şehit edilenler oldu. Bunlar; Abdullah b. Ebi'l-Hâlid b. Kays (İbnü'l-Esîr, 1970-1973:III, 222), Abdullah b. Sehl b. Râfi' (İbn Hacer, 1972:IV, 123), Benî Uveyf'ten bir kimsenin attığı ok ile şehid olan Abdullah b. Sehl b. Zeyd (İbn Abdülber, 1???:II, 481), Hâlid b. Velîd'in okuyla şehid olan Benî Abdüleşhelden Enes b. Evs b. Atîk (İbn Seyyidünnâs, 1???:II, 67), Benî Amr'dan Enes b. Muaz b. Evs b. Abduamr (Mûsâ b. Ukbe, 1994:223), İyâs b. Evs b. Atîk "Mûsâ b. Ukbe, İbn Şihâb'dan onun Uhud savaşında şehid edildiğini naklederken, İbn Kelbî ise onun Hendek savaşında öldürüldüğünü rivâyet etmektedir" (İbnü'l-Esîr, 1970-1973:I, 181). Benî Neccâr'dan Ka'b b. Zeyd b. Kays (İbn Sa'd, 1985:II, 70, III, 521), Kays b. Zeyd b. Âmir (Şâmî, 1990:IV, 551), Mücezzer el-Ensârî,

"Hendek günü İkrime b. Ebî Cehl tarafından öldürüldü. Bu durum Rasûlüllah'a söylenince Nebî gülümsemişti. Ensar, Rasûlüllah'ın kavminden birinin kendi kavimlerinden birini öldürmesine neden güldüğünü merak ettiler. Rasûlüllah İkrime'nin cennette Mücezzer'in derecesinde onunla birlikte olduğunu ve buna güldüğünü söyledi. Mücezzer'in Uhud'da öldürüldüğü de söylenmektedir" (İbn Hacer, 1972:V, 772)

Sa'd b. Muâz (İbn Abdülber, 1???:II, 603), Hübeyre b. Ebû Vehb el-Mahzûmî tarafından şehid edilen Benî Adiyî'den Sa'lebe b. Ganeme (Aneme) b. Adiyî (İbn Hişâm, 1956:I, 463) İbn İshâk Hendek savaşında şehid edildiğini rivâyet ederken, Ebu'l-Esved Urve'den Hayber'de öldürüldüğünü rivâyet etmektedir (İbn Hacer, 1972:I, 306). Benî Seleme'den Sinân b. Sayfî b. Sahr (İbnü'l-Esîr, 1970-1973:VI, 159), Süfyân b. Avf el-Eslemî (Şâmî, 1990:IV, 514), Suleyt (Şâmî, 1990:IV, 514), ve Vahşî tarafından öldürülen Tufeyl b. Mâlik b. Nu'mân'dır (Vâkîdî, 1966:II, 496). Tespitlerimiz toplam on beş kişinin şehit edildiğini göstermektedir.

Müşrikler saldırılarını sürdürürken bir taraftan da zaman zaman Müslümanların durumunu öğrenmek için Medine'ye casuslar gönderiyordu.

Bunlardan biri olan Fûrât b. Hayyân Rasûlüllah'a getirildi. Ancak yakalanan casus elbette ki geri gönderilemezdi. Bu yüzden Hz. Peygamber onun öldürülmesini emretti. Fakat Fûrât Müslüman olduğunu açıkladı (İbn Hacer, 1972:V, 358). Rivâyetin devamı olmasa da Müslüman olduğunu söyleyen bir insanın öldürülmesinin asla söz konusu edilemeyeceği bilinmektedir.

Yine İbn Hacer'den geçen bir bilgiye göre Hübeyle b. Âmir b. Üneyf Hz. Peygamber'in anlaşmalısı idi. Bu kişi Hendek savaşı sırasında onun casusluğunu yapmıştı (İbn Hacer, 1972:I, 464).

Müslümanlar tüm savaş boyunca korku içindeydiler. Kıyasıya bir çekişme ve mücadele yaşıyorlardı. Müşrikler sayılarına güvenerek galip geleceklerini umuyorlar ve bunun için sürekli bastırıyorlardı. Bir taraftan Yahudiler bir taraftan müşrik orduları üzerlerine geliyorlardı. Gece gündüz süren bu uzun bekleyiş onların yüreklerini ağızlarına getiriyordu.

Bir gün ashaptan bir grup Rasûlüllah'a gelerek okuyabilecekleri bir dua olup olmadığını sordular. Rasûlüllah "Ey Allah! Açık ve korkulu yüreklerimizi kapa! Bizi, bütün korktuklarımızdan emin kıl" diye dua etmelerini tavsiye etti (Kastallânî, 1991:I, 457). Mâverdü, Ahzâb sûresinin 9. âyeti kerîmesinin tefsirinde Hz. Peygamber'in Hendek savaşında bu duayı ettiğini zikreder (Mâverdü, 1992:IV, 378).

Bu savaşın yükü hiç biriyle kıyaslanamayacak kadar ağırdı. Müttefik güçlerin çokluğu, Müslümanlar safında yiyecek kıtlığı, Benî Kurayza'nın ihâneti, Müslüman safındaki münafıkların ileri geri konuşmaları ve endişeye yol açmalarının yanı sıra havanın soğuk

oluşu, açlık, yaralı ve şehitlerin durumu şartların zorluğunu göstermektedir. Yaşanan sıkıntı ve zorlukları tarif etmek ise zor görünmektedir.

Bu sebeple savaş esnasında cephede bulunan Hz. Peygamber'in eşi Ümmü Seleme Hendek gazvesinin Hz. Peygamber'in en çetin savaşı olduğunu söylemiştir (Diyarbakır, 1999:I, 485).

Hz. Peygamber Hudeybiye günü bile Hendek savaşından bahsederken olayın şiddetini ve vehâmetini şöyle anlatıyordu. "Ahzab günü düşman sizin altınızdan ve üstünüzden geldiğinde gözler yuvalarından fırlayıp da kalpler boğazlara dayandığı o günü unuttunuz mu" buyurduğunda Ashab, Allah ve Rasûlü doğru söyledi demişlerdi (Vâkıdî, 1966:II, 609).

Abbâd b. Temîm, Hendek savaşı sırasında beş yaşında olmasına rağmen savaşa dair özellikle de Benî Kurayza'nın ihanetinin öğrenilmesinden sonra Müslümanların çok büyük sıkıntılar çektiğini, günlerini korku içinde geçirdiklerinin hatırlıyordu (İbn Sa'd, 1985:V, 81). Bu savaşın insanlarda meydana getirdiği korku ve endişenin, küçük bir çocuğun dimağından bile silinmediğinin basit bir örneğidir.

Hendek savaşı sırasında iki yaşında olan Cemîle "Sa'd b. er-Rebî'nin kızıdır. Babası Sa'd Uhud'da şehid edildiği zaman annesi ona hamileydi", annesinin savaş esnasında karşılaştıkları sıkıntıları daha sonra kendisine anlattığını kendisinin de o zamanlar bunu anlayabildiğini rivâyet etmektedir (İbn Sa'd, 1985:VII, 359-360).

Müşrik ordusunun tüm taarruzlarına rağmen bir türlü netice elde edememeleri onları daha da hırslandırıyor. Bir gün büyük bir hırsla gelerek Müslümanları ani bir baskınla yok etmeyi düşündüler, ancak Müslümanların hızlı savunmasıyla karşılaştılar. Onların karşısında daha fazla tutunamayıp hendekten yine dönmek zorunda kaldılar. Bu sefer Müslümanlar geceleyin saldırıya geçmeyi düşündüler ve öncü birlik gönderdiler. Birbirinden habersiz iki birlik geceleyin yola çıktı. Karşılaştıkları zaman birbirlerini düşman zannedip mücadeleye başladılar. Bunun sonucu olarak yaralanmalar ve ölümler gerçekleşti. Sonra İslâm'ın parolası söylendi ve savaşı kestiler. Onların parolası "Hâmîm lâ yunsarûn" idi. Rasûlüllah'a gelip durumu bildirdiler. Rasûlüllah yaralananların Allah yolunda yaralandığı, öldürülenlerin de şehit olduğunu, bundan sonra Müslümanların birbirlerine yaklaşarak parolalarını söyleyip hemen savaşı kesmelerini söyledi (Şâmî, 1990:IV, 537; Ebû Hafîl, 1986:116).

Muâviye'nin rivâyetine göre, Muâviye b. el-Hakem'in kardeşi olan Ali b. el-Hakem, hendeği atıyla geçmek üzere atladığı zaman bacağı Hendek'in duvarına çarptı ve kanamaya başladı. Onu hemen Rasûlüllah'a getirdiler. Rasûlüllah, bismillah diyerek onun bacağını sıvazladı ve tedavi etti. Onda acıdan eser kalmadı. Ancak iyileşinceye kadar attan inemedi ve savaş alanına çıkamadı (Suyûtî, 1985:I, 377). Muâviye b. el-Hakem bunun üzerine bir kaside söyledi (İbn Abdülber, 1???:III, 1415; İbn Hacer, 1972:IV, 562-563);

وانزاهها على فهورى ا فهورى يهورى
هورى المدلو مشرعه ا مشروعة بحبل
فعصب رجله فسمما عليها
سمو المصقر صائف يوم ضل
فقال محمد صلى عليه
ملكك الناس قولاً غير فعل
لمالك فأستمر بها سوياً
وكانت بعد ذلك ا ذلك اصح رجل

Mevsim kış olduğu için özellikle geceleri çok soğuk oluyordu. Ancak düşmanın ne zaman geleceği belli olmadığı için hendekte beklemek üzere nöbetçiler dikiliyordu.

Yine böyle soğğun yaşandığı bir gece dayısı Kudâme b. Maz'ûn, İbn Ömer'i yemek ve yorgan getirmesi için eve gönderdi. Çünkü açlık ve soğuk katlanılacak gibi değildi. İbn Ömer, Rasûlüllah'ın hendekte bulunduğu bir sırada geldi ve ondan eve gitmek için izin istedi. Rasûlüllah onun gitmesine müsaade etti. Karşılaştığı kimselere de Rasûlüllah'ın kendilerine dönmelerini emrettiğini söylemesini istedi. İbn Ömer yolda birileriyle karşılaştı ve onlara Rasûlüllah'ın kendilerinden dönmelerini istediğini söyledi. Onlardan ya bir ya da ikisi bunu önemsemadiler (İbn Seyyidünnâs, 1???:II, 56). Hz. Peygamber'in hangi amaçla bunu İbn Ömer'e söylediğini bilmiyoruz. Rivâyette buna dair her hangi bir açıklama da bulunmamaktadır. Ancak daha önce bir işleri dolayısıyla Hz. Peygamber'den izin alıp da henüz dönmeyen kişiler olması ihtimal dâhilindedir.

İbn Ömer dayısının isteği üzere geceleyin Medine'ye evlerine gitmek üzere Sel' dağından aşağı indiği sırada uyku ağır bastı ve oracıkta uyuyakaldı. O gelmeyince dayısı tasalanmaya başladı ve onun peşine düştü. Onu uyurken gördü. Güneş görünmeye başlamıştı. O sırada İbn Ömer uyandı. Dayısı ona namazı kılıp kılmadığını sordu. İbn Ömer namazını kılmamıştı. Hemen abdest alıp namaz kıldı. Bu görevi Kudâme yerine

getirmek üzere Medine'deki evine giderek onlara hurma ve bir yorgan getirdi. Hepsi birlikte bu yorganın içine girdiler. Nöbet sırası gelen ısınmış olarak gidiyor, üşüyünce tekrar gelip ısınıyordu (Vâkıdî, 1966:II, 476).

Yukarıdaki örnek soğğun şiddetini ve yaşanan sıkıntıyı göstermesi açısından önemlidir. Soğuk bir yandan açlık bir yandan insanları perişan ediyordu.

Hz. Peygamber ve Ebû Bekir Hendek savaşının yaşandığı günlerden bir gün birlikte oturuyorlardı. Hurmaların meyvaya durduğu bir zamandı. Ashap bunu görünce sevindi. Çünkü hurma onların yaşamında büyük yere sahipti. Ebû Bekir başını kaldırdı ve hurmaların yeni çıkan meyvasını gördü. Sevinçten eliyle hurmayı göstererek Hz. Peygambere ona bak, diye seslendi. Hz. Peygamber gülümsedi ve "Allahım bize bahşettiğin doğru yoldan ayırma" buyurdu (İbn Ebî Şeybe, 1989:VIII, 499).

Abbâs b. Abdulmuttalib ve Nevfel b. el-Hâris b. Abdulmuttalib Hendek savaşı sırasında Mekke'den Medine'ye Rasûlüllah'ın yanına gelmek üzere yola çıkmışlardı. Rebîa b. el-Hâris b. Abdülmuttalib Ebvâ'ya gelinceye kadar onlara eşlik etti. Rebîa, Mekke'ye dönmeyi istedi. Amcası Abbâs ve kardeşi Nevfel, onun saygın ve ashabi çok olduğu halde Hz. Peygamber'i yalanlayan ve onunla savaşan şirk yurduna dönmesini istemeyip kendileriyle gelmesini arzuladılar. Rebîa onlarla birlikte Müslüman ve muhâcir olarak Medine'ye geldi (İbn Kuteybe, 1???:127).

Uzun süren mücadele sonunda müşrikler soğğa dayanamayıp Mekke'ye dönmeye karar verdiler. Bunda en etkili sebeplerden birisi elbette ki Cumartesi Allah Teâlâ'nın müşrikler üzerine gönderdiği rüzgârdı.

Rasûlüllah müşrik orduları hakkında Pazartesi, Salı, Çarşamba günleri Mescidu'l-Ahzab'a gelerek dua etti (İbn Kesîr, 1???:II, 3). Rasûlüllah'ın sevinci yüzünden anlaşılıyordu. Hz. Peygamber dualarında "Ey kitabı indiren, hesabı en çabuk gören, kabileleri hezimete uğratan Allahım şu kabileleri de hezimete uğrat, sars onları Allahım! (İbn Mâce, 1952-1954:Cihâd, 2796; Necdî, 1956:286) Onlara karşı bize yardım et. Ey Allahım ben senden bana olan ahidini ve vaadini yerine getirmeni diliyorum (Abdürrezzâk, 1983:V, 367; Âl Yahyâ, 1983:II, 319). Sen şu bir avuç Müslümanın helâkini dilersen artık hiç ibâdet olunmazsın. Ey darda tasalarda olanların imdadına yetişen, Ey muhtaç ve çaresiz kalmışların dualarına icabet eden Allah! Üzüntümü,

tasamı, sıkıntımı kaldır artık. Benim halimi Ashabımın hallerini görüyor ve biliyorsundur” diyordu (Kastallâni, 1991:I, 457).

Cebrâil o gece gelerek Allah'ın, Rasûlullah'ın duasını kabul ettiğini haber verdi. Hz. Peygamber'in isteği Çarşamba günü öğlen ile ikindi arasında yerine getirildi. Rasûlullah bunu duyunca dizleri üzerine çöktü, ellerini kaldırdı ve gözlerini yere indirdi. “Bana ve ashabıma acıdığı için sana şükranlarımı sunarım Allah'ım!” buyurdu. Cebrail üç kere “Sevininiz! Allah onlara bir rüzgâr ve ordular saldı” diyerek Allah'ın onları kasırga ile perişan edeceğini haber verdi. Hz. Peygamber bunu Ashabına müjdeledi (Ebû Hafîl, 1986:121).

Müslümanlar rüzgârdan biraz korunuyorlardı. Çadırlarının hiç biri yıkılmamıştı. Fakat fırtınanın etkisiyle insanlar büyük bir üzüntüye ve daha önce hiç düşünmedikleri kadar büyük bir zayıflığa kapıldılar. Rasûlullah gece geç saatlere kadar dua etti. Sonra da kendi çadırına yakın olanların yanına gitti (Lings, 1993:380).

İçlerinden Huzeyfe b. el-Yemân'ı müttefik müşrik ordusunun durumunu öğrenmesi için Kureyş karargâhına gönderdi. Huzeyfe orada bulunduğu süre içinde Mekkeliler ve diğer müttefik grupların bu duruma daha fazla katlanamayıp ayrıldıklarını haber verdi.

O geceyi hendekte geçiren Müslümanlar ertesi günün ilk ışıklarıyla düşman ordusunun bıraktığı ganimetleri almak üzere onların terk ettikleri karargâhlarına gittiler. Oradan elde ettikleri ganimetlerle Hz. Peygamber'in yanına döndüler.

Hz. Peygamber, Müslümanların evlerine dönmelerine müsâde etti. Herkes evine dönüp silâhını bıraktı (Hasan, 1987-1995:I, 162).

3.3.2. Benî Kurayza Cephesinde Yaşananlar

Bir önceki bölümde de belirtildiği üzere hendek kazılacağı zaman yapılan anlaşma gereği Hz. Peygamber'in istediği kazı âletlerini vererek destekte bulunan Benî Kurayza Yahudileri, mücadele başlayacağı zaman düşman orduları ile çarpışmak bir yana kalelerine çekildiler (İbn Kesîr, 1992a:IV, 104).

Ömer b. el-Hattâb, Ebû Bekir ve beraberlerinde Müslümanlardan otuz kişinin bulunduğu bir grup hendeğin her iki tarafında nöbet tutuyorlardı. Bu sırada Ömer, Benî Kurayza'nın Hz. Peygamberle aralarında gerçekleştirdikleri ahdi bozduklarını öğrendi. Bunun üzerine hemen Rasûlullah'a gelerek durumu haber verdi (Şâmî, 1990:IV, 527;

Özdemir, 2001:150) Bu haber Hz. Peygamber'in üzerinde ağır bir tesir yaptı. "Allah bize yeter o ne güzel vekildir" buyurdu (Sarıçam, 2003:188).

"Düşman hakkında bilgi toplama işi durumun tespiti ve uygun bir savaş planı hazırlanması açısından önemlidir. Hz. Peygamber düşman hakkında bilgi edinmeye özen gösteriyordu. Düşman hakkında bilgi toplayacak kişide bulunması gereken özellikleri Ensârî şu şekilde özetlemektedir; dürüst ve güvenilir, zeki ve ferasetli, yolculuk alışkanlığı olan ve gönderildiği bölgeyi iyi tanıyan, çok kurnaz ve şaşırtma yeteneğine sahip olan, gönderildiği yerdeki insanların dilini bilen, düşmana yakalandığında karşılaşacağı işkencelere sabredip gönderen hakkında bilgi vermeyen kimse olmalıdır" (Reşid, 1992:78-79).

Benî Kurayzalıların durumunu öğrenen Hz. Peygamber ve ashabı üzerinde şok etkisi yapan bu haberin kontrol edilmesi için Hz. Peygamber, ashabı arasından birinin Yahudilere giderek onların son durumu hakkında bilgi getirmesini istedi. Üç kez tekrarladığı bu isteğine her defasında Zübeyr b. Avvâm talip oldu (Müslim, 1993:2415; Tirmizî, 1993:3745, 3746).

Bunun üzerine Hz. Peygamber görevi ona verdi. Zübeyr b. Avvâm, Benî Kurayza'nın ikamet ettiği yere geldiğinde onların kalelerine çekilip savaş hazırlıklarına başladıklarını ve hayvanlarını yerlerine koyup hisarlarını tamir ettiklerini gördü. Bunu derhal Hz. Peygamber'e gelip anlattı.

"Benî Kurayza'ya Hz. Peygamber tarafından Zübeyr'in gönderilmesi bizzat kendi isteğiyle değil, Hz. Peygamber'in bu teklifi yaptığında Ömer b. el-Hattâb'ın bu iş için Zübeyr'i tavsiye etmesiyle gerçekleştiği ifade edilmektedir. Ayrıca Vâkıdî'de yer aldığı şekliyle Hz. Peygamber bu görevin yerine getirilmesi için üç kez çağrıda bulunmuş, üçüne de Zübeyr talip olmuştu. Yani Zübeyr üç kez Benî Kurayza'ya gitmiş ve onların durumu hakkında bilgi edinip Hz. Peygamber'e iletmmişti" (Vâkıdî, 1966:II, 457; Sallâbî, 2004:II, 264).

Zübeyr Hz. Peygamber'in emriyle Benî Kurayza'ya gitmek üzere yola çıktığı sırada oğlu Abdullah, Ömer b. Ebî Seleme ile kadınların yanında Hassân b. Sâbit'in utumunda kalıyorlardı. Kalenin üzerine çıkarak etrafta olan biteni izliyorlardı. Bunun için bazen Abdullah belini eğiyor, Ömer üzerine çıkarak etrafa bakıyor; bazen de Ömer belini eğiyor, Abdullah üzerine çıkarak etrafı izliyordu. Sıra Abdullah'a gelip de Ömer'in sırtına çıktığı zaman babasını atı üzerinde silâhını kuşanmış olarak Benî Kurayza'ya giderken gördü.

Akşam olunca Zübeyr b. Avvâm utuma geldi. O zaman Abdullah babasına niçin Benî Kurayza'ya gittiğini sordu. Zübeyr b. Avvâm o gün Benî Kurayza'nın akdi iptal edip etmediğini kontrol ve plânlarını tespit etmek için gittiğini, döndüğünde Rasûlüllah'ın kendisine "Anam babam sana feda olsun" dediğini büyük bir gurur ve sevinç içinde söyledi (Ahmed b. Hanbel, 1???:I, 166; Tebrizî, 1991:III, 362).

Hz. Peygamber verilen görevi başarıyla tamamladığı için "Her Peygamberin bir havârisi vardır. Benim havârim Zübeyr'dir" (İbn Ebî Şeybe, 1989:VIII, 501; Buhârî, 1979:Ahbâru'l-Âhâd, 2) diyerek onu ashabı arasında onore etmişti.

Benî Kurayza'nın ihanetini öğrenen Hz. Peygamber durumun daha da çetrefilli hale dönüşmemesi için onlara bir şans vermek adına müşriklere verdikleri sözden geri dönüp eski akitleri üzere kalmaları için çağrıda bulundu.

Bunun için Havvât b. Cübeyr'i sulha davet etmesi için Benî Kurayza'ya gönderdi. Ancak Benî Kurayza Yahudileri "Bizim halimiz iki kanatlı bir adamın haline benzer ki kanatlarından biri kesilmiş, diğeri bırakılmıştır" dediler ve barışa yanaşmadılar (Köksal, 1987:XII, 235).

Rasûlüllah daha sonra Evs kabilesinin lideri Sa'd b. Muâz'ı, Hazrec kabilesinin lideri Sa'd b. Ubâde'yi, Benî Hârise'den Abdullah b. Revâha, Benî Amr'dan Havvât b. Cübeyr (Zâyid, 1???:II, 691) ve Üseyd b. Hudayr'ı (Taberî, 1???:II, 571) Benî Kurayza Yahudilerine gönderdi. Bu gruba Benî Kurayza'nın Müslümanlar ile kendileri arasındaki anlaşmayı bozup savaşa giriştiklerini, Onlardan bunun gerçek olup olmadığını öğrenmelerini, gerçekse halkın cesâretini kırmamak için Rasûlüllah'ın anlayabileceği kapalı bir dil kullanarak bildirmelerini, gerçek değilse bunu halka rahatça söylemelerini istedi (İbn Haldûn, 1981-1988:II, 441).

Hep birlikte yola çıkıp Benî Kurayza kalesinin kapısına kadar geldiler. Kapının açılmasını istediler, kapı açılınca yanlarına giderek onları sakin olmaya ve anlaşmayı yenilemeye davet ettiler. Ka'b b. Esed "Ben o anlaşmayı şu ayağımın sandalının orta parmakla yanındaki parmak arasına geçen tasma gibi koparıp atmış bulunuyorum" dedi. Yahudilerin bir kısmı aralarındaki ahdin bu işe girmeden önceki hali ile yeniden yapılmasını ve Huyey b. Ahtab'a katiyen itaat etmeyeceklerini söylediler. Bir kısmı ise; "Benî Nadîr Yahudilerini yurtlarından sürüp çıkarmakla bizim kanadımızı kırdınız" dediler. Muahedeyi ancak Benî Nadîr'in yurtlarına dönmeleri şartı ile kabul edeceklerini

belirttiler. Ka'b b. Esed ise yaptıkları işten asla dönmeyeceklerini açıklayarak "Allah'ın Rasûlü de kimmiş aramızda bir ahid yok" dedi.

Mûsâ b. Ukbe'nin rivayetine göre Yahudiler Rasûlüllah'a söverek küfürleşmeyi önce kendileri başlatmıştı. Bunun üzerine Sa'd b. Ubâde onlara küfretmişti. Sonra Sa'd b. Muâz, Sa'd b. Ubâde'ye bunun için gelmediklerini, küfürleşmekten ziyade aralarındaki durumu halletmek üzere geldiklerini söylemiş, Yahudilere seslenerek "Ey Benî Kurayza, şüphesiz ki bizim ve sizin arasında olanı biliyorsunuz, ben sizin Benî Nadîr günü gibi ya da ondan daha acı bir günle karşılaşmanızdan endişeliyim" demişti. Onlar da Sa'd b. Muâz'ın bu sözüne karşılık küfürle karşılık vermişlerdi. Sa'd b. Muaz "Bundan gayrısı ondan daha güzel ve daha iyi olan sözdür" diyerek olanlardan dolayı umutlarını kestikleri için Rasûlüllah'ın yanına dönmüşlerdi (Kandemir, 1997:XVI, 546).

Vâkidî'ye göre, Sa'd b. Muâz Yahudilerin Hz. Peygamber ile aralarındaki akdi hiçe saymaları üzerine Yahudilere sövmeye başladı. Sa'd b. Ubâde, Sa'd b. Muâz'ı onlara sövmemesini ve aralarındaki işin küfürleşmekten daha önemli olduğunu söyledi. Sa'd b. Muâz öteden beri Benî Kurayza Yahudilerinin müttefiki idi. Sa'd onlara sövünce bu sefer Ka'b b. Esed onun üzerine yürüyerek sövmeye başladı.

Üseyd b. Hudayr, Ka'b b. Esed'e efendisine sövdüğünü hatırlatarak yapılacak olan savaşta Allah'ın izniyle Kureyş hezimete uğradığı zaman kendi yurtlarını terk etmek zorunda kalacaklarını ve Müslümanların da onların peşine düşerek onların durumu hakkında hüküm vereceklerini, Benî Nadîr'in onlardan üstün olduğunu bu yüzden Benî Kurayza'nın diyetinin Benî Nadîr'in diyetinin yarısı olduğunu söyledi. Ayrıca Allah'ın Benî Nadîr ve Benî Kaynukâ'ya neler yaptığını onlara hatırlattı. Çünkü onlar Müslümanların hükmü üzerine Medine'yi terk etmek zorunda kalmışlardı.

Ka'b b. Esed, Üseyd'e seslenerek onu korkutamayacağını kendilerinin savaş konusunda mahir olduklarını söyledi. Ardından Yahudiler, Rasûlüllah'a ve Müslümanlara çirkin sözler söylediler. Yahudilerden Nebbâş b. Kays, Sa'd b. Ubâde'ye küfür edip onu kızdırdı. Sa'd buna çok sinirlendi ve "Aramızda küfürleşmekten daha katı ve şiddetli olan şey kılıçtır" dedi. Sa'd b. Muâz onların sonunun da Benî Nadîr'e benzemesinden endişelendiğini söyleyince Gazzâl b. Semev'el, Sa'd b. Muâz'a yine ağır sözler söyledi. Bunun üzerine Sa'd geri döndü (İbn Hişâm, 1956:II, 222; Mübârekfûrî, 19??:309).

Yahudiler ise onların arkalarından Hz. Peygamber'e sövmeye devam ediyorlardı. Onlar Mekkeli müşriklerin sayısına ve gücüne güvenerek Hz. Peygamber'in zor durumda kalmasından dolayı kendileriyle sulh yapmaya çalıştığını düşünüyorlar, dost olarak gördükleri müşriklerin kendilerine mutlaka yardımcı olacaklarını söylüyorlardı (Köksal, 1987:XII, 237).

Benî Kurayza'nın yanına giden heyet geri döndüklerinde Rasûlüllah yüzlerinden durumun vahâmetini anladı. "Allah'a ve Rasûlüne düşmanlık eden kötülerin yanından sana geldik" (Kandemir, 1997:XVI, 546) sadece Hz. Peygamber'in anlaması için de "Adal ve Kare" dediler. Bununla Benî Kurayza'nın tutum ve davranışlarını Adal ve Kare kabilelerinin Hubeyb ve arkadaşlarına karşı vefasızlığına benzetmek istediler (Bûtî, 19??:113 Armûş, 1989:78). Benî Kurayza'yı fikirlerinden döndüremediklerini Rasûlüllah'a anlattılar.

Ashap, elçilere Benî Kurayza'nın durumunun iç yüzünü sorunca Hz. Peygamber elçilerden haberi ashabına söylemelerini istedi. Abdullah b. Revâha Yahudilerin müşriklerden eşraf ve süvarilerinden yetmiş kişiyi kendilerine göndermeleri için haber gönderdiklerini, bu yetmiş kişinin gelip de kaleye girdiklerinde ise onların boyunlarını vurarak müşriklere karşı Müslümanların yanında olacaklarını söylediklerini aktardı (Köksal, 1987:XII, 238).

Ardından Hz. Peygamber elbisesini üzerine örttü ve yanı üzere yattı. Uzun bir müddet öyle kaldı. Müslümanlar Rasûlüllah'ın bu halini görünce korkuları bir kat daha arttı. Benî Kurayza'dan hayır gelmeyeceğini anladılar. Sonra Rasûlüllah başını kaldırdı da ashaptan insanları Allah'ın yardımı ve zaferi ile müjdelemelerini istedi (Zâ'id, 19??:II, 693; Sezikli, 1994:101).

Bu gelişmeler yaşanırken Kurayzalılar bir gece Medine'ye baskın düzenleyerek kadınlara ve çocuklara zarar vermek istediler. Bunu gerçekleştirebilmek için Huyey'den Kureyş'e giderek kendilerinden ve Gatafân kabilesinden yetmişer bazı rivayetlerde biner kişilik askerî birlik istemesini söylediler. Müslümanlar bu haberi alınca korkuları bir kat daha arttı.

Bunun üzerine Hz. Peygamber, Seleme b. Eslem b. Hureyş el-Eşhelî'yi iki yüz, Zeyd b. Hârise'yi de üç yüz kişi ile Medine'ye gönderdi. Bunlar Medine'yi bekleyecekler, yüksek

sesle tekbir getirerek Medine sokaklarında devriye gezeceklerdi (Ahmed, 1992:451; Güftârû, 1996:195).

Ebû Bekir bu gece hissettiği korkunun, Kureyşliler'in müttefik ordularıyla Medine önlerine gelmelerinden daha kaygı verici olduğunu ve sürekli Sel' dağının üst kesimlerinden Medine'yi gözetleyerek heyecanını teskin etmeye çalıştığını zikreder. Anlaşılan o ki, Hz. Peygamber'in gönderdiği birlikler müşriklerin hareket imkânını kısıtlamıştır. Zira gün ağarınca kadar her hangi bir gelişme olmamış ve Müslümanlar o gece güven içinde sabahlamışlardı. Ebû Bekir onların sükûnet ve esenlik içinde gördüğü zaman Allah'a hamd etmiştir (Hamidullah, 2002:90; Irving, 1999:278).

Sel' dağının güney tarafında bir kaya üzerinde eski Kûfi yazı ile Hz. Ömer tarafından yazıldığı anlaşılan bir yazıda: "Ömer ve Ebû Bekir akşam sabah harbin her türlü mihnet ve meşakkatlerinden şikâyetlerini Allah'a sunarlar. Allah, Ömer'in duasını kabul etsin. Allah, Ömer hakkında mağfiretle muamele buyursun" denilmektedir. (Köksal, 1987:XII, 239) Bundan Hz. Ömer'in de Hz. Ebû Bekir gibi endişesini gidermek için gözcülük vazifesi yaptığı anlaşılmaktadır.

Caetani tüm bunların aksine olarak notunun birinde Benî Kurayza Yahudileri'nin hiçbir işe karışmadıklarını ancak karışmış töhmeti altında kaldıklarını ve kalelerinde masum masum oturduklarını, yine onların Medine'ye karşı bir hareketi akıllarından bile geçirmediğini, Benî Kurayza Yahudilerinin hücum plânının Hz. Peygamber'in bir tahmini ve korkusundan ibaret olduğunu iddia etmektedir. (Caetani, 1924-1927:IV, 190) Halbuki bir başka notunda da Benî Kurayzalılar'ın kendileri arkadan, müşrikler önden olmak üzere Müslümanlara hücum etme teklifinde bulduklarını söylemekte ve tenakuza düşmektedir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Hz. Peygamber kadınların en sağlam kale olduğu için Hassân b. Sâbit'in Fâri'deki kalesine çıkarılmalarını emretmişti. Rasûlüllah'ın halası Safiye bint Abdulmuttalib de kadınlar ve çocuklarla birlikte bu kalede bulunuyordu (İbn Ebî Şeybe, 1989:VII, 728).

Rivâyetlerde belirtildiği üzere Hassân b. Sâbit yaşlı bir kimse olduğu için savaşa katılmamış ve bu hanımların yanında kalmıştı. Günün erken saatlerinde Gazzâl b. Semev'el ile birlikte on kişilik bir Yahudi grubu bu utuma yaklaştı. İçlerinden birisi kalenin etrafında dolanmaya başladı. Kadınlar onu görünce endişeye kapıldılar.

Yanlarında başka erkek de yoktu hepsi savaş alanındaydılar ve sürekli onları kontrol etme olanakları da olmuyordu. Safiye, Hassân'a hemen kalkıp onu öldürmesini söyledi. Eğer bu Yahudi kaleye tırmanacak olursa sonuç çok daha kötü olabilirdi. Ancak Hassân bunu yapabilecek cesârette olmadığını ve cesâreti olsaydı savaşa katılmış olacağını söyledi. Bunun üzerine Safiye eline bir ağaç parçası alarak aşağı indi. Yahudi'nin üzerine çullandı, ona vurarak başını yardı ve ölümüne sebep oldu. Hassân'a onun başını kalenin dibinde bekleyen Yahudilere atmasını söyledi. Hassân bunu da yapamayacağını söyleyince bu sefer Safiye onun başını alıp Yahudilere attı. Yahudiler ise kendilerine gelen habere göre kalenin hiçbir muhafız tarafından korunmadığını öğrenmişler o yüzden böyle bir girişimde bulunmuşlardı. Bu olay üzerine geri dönmek zorunda kaldılar (Belâzurî, 1996:I, 432; Heykel, 2000:II, 167).

"Rivâyetlerde Hassân b. Sâbit'in aşırı korkak bir kimse olduğu belirtilmektedir. Ancak Araştırmacılar Ebû Halil ulemanın bir kısmının bunu reddettiğini açıklamaktadır. Onların getirdikleri açıklamaya göre Hassân gerçekten korkak bir kimse olsaydı korkaklığından dolayı dönemin şairleri tarafından hicvedilirdi. Kendisi de şairleri bu tür özellikleri yüzünden hicvediyordu. Onlar da kendisini hicvediyordu. Ancak hiçbir şair onu korkaklığından dolayı hicvetmemiştir ve onun bu özelliğini vurgulanmamıştır. Bu yüzden Hassân'ın yaşlı bir kimse olmasından dolayı bu savaşa katılmasını engelleyecek ciddi bir rahatsızlık geçirmiş olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır (Ebû Halîl, 1986:107). Şibli Nu'mânî ise Hassân'ın kadınları bu kalede korumak için vazifelendirildiğini belirtmektedir. Buna göre Safiye kaleye gelen Yahudi'yi ondan öldürmesini istediğinde daha önceden geçirdiği hastalığı nedeniyle kendisinde bir ürkeklik hasil olmuş, kavgaya ve savaşa gözünü kaldırıp bakamaz hale gelmişti. Bu yüzden Safiye'ye kendisini mazur görmesini söyleyerek orada bulunuş sebebinin ürkeklik olduğunu söylemişti" (Şibli Nu'mânî, 2003:I, 272).

Safiye'nin cesareti ve kabiliyeti bu işteki başarısını perçinlemiştir. Safiye'nin yanı sıra savaş gerisinde askerlere yardımcı olan hanımlar her daim mevcuttur. Bunlardan Rûfeyde'nin yaralıları tedavi ettiği yukarıda zikredilmişti.

"Rûfeyde'nin yanı sıra çeşitli amaçlarla Hz. Peygamber ile savaşa katılan hanımların sayısı oldukça yüksektir. Bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla Bîşr b. Vakş'ın kızı Ümâme, Rasûlullahla her savaşa katılmıştı (İbn Sa'd, 1985:VIII, 323). Ümmü Atiyye, Nüseybe bint el-Hâris, Rasûlullah ile birlikte yedi savaşa katılmıştı. Savaş gerisinde Müslümanların eşyalarını bekliyor, yemeklerini yapıyor, yaralıları tedavi ediyor ve hastalara bakıyordu (Dârimî, 1966:Cihâd, 2427; İbn Mâce, 1952-

1954:Cihâd, 2856; Tebrizî, 1991:II, 391). Ümmü Süleym de Ensar'dan bazı kadınlarla harbe gider, su dağıtır ve yaralıları tedavi ederdi" (Tirmizî, 1????:Siyer, 1575; Ebû Dâvud, 1969-1974:Cihâd, 2531).

Bir ara yine Benî Kurayza, ordu gerisinde olup biteni öğrenmek için Müslümanların kadınlarının ve çocuklarının bulunduğu utumlara casus göndermişti. Casusun kendilerine dönmediğini görünce onun öldürüldüğünü anladılar. Müslümanlar Yahudilerden birinin kadın ve çocukların bulunduğu utumlara girdiğini öğrenince kuvvetlerinden bir bölümünü kadın ve çocukları himaye etmesi için gönderdiler (Ebû Halîl, 1986:108). Müslümanların cephe arkasındaki en büyük korkuları buydu. Bir taraftan cephenin önünde var güçleriyle direnen düşman ordusuna karşı koymaya çalışırken bir taraftan da cephe arkasında yaşanan bu gerginliği engellemeye uğraşıyorlar ve bitkin düşüyorlardı.

Yahudilerden Nebbâş b. Kays bir gece beraberinde en güçlü on kişilik bir Yahudi grubuyla kalelerinden çıkarak Medine'ye doğru yola koyuldu. Kendi aralarında Müslümanların bir gafletini yakalamayı umduklarını söylüyorlardı. Bakîu'l-Garkâd'a "Bakîu'l-Garkâd, Medine'nin girişinde Medine kabristanlığıdır" (Bekrî, 1983:I, 265; Yâkut, 1957:I, 473) kadar geldiler. Orada Müslümanlardan Seleme b. Eslem'in birliğinden bir topluluğa rastladılar. Onlara karşı direndiler ve bir süre karşılıklı ok atışlarında bulundular. Sonra Benî Kurayza'dan diğer Yahudiler ortaya çıktı. Benî Hârise mahallesindeyken Seleme b. Eslem onlara yetişti. Arkadaşlarıyla onlara hücumda bulundular. Yahudiler kalelerine çekilmek zorunda kaldılar. Müslüman müfrezeler Yahudi kalelerinin etrafında dolanarak onları korkutmaya çalıştı. Daha sonra utumlarını ateşe verdiler. Kuyularının başlarında bulunan boynuzları yıkıp devirdiler. Yahudiler ise korkularından dışarı çıkamadılar (Vâkıdî, 1966:II, 462).

Râfi' b. Hadîc'in bildirdiğine göre, bir gün Benî Hârise'nin kalelerinde korunan kadın ve çocukların yanında kendilerini savunabilecekleri silahları ve erkekleri olmadığı bir sırada Sa'lebe b. Sa'd oğullarından Necdan isimli bir kişi kalenin dibine kadar gelerek kadınları yanına inmeleri için tehdit etmeye başladı. Ashaptan bir grup onu gördü ve kaleye doğru acele ile geldi. Hârise oğullarından Züheyr b. Râfi' isimli zat da onların arasındaydı. Necdân'a seslenerek teke tek çarpışmaya davet etti. Üzerine saldırıp onu oracıkta öldürdü. Sonra da başını alıp Hz. Peygamber'e götürdü (Ali, 1995:275). Sahabe kesik başı Rasûlüllah'a götürmekle onun takdirini kazanmayı umuyordu.

Müslümanlar sabaha kadar hendekte nöbetleşe dolanıyorlardı. Müşrikler de aynı şeyi yapıyor sabaha kadar dolanıyorlardı. Müslümanlardan bazıları ailelerini görmek istediklerini söylediler. Rasûlüllah Benî Kurayza'nın onlara her an saldırmamasından korktuğunu söyleyince Müslümanlar bu konuda ısrarcı davrandı. Bunun üzerine Rasûlüllah gitmek isteyenlerin yanlarına silahlarını almalarını söyledi. Çünkü Benî Kurayza onların yolu üzerindeydi ve onlardan bir tehlike gelebilirdi. Bu sebeple Sel' dağı üzerinden Medine'ye gelip oradan Âliye'ye gitmelerini tavsiye etti (Vâkıdî, 1966:II, 474).

Amr b. Avf oğullarından bazı kimselerle Hilâl b. Ümeyye'nin kavmi ailelerinin yanına gitmek için çıktılar. Köprüden geçerek Kubâ' köyü yolunu tuttular. Avsâ'ya (Rânûnâ vadisi) geldiklerinde Benî Kurayza Yahudilerden içlerinde Nebbâş b. Kays'ın da bulunduğu bazı kimseler tarafından bir müddet oca tutuldular. Müslümanlar da onları oca tuttular. Aralarında yaralananlar oldu. Sonunda onları dağıtıp evlerine döndüler (Vâkıdî, 1966:II, 451).

Ebû Saîd el-Hudrî'den gelen bir rivâyete göre; Benî Hudre'den Amr b. Sinân isimli yeni evli bir genç savaş sırasında Rasûlüllah'a gelerek ondan günün yarısında evine gitmek için izin istemiş, Rasûlüllah da ona izin vererek, Benî Kurayza'nın saldırısından korktuğu için silahını almasını tembihlemişti (Ebû Dâvud, 1969-1974:Edeb, 5257, 5258, 5259; Nesâî, 1992:Mesâcid, 708;).

Nitekim aynı korkularla Benî Vâkıf'a da uyarılarda bulunmuştur. Benî Vâkıf da günün yarısından sonra eşlerinin yanına gitmek için Hz. Peygamber'den izin istemişti. Muhtemelen savaşın kızıştığı bir dönemde kendilerine Kurayzalılar'ın baskın düzenlemesinden korkularak silahlı bir şekilde gitmelerine izin vermiştir (Vâkıdî, 1966:II, 451). Bütün bu örnekler bize Hendek savaşı cereyân ederken Kurayza tehdidinin sürekli tedirginlik yarattığını göstermektedir.

Müslümanlar safında yaşanan açlık sıkıntısı aynı şekilde müşrikler cephesinde de görülmeye başlandı. Plânladıklarından daha uzun kaldıkları için hem kendilerinin hem de hayvanlarının yiyeceği tükenmişti.

Bunun için Ebû Süfyân Benî Kurayza'dan yiyecek talebinde bulundu. Onlar da bunu kabul ettiler. Mekke'li müşrikler yirmi deve ile Benî Kurayza'ya gelerek buğday, hurma ve saman yüklediler. Kureyş, ordusunun karargâhına gelmek üzere yola koyuldular. Safne'ye kadar geldiler. Kubâ' köyünde Amr b. Avf oğullarından bir kimse vefat etmişti.

Hendek'te savaşan akrabaları Benî Amr'dan aralarında Ebû Lübâbe b. Abdülmünzir, Uveym b. Sâade ve Muin b. Adiyî'nin de bulunduğu yirmi kişilik bir grup ölülerini gömmek için Rasûlüllah'tan izin istediler. Onu defnetmek üzere sahraya gittiklerinde Dırâr b. Hattâb ile müşriklerden bir cemaata rastladılar. Müşrikler de Benî Kurayza'dan bazı develere buğday, bazısına arpa, bazısına hurma, bazısına da hayvanlar için saman yüklemişlerdi. Yük için tartışmaya girdiler. Kureyşlilerle bir müddet savaştılar ve onları bozguna uğrattılar. Dırâr b. Hattâb birçok yerinden yaralandı ve kaçtı. Arkadaşları da kaçtılar. Müslümanlar yüklerin başına toplanarak onları Rasûlüllah'a götürdüler. Hendekte bulunan herkes onlardan yedi. Develeri kestiler. Onlardan arta kalanı da Medine'ye götürdüler.

Dırâr dönünce haberi Ebû Süfyân'a ilettili. Ebû Süfyân, Huyey'in meşûm biri olduğunu biliyordu ve kendisine bunun engelleneceğini bildirmediği için de Mekke'ye döndüklerinde onu korumayacaklarını söyledi (Şâmî, 1990:IV, 539-540). Hamidullah yapılan yiyecek yardımının Hayber'den olduğunu belirtmektedir (Hamidullah, 2002:89).

Hz. Peygamber bir gece bizzat Havvât b. Cübeyr'den gelen bir rivayete göre onu çağırarak Benî Kurayzalılar'ın gece baskını yapmaya mı yoksa bir gedikten içeri sızmaya mı çalıştıklarını öğrenmesini istedi. Havvât güneşin batmasına yakın yola çıktı. Sel' dağına çıkıp şehri baştan aşağı süzdü. Güneş batınca akşam namazını kıldı. Ardından Râtîc yolunu tuttu. Sonra Zühreler'in mahallesine, sonra da Buâs mevkiine vardı.

Kurayzalılara yaklaşınca gizlendi. Bir süre kaleleri izledi. Orada tedbirsizce davranıp uyuyakaldı. Uyuduğu sırada bir adamın kendisini omzunda taşıdığını ve bir yere götürdüğünü hissetti. Onun Benî Kurayza'nın bir casusu olduğunu anladı ve korkmaya başladı. O anda Rasûlüllah'ın kendisine verdiği görevi yerine getiremediği için çok utandı. Çünkü Hz. Peygamber tehlikeli yerlerde, sınır kapılarında çok dikkatli, uyanık ve tetikte bulunması hususunda ona tavsiyede bulunmuştu. Yahudi onu kalelerine götürdü. Oradakilere İbranice kendini semiz bir kurban olarak müjdelediğini anlayabildi.

Benî Kurayza Yahudilerinden hiç kimse hiçbir zaman bellerinde baltaları bulunmadıkça bir yere gitmezlerdi. Havvât, Yahudi'nin baltasını almalydı. Çünkü başka türlü onların elinden kurtulamazdı. Kalenin üzerindeki adamla konuşurken o sırada baltayı hızlıca alıp onu Yahudi'nin göbeğine sapladı. Kuvvetini kaybeden Yahudi "Canavar" diye bağırdı. Yahudiler kalelerinde bulunan hurma yaprak ve dallarını yakarak ortalığı aydınlattılar. Adam ölmüştü. Havvât'ın orada olduğunu anlamadılar. Havvât, geldiği yerden geri

döndü. O sırada Cebrâil (a.s.) gelip Rasûlullah'a durumu haber vermişti. Rasûlullah Havvât'ın bu işinde başarılı olduğunu öğrendi, dışarı çıkıp ashabına Havvât'ın yaptıklarını anlattı. Rasûlullah ashabıyla oturmuş sohbet ederken Havvât çıkageldi. Rasûlullah ona "Yüzün aydın olsun" dedi. Havvât da aynı mukabelede bulundu. Havvât'tan başından geçenleri anlatmasını istedi. O da yaşadıklarını bir bir anlattı. Bunun üzerine Rasûlullah Cebrâil'in vahyi aynen böyle getirdiğini söyledi. Oradakiler de Rasûlullah'ın olayı Havvât'ın dediği gibi anlattığını teyid ettiler (Kandemir, 1997:XVI, 546).

Caetani Havvât'ın Benî Kurayza yurduna gittiğini; ancak hiçbir malumat getirmediğini ve Yahudilerin ikametgâhlarında rahatça oturduklarını ileri sürmekte ve kaynak olarak Vâkîdî'yi göstermektedir (Caetani, 1924-1927:IV, 190-191). Ancak Vâkîdî Yahudilerin rahatça oturduklarından hiç bahsetmemektedir.

Benî Kurayza'nın ahdi bozarak Hz. Peygamber ve ashabına vefasızlık ettiği bu şekilde öğrenildikten sonra Rasûlullah onlara karşı tutum ve davranışlarını değiştirerek her zaman tedbirli ve uyanık olmaya özen gösterdi.

3.3.3. Münafıkların Tutum ve Davranışları

Hendek savaşı esnasında Müslümanların yaşadığı önemli sıkıntılardan birisi de münafıkların tutumlarıydı. Müşrik ordularının Medine'ye gelerek yerleşmelerinin ardından işin ciddiyetinin farkına varan münafıklar ve İslâmiyet'i tam olarak anlamamış olan münafık eğilimli Müslüman kimseler ortalığın daha da gerilmesine neden oldular.

Diğer yandan Benî Kurayza'nın akdi bozduğunu öğrenen münafıklar, işi daha da zora sokmaya çalıştılar. Münafıklardan Abdullah b. Übeyy, Evs b. Kayzî, Ebû Gazâbe gibileri Medinelilere seslenerek artık buranın durulacak bir yanının kalmadığını ve Medine'deki evlerine dönmelerini söyleyerek fesat çıkarmaya çalıştılar (Kastallânî, 1991:I, 453). Onlar bu tutumlarını en başından beri sergilemekteydiler. Amaçları sözleriyle Müslümanların endişelerini artırmaktı.

Hz. Peygamber halkın endişesinin ve sıkıntısının gün geçtikçe arttığını gördükçe "Nefsim elinde olan Allah'a yemin olsun ki, maruz kaldığınız bu sıkıntıdan sizi kurtaracağım. Şüphesiz ki ben Beyti'l-Atîk'i güvende olarak tavaf etmeyi, Allah Azze ve Celle'nin Kâbe'nin anahtarlarını bana vermesini umuyorum. Allah'ın izniyle Kısra ve Kayserî helâk

edecek, onların hazinelerini Allah yolunda harcayacaksınız” (Mûsâ b. Ukbe, 1994:218) buyurarak onları sevindiriyor ve ferahlatıyordu.

Hz. Peygamber’in bu sözlerine Münafıklardan Evs kabilesine mensup Muattib b. Kuşeyr “Helâya gitmek için dahi güvende değilken Muhammed Kısra ve Kayser’in hazinelerini, Beyti’l-Atîk’i tavaf edeceğini vaat ediyor” diyerek halkın gönlüne şüphe düşürmeye çalışıyordu. Muattip b. Kuşeyr, Hz. Peygamber’in Yesrib’den hiç çıkmadığı için bahsettiği yerleri görmesinin mümkün olmadığını, ayrıca meydana çıkmayı göze alamadığı için hendek kazarak savunma yapmayı tercih ettiğini bu yüzden de söylediklerinin yalan olduğunu iddia ediyordu (Mukâtil b. Süleymân, 1983-1989:III, 478; Zeccâc, 1988: IV, 219). İbn Hişam Muattib’in münafık olmadığını ehl-i Bedir’den olduğunu rivâyet etmektedir (İbn Hişâm, 1956:II, 222). Kurtubî, Ahzâb sûresinin 12. âyeti kerîmesinin tefsirinde Tu’me b. Ubeyrik ve Muattib b. Kuşeyr ile birlikte yetmiş kişilik bir cemaatin Hz. Peygamber’e gelerek bu sözleri söylediğini zikreder (Kurtubî, 2003:VII, 147). Bir sahabe münafıkların bu sözünü Rasûlullah’a gelerek söyledi. Rasûlullah münafığı çağırarak “Sen böyle mi söyledin” diye sorunca münafık böyle bir şey söylemediğini kendisine iftira edildiğini ve ağzından hiçbir zaman böyle bir şey çıkmadığını söyleyerek durumu inkâr etmiştir (Köksal, 1987:XII, 242-243).

Bu durum Kur’ân-Kerîm’de Ahzab sûresi 12. âyet-i kerîmede şöyle açıklanmaktadır; “O zaman münafıklar ile kalplerinde hastalık bulunanlar meğer Allah ve Rasûlü bize sadece kuru vaatlerde bulunmuşlar diyorlardı” (Zeccâc, 1988:IV, 219; Beğavî, 1987:III, 516).

Münafıklar hendekte Müslümanlarla birlikte savaşmamak için savuşup gidiyorlar, bir taraftan da hendekte savaşacak olanları türlü fitne ve fesatlarla dağıtmaya çalışıyorlardı.

Benî Hârise ve bir rivâyete göre onlarla birlikte Benî Seleme (İbn Haldûn, 1981-1988:II, 441) aralarında toplanıp içlerinden Evs b. Kayzî’yi Hz. Peygamber’e gönderdiler. Evs, Hz. Peygamber’in yanına geldiğinde evlerinin düşmana açık olduğunu, ensarın evleri gibi olmadığını, bu yüzden de Gatafân’la aralarında onları geri püskürtecek hiçbir şeyin bulunmadığını, kendilerine izin verildiği takdirde eşlerini ve çocuklarını koruyabileceklerini söyledi. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara izin verdi (Zâyid, 19???:II, 693). Onlar da ayrılmak için hazırlanmaya başladılar. Münafıkların asıl amacı ise Hz. Peygamber’e yardım etmekten kaçmaktı.

Bu sırada Sa'd b. Muâz yetişti ve Rasûlullah'tan onlara izin vermemesini isteyerek onların yaptığı şeyin düşman ordusunun yaptığından daha ağır olduğunu söyledi. Müslümanlar ne zaman musibete uğrasa Benî Hârise hep aynı şeyi yapıyordu. Sa'd b. Muâz Hârise oğullarının yanına giderek bu tutumlarından dolayı onlara çıkıştı. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara izin vermedi (Mûsâ b. Ukbe, 1994:218; Vâkıdî, 1966:II, 463).

Benî Hârise ve Benî Seleme'nin evleri Benî Kurayzalılar'a yakındı ve aralarında her hangi bir engel yoktu. Bu yüzden kendilerini tehlike altında hissediyorlardı. Daha önceden de belirttiğimiz gibi Hz. Peygamber kadın ve çocukları kalelere çıkartmış, evleri boşalttırmıştı. Halbuki onların amacı bir an önce bu sıkıntıdan kurtulmaktı.

Ancak yukarıda da belirtildiği gibi verdikleri sözde durmayıp savaş esnasında Hz. Peygamber'e yardım etmemek için mazeret uydurarak kaçmak istediler. Neseî Ahzâb sûresinin 13. âyetinin tefsirinde şayet ahzâb orduları münafıkların yerlerine ve yurtlarına baskın düzenlemiş olsalardı, onların küfre meyledceklerini ve kendilerine Müslümanlara karşı olun denildiğinde hiçbir mazeret uydurmayıp hemen kabul etmiş olacaklarını ifade etmektedir (Neseî, 1989:III, 1364).

Nitekim bu durum Kur'ân-ı Kerîm'de Ahzâb sûresinin 13. âyet-i kerîmesinde şöyle açıklanmıştır; "Onlardan bir kısmı ey Yesribliler artık sizin için durmanın sırası değil, haydi dönün; içlerinden bir kısmı da gerçekten evlerimiz emniyette değil diyerek Peygamber'den izin istiyordu. Oysa evleri tehlikede değildi, sadece kaçmayı arzuluyorlardı" (Ferrâ, 1980:II, 337-338; Taberî, 1984:XII, 135-136). Mukâtil b. Süleymân, Semerkandî, Mâverdî ve Beğavî gibi müfessirler bu âyeti kerîmenin ensardan iki kabile olan Benî Hârise ve Benî Seleme hakkında indiğine dikkat çekmektedir (Semerkandî, 1993:III, 42).

Evs b. Kayzî, savaşmaktan korktuğu için böylesine basit nedenlerin arkasına sığınarak kaçmayı düşünürken içi imanla dolu olan ve henüz küçük olmasına rağmen hendek kazılacağı sırada Hz. Peygamber'in yanına giderek kendisinin de savaşa katılmasına müsaade etmesi için ısrarda bulunacak kadar cesur ve yiğit bir çocuğa sahipti. Bu çocuk Arâbe b. Evs idi. O gün bir şair Arâbe'nin cesaretini şöyle anlatıyordu;

"Arâbe'yi gördüm

Dengi bulunmayan iyi işlerde

Bayrak şerefle kaldırıldığı zaman

Onu Arâbe sağ eliyle kaldırdı” (İbn Abdülber, 1???:194)

Hiçbir samimiyetleri olmayan münafıkların bu durumları ile ilgili Kur’ân-ı Kerîm’de Ahzâb sûresi 14. âyeti kerîmede açıklandığı üzere “Medine’nin her yanından üzerlerine saldırılsaydı da, o zaman savaşmaları istenseydi, şüphesiz hemen savaşa katılırlar ve evlerinde pek eğlenmezlerdi” (Mâverdî, 1992:IV, 383; Neseî, 1989:III, 1364) Halbuki onlar düşmana sırt çevirmeyeceklerine dair Allah’a söz vermişlerdi. Bu durum, Kur’ân’da Ahzâb sûresi 15. âyet-i kerîmede şöyle açıklanmıştır; “Andolsun ki daha önce onlar sırt çevirip kaçmayacaklarına dair Allah’a söz vermişlerdi. Allah’a verilen söz mesuliyeti gerektirir” (Beğavî, 1987:III, 517; Kurtubî, 2003:VII, 150).

Yukarıda da isimleri geçtiği üzere Benî Seleme ve Benî Hârise Uhud savaşında da kaçmak istemişler, fakat bundan vazgeçmişler ve böyle bir harekette bulunmayacaklarına dair yemin etmişlerdi (Köksal, 1987:XII, 244). Mâverdî ve Neseî, Ahzâb 15. âyeti kerîmenin tefsirinde Benî Hârise’nin Hendek savaşından önce Uhud’da düşman ordusuyla karşılaştıklarında ve aynı şekilde ahzâb ordularını görmeden önce kaçmayacaklarına dair söz verdiklerini ifade etmektedirler (Mâverdî, 1992:IV, 384).

Müslümanlara yardım etmekten kaçan münafıkların durumu 16. âyeti kerîmede şöyle açıklanmaktadır; “(Rasûlüm!) De ki: Eğer ölümden veya öldürülmekten kaçırıyorsanız, kaçmanın size asla faydası olmaz! (Eceliniz gelmemiş ise) o takdirde de, yaşatılacağınız süre çok değildir” (Mukâtil b. Süleymân, 1983-1989:III, 480; Ferrâ, 1980:II, 337-338) 17. Âyeti kerîmede ise ecel geldiğinde kaçmanın fayda vermeyeceği, gelmemişse de dünyada hiçbir fayda sağlamayacağı ifade edilmektedir. Şöyle ki; “De ki: Allah size bir kötülük dilerse, O’na karşı sizi kim korur; ya da size rahmet dilerse (size kim zarar verebilir)? Onlar, kendilerine Allah’tan başka ne bir dost bulurlar ne de yardımcı” (Neseî, 1989:III, 1365). Münafıkların yandaşlarını savaştan alıkoydukları ise 18. âyeti kerîmede şöyle ifade edilmektedir: “Allah içinizden (savaştan) alıkoyanları ve yandaşına; “Bize katılın” diyenleri gerçekten biliyor. Zaten bunların pek azı savaşa gelir” (Taberî, 1984:XI, 139). Mâverdî âyeti kerîmede savaştan alıkoyanlarla ilgili olarak farklı görüşler ileri sürmektedir. İlk olarak münafıkların kastedildiğini bunların da Abdullah b. Übeyy ve arkadaşları olduğunu, ikinci olarak Benî Kurayza’dan Yahudilerin münafıklardan yakınlarını savaştan alıkoyduklarını, son olarak da Hz. Peygamber’in ashabından birinin kardeşini Hz. Peygamberle mızrak ve kılıçlar arasında gördüğünü ve

kardeşini bundan alıkoymak istediğini, ancak kardeşinin onun bu durumunu Hz. Peygamber'e haber vermek üzere geldiğinde bu âyetin indiğini zikreder (Mâverdî, 1992:IV, 384-385). 19. âyeti kerîmede ise savaşa katılsalar da ganimet hırsı ile yaptıkları ve bundan dolayı Allah Teâlâ'nın onların yaptıklarını boşa çıkardığı belirtilmektedir; "(Gelseler de) size karşı pek hasistirler. Hele korku gelip çattı mı üzerine ölüm baygınlığı çökmüş gibi gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün. Korku gidince ise, mala düşkünlük göstererek sizi sivri dilleri ile incitirler. Onlar iman etmiş değillerdir; bunun için Allah onların yaptıklarını boşa çıkarmıştır. Bu, Allah'a göre kolaydır" (Mücâhid b. Cebr, 1???:II, 516) 20 ve 21. âyeti kerîmelerde münafıkların niyeti tam olarak ortaya konmakta ve Hz. Peygamber'in örnek kişiliği zikredilmektedir. Şöyle ki; "Bunlar, düşman birliklerinin bozulup gitmedikleri evhamı içindedirler. Müttefikler ordusu yine gelecek olsa isterler ki, çölde göçebe Araplar içinde bulunsunlar da sizin haberlerinizi (uzaktan) sorsunlar. Zaten içinizde bulunsalardı dahi pek savaşacak değillerdi" (Mücâhid b. Cebr, 1???:II, 516). "Andolsun ki, Rasûlüllah, sizin için Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir" (Ferrâ, 1980:II, 339-340) .

Münafıkların tutum ve davranışları Kur'an-ı Kerîm'de böyle ifade edilirken Müslümanların tutumu Ahzâb sûresinin 23. âyeti kerimesinde şöyle açıklanmıştır: "Mü'minler içinde Allah'a verdikleri sözde duran nice erler vardır. İşte onlardan kimi, sözünü yerine getirip o yolda canını vermiştir, kimi de şehitliği beklemektedir. Onlar hiçbir şekilde sözlerini değiştirmemişlerdir" (Beğavî, 1987:III, 519-520; Kurtubî, 2003:VII, 158-159). Tefsirlerde bu âyeti kerîme ile ilgili Hendek'ten önceki savaşlarda Müslümanların şehit oluncaya kadar savaştıkları ve verdikleri söz üzere bu tutumlarını hiçbir zaman terk etmedikleri ifade edilmektedir (Nesefî, 1989:III, 1368).

Ahzâb sûresi 24. âyeti kerîmede ise sadakat gösterenlerin mükâfatlandırılacağı, münafıkların ise tövbe ettikleri takdirde tövbelerinin kabul olunacağı ifade olunmaktadır; "Çünkü Allah sadakat gösterenleri sadakatleri sebebiyle mükâfatlandırarak, münafıklara dilerse azap edecek yahut da (tövbe ederlerse) tövbelerini kabul edecektir. Şüphesiz Allah, bağışlayandır, esirgeyendir" (Semerkandî, 1993:III, 45).

Allah'ın Mü'minlere vaaadinin ne olduğu Kur'ân-ı Kerîm'de Bakara 214'te; "Ey müminler yoksa siz sizden önce gelip geçenlerin başına gelenler size de gelmeden cennete

gireceğinizi mi sandınız? Yoksulluk ve sıkıntı onlara öylesine dokunmuştu ki nihayet Peygamber ve beraberindeki müminler; Allah'ın yardımı ne zaman dediler. Bilesiniz ki Allah'ın yardımı yakındır" (Zeccâc, 1988:IV, 222) diye izah edilmiştir. "Müfessirlerin çoğu bu âyetin hendek savaşı sırasında indiği yönünde hemfikirdirler. Ancak Uhud savaşında indiği de söylenmektedir" (Kurtubî, 2003:II, 33). Mukâtil b. Süleymân, Semerkandî, Beğavî ve Kurtubî Ahzâb 22. âyeti kerîmenin tefsirinde bu âyetin indiğini belirtmektedir (Mukâtil b. Süleymân, 1983-1989:III, 483-484). Kurtubî savaş esnasında çeşitli sıkıntılara maruz kalan Müslümanların durumunu tasvir ederken şiddetli soğuk ve yaşam şartlarının zorluğuna değinmektedir.

Bu sebeple düşman orduları ile sarılmaları müminlerin Allah'a olan imanlarını yani Allah'ın müminlere yardım edeceğine dair vaadine inançları bu meşakkate göğüs germe azimlerini ve Allah'ın kendileri hakkındaki takdire teslimiyetleri artırmıştı.

Münafıklar Medine'yi kuşatan orduların Hz. Peygamber ve Müslümanları ortadan kaldıracığını sanır ve hattâ umarlarken Müslümanlar Allah'ın vaadinin gerçekleşeceği inancını taşımaları ile imanları zayıf olan kimselerden tamamen ayrılmış oluyorlardı. Hendek savaşı bu ayırımın bariz bir şekilde görülmesine sebep olmuş, münafıkların iyi niyetli olmadıkları ortaya çıkmıştır.

3.3.4. Hz. Peygamber'in Gatafân Heyetine Teklifi

Müslümanlar safında sıkıntı ve meşakkat her geçen gün bir kat daha artıyordu. Bir taraftan müttefik müşrik orduları devamlı sıkıştırırken bir taraftan Benî Kurayzalılar tehditlerde bulunuyor ve zorluk çıkarıyorlardı.

Bir gün ashaptan on kişi Rasûlullah'ın huzuruna çıkarak her biri müttefik ordusu ve Benî Kurayza'dan duyduğu sıkıntısını ilettiler (Vâkîdî, 1966:II, 477). Bu duruma üzülen Hz. Peygamber, Rabbine ellerini açarak "Allahım verdiğin sözü yerine getirmeni istiyorum, Allah'ım sen dilerse boyun eğdirmezsin" diye duada bulundu.

Hz. Peygamber, muhasaranın uzadığını, soğğun, açlığın her geçen gün arttığını ve Müslümanları tamamen sarstığını görünce Benî Kurayza'nın da akdi iptal etmesi üzerine Gatafân'ın liderlerinden Uyeyne b. Hısn ve Hâris b. Avf'ı çağırması için bir elçi gönderdi. Liderler geldikleri zaman Rasûlullah onlara Medine'nin hurma mahsulünün üçte biri karşılığında beraberlerindeki kimselerle dönüp gitmelerini ve aradan çıkıp Kureyşle

onları yalnız bırakmalarını teklif etti. Onlar bu teklif karşısında hurma mahsulünün yarısını istediler.

Hz. Peygamber'e mahsulün yarısı konusunda ısrar etmelerine rağmen buna yanaşmadı. Gatafân ve Fezâre liderleri iş ciddiye binince üçte biri kabul etmek zorunda kaldılar (Sallâbî, 2004:II, 269). Kabilelerinden on kişi ile birlikte geldiler. Rasûlüllah da ashabını çağırdı ve sulh anlaşmasını yazmak üzere görevi Osman b. Affân'a verdi. Sulh metni yazıldı. Fakat ne şehâdet ne de sulh azmi gerçekleşmedi. Yalnızca birbirlerini ikna etmeye çalıştılar (Abdürrezzâk, 1983:V, 367; Kapar, 1995:XII, 538; Algül, 1996a: XIII, 400).

Gatafân reisleriyle anlaşma yapılıyorken Üseyd b. Hudayr oraya geldi. Neler konuşulduğunu bilmiyordu. Gatafân lideri Uyeyne b. Hısn Rasûlüllah'ın yanında iki ayağını ona doğru uzatmış oturuyordu. Ne yaptığıнын farkında değildi. Üseyd b. Hudayr, onun bu çirkin ve saygısızca davranışına kızdı. Sonra da "Ey tilki ve maymun eniği gözlü adam" diye hitap ederek Rasûlüllah'ın huzurunda yaptığı davranışını yadırgadı ve ayaklarını hemen toplamasını istedi. Üseyd yanında bulunan mızrağı göstererek "Eğer Rasûlüllah'ın meclisi olmasaydı mızrağı kasıklarına saptırdım" (Diyarбекrî, 1??? :I, 485-486) diye tehdit etti.

Üseyd b. Hudayr, Uyeyne'nin bu saygısızca davranışını uyardıktan sonra Hz. Peygamber'e dönerek bu işi Allah'ın emri ise uygulamasını, kendisinin bir maksadı varsa yerine getirmesini ve kendilerinin de bu konuda hiçbir söz söylemeyeceklerini, şayet bunlardan başka Müslümanları korumak amacıyla bu işe başvurmuşsa kendilerinin onlara kılıçtan başka bir şey vermeyeceklerini söyledi. Allah'ın Rasûlü sustu bir şey demedi (Vâkıdî, 1966:II, 478).

Hz. Peygamber anlaşma tam olarak gerçekleşmeden önce bu işi konuşmak ve görüşlerini almak üzere Sa'd b. Muâz ve Sa'd b. Ubâde'ye haber saldı.

Gatafân heyeti otururken Rasûlüllah, Sa'd b. Muâz ve Sa'd b. Ubâde'nin üzerine abanarak bu konuyu onlarla istişare etti. Onlara Gatafânlılarla sulh yapmak istediğini açıkladı. Bu arada Uyeyne b. Hısn acele ederek Rasûlüllah'tan aralarındaki anlaşmaya dair bir şeyler yazmasını istedi.

Sa'd b. Muâz ve Sa'd b. Ubâde henüz anlaşma yazılmadan Rasûlüllah'ın bu iş ile ilgili maksadını anlamak için ona sorular yönelttiler. Bu işin Allah'ın emri mi, Rasûlüllah'ın

şahsî görüşü mü yoksa kararı kendilerine bırakılan bir konu mu olduğunu sordular. Bu iş eğer Allahın emriyse hemen uyacaklarını, bizzat kendi görüşü ise yine de ona uyacaklarını, eğer Müslümanların hayatını korumak ve kurtarmak içinse onlarla savaşacaklarını söylediler. Rasûlüllah bunu Müslümanlar için yaptığını ve kabul edip etmemekte serbest olduklarını söyledi. Hz. Peygamber tüm bunları yapma gerekçesi olarak da Arapların onları tek yaydan oka tuttuğunu, her yandan üzerlerine saldırdığını görünce böyle bir karar aldığını böylece bir süreliğine de olsa onların gücünü kıracağını düşündüğünü söyledi.

Sa'd, Müşriklerin İslâm gelmeden önce Allah'a şirk koşup putlara taparlarken bile misafirlik ve satın alma dışında Medine'den bir tek hurma dahi yemeyi umamamışken şimdi Hz. Peygamber sayesinde kendilerini İslâm ile şerefliendirdiği, doğru yolu gösterdiği ve onun sayesinde kendilerini kuvvetlendirdiği bir zamanda mı mahsüllerini onlara vereceklerini söyleyerek böyle bir anlaşmayı kabul etmeyip Allah aralarında hüküm verinceye kadar savaşacaklarını dile getirdi. Rasûlüllah bu sözler karşısında sevincini gizleyemedi. Bunun üzerine Sa'd kağıdı alıp yırttı (İbnü'l-Esîr, 1979:II, 181; Yıldız, 1992:I, 379). Sa'd yukarıdaki sözlerini Hâris'e de söyleyince Hâris "Ey Muhammed bahane ileri sürüyorsun" dedi. Bunun üzerine Hassân b. Sâbit şu dizeleri dile getirdi:

"Ey şaşkın sizden komşunun zimmetine ihanet eden kim

Muhammed asla ihanet etmez

Şayet ihanet ederseniz ihanet sizin âdetinizdendir

Kötülük Sahber ağacının kökünde biter

Onu bulduğumda göğsümün emanetidir

Kırılan cam gibi eski haline geri konmaz" (Zâ'id, 1979:II, 698)

Rasûlüllah'la bu hususta konuşanların Sa'd b. Ubâde, Sa'd b. Muâz, Sa'd b. er-Rebî, Sa'd b. Hayseme ve Sa'd b. Mes'ûd olduğu da söylenmektedir (İbnü'l-Esîr, 1970-1973:II, 356, 371).

Hız. Peygamber'in böyle bir teklifi yapmasının sebebi tabii ki çaresizliğinin bir göstergesiydi. Bir taraftan müttefik gruplar ve Benî Kurayza'nın tehdidi altındaydılar. Bir taraftan da şiddetli soğuk ve açlık Müslümanlara ağır gelmeye başlamıştı.

Hız. Peygamber'in Gatafân ve Fezâre ile anlaşma yapma girişiminde bulunması bu kabilelerin güçlü bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla müttefik gruplar arasından bu gücü kırarak onları zayıf düşürmeyi amaçlamıştı. Ancak ashap İslâm ile şereflendikten sonra mallarını bir başkasına yedirmeye niyetli olmadığından bu işe razı gelmeyerek sonuna kadar savaşacaklarını söyledi.

Rasûlüllah Uyeyne b. Hısn ve Hâris b. Avf'a yüksek sesle "Dönüp gidiniz, artık size kılıçtan başkasını sunamayacağız, aramızdaki anlaşmazlığı kılıç halledecektir" buyurdu (Vâkıdî, 1966:II, 479).

Uyeyne b. Hısn, Müslümanların savaşı sürdürmek için hiçbir takatlerinin kalmadığı halde kendileri için hayırlı olanı terk ettiklerini söyledi (İbn Sa'd, 1985:II, 73). Bu şekilde konuşarak Müslümanların korkusunu bir kat daha artırmayı düşünen Uyeyne'ye Abbâd b. Bişr tarafından gelen cevap çok sert oldu.

Abbâd, "Ey Uyeyne bizi kılıçla mı korkutuyorsunuz, hangimizin korkak olduğunu öğreneceksiniz. Sen ve kavmin açlık zamanlarında ilhiz "Kan ile devenin postunun karıştırılıp ateşte kızartılarak hazırlandığı yemektir" yediğiniz dönemlerde bile Medine'den misafirlik ve satın alma dışında hurma almayı umamazken ve Allah bize doğru yolu gösterip de bizi Muhammed ile kuvvetlendirdiği zaman mı alacağınızı zannediyorsunuz. Allah'a yemin olsun ki, Rasûlüllah'ın mekânında olmasanız kavminize sağ dönemezsiniz" dedi. Rasûlüllah da onlara sesini yükselterek geri dönmelerini ve aralarındaki anlaşmazlığı kılıcın halledeceğini söyledi (İbn Abdülber, 1997:II, 597).

Uyeyne b. Hısn ile Hâris b. Avf akdin iptali üzerine geri dönmek zorunda kaldılar. Yolda giderken aralarında konuşmaya başladılar. İkisi de Müslümanlardan bir şey koparabileceklerini düşünmediklerini, çünkü onların çok basiretli ve uyanık kimseler olduklarını ve Hız. Peygamber kendilerine böyle bir teklifte bulunduğu için bu karışıklarını, onlarla birlikte olmakla hiç de iyi bir iş yapmadıklarını söylüyorlardı.

Bununla birlikte Hız. Peygamber ile anlaşma yapma niyetinde olduklarından Kureyş'in haberinin olmadığını, şayet öğrenecek olurlarsa Kureyş'in kendilerini terk edip yardımsız bırakabileceklerini düşünüyorlardı. Uyeyne bu durumdan endişelenmeye başladı. Hâris

ise Kureyş'e yardım etmek için Muhammed'e saldırmakla bir şey elde edemeyeceklerini ve eğer Kureyş Muhammed'i alt edecek olursa bu durumdan en fazla Benî Kurayza'nın kazançlı çıkacağını, Gatafân'ın ise hiçbir kârının olamayacağını düşünüyordu.

Ayrıca Hâris, Uyeyne'ye Muhammed'in işinin üstün bir iş olduğunu, Hayber Yahudilerinin bilginlerinden Muhammed'in sıfatında bir peygamberin geleceğini duyduğunu söyledi. Bu durumda o gerçekten peygamberse Allah ona yardım edecek ve o galip gelecek diye düşündü. Uyeyne bu işe Kureyş'ten yardım görmek için girmediklerini, zaten böyle bir talepleri olsaydı da Kureyş'in kendilerine yardım için Mekke'den çıkma tenezzülünde bulunmayacaklarını ve ellerine de ganimetten bir şey düşmeyeceğini bildiği için en azından Medine hurmasını almayı umut ettiğini söyledi.

Uyeyne kendilerinin buraya gelmesine neden olan Yahudilerden destek göreceklarini ümit etmiş; ancak Evs ve Hazreç kabilelerinin kılıçtan başkasına yanaşmadıklarını görmüştü. Onların değil hurma yüzünden hatta hurma ağaçlarının dal, budak ve yaprakları için bile tek kişi kalmayınca kadar savaşacaklarını düşünüyordu. Aynı zamanda açlık, kıtlık ve hayvan ölümlerine rağmen Müslümanların savaşma azmi onları korkutmuştu. Müslümanların Rasûlullah'ın emirleri doğrultusundaki ittifakları görünce Medine'yi hiçbir zaman ele geçiremeyeceklerini anladılar (Vâkıdî, 1966:II, 479-480). Son derece üzgün bir halde karargâhlarına döndüler.

Karargâhlarına vardıkları zaman Gatafân halkı onlardan haber sordular. İki de üzülerek çok basiretli, uyanık ve canlarını seve seve verecek bir kavimle karşılaştıklarını bu yüzden de işlerinin başarıya ulaşmadığını, hem Kureyş hem de Benî Kurayza'nın sonunun hayırlı olmayacağını söylediler. Bunun nedeni onlara göre, Hz. Peygamber'in Kureyş'i alt ederek Benî Kurayza'yı kuşatıp onların boyunlarını vuracak olmasıydı. Hâris "Gebersinler Muhammed bize onlardan daha sevgilidir" dedi (İbn Abdülber, 1966:II, 597). Rasûlullah'ın başvurduğu bu tedbir Gatafân üzerinde böyle bir tesir yaratmıştı.

Gatafân liderleri Müslümanların karargâhlarına gidip de onların Peygamberlerine ne denli bağlı ve sadık olduklarını, canları bahasına dahi müşriklere ufak bir fırsat vermeyeceklerini onların gözleri önünde bizzat Peygambere söylemişlerdi. Onların bu içten ve samimî tavırları karşısında hayranlıklarını gizleyemediler. Bundan sonra savaşma hevesleri de kalmadı.

3.3.5. Nuaym b. Mes'ûd'un Hendek Savaşı'ndaki Rolü

Mekkeli müşrikler Müslümanların üzerine yürüdüğü zaman Benî Eşca'nın liderlerinden (Algül, 1996a:XIII, 400) olan Nuaym da kavmi Gatafân ile Medine'ye doğru yola çıkmıştı. O zaman kavminin dini üzereydi. Kabileler Medine'de karargâh kurdukları zaman bekleyişin uzun sürmesi, kıtlığın başlaması sebebiyle yaşlı develerin ve atların ölmesi diğerleri gibi Nuaym'ın da bu bekleyişten sıkılmasına neden olmuştu. Nuaym Allah'ın da gönlüne İslâm sevgisini düşürmesiyle Müslüman olmak üzere Medine'ye doğru yola çıktı (İbn Hişâm, 1956:II, 229; Moğultay b. Kılıç, 1996:260).

Nuaym, akşam ile yatsı arasında Rasûlullah'ın karargâhına geldi. Kendisini tanıttıktan ve üzerindeki silâhını bıraktıktan sonra gözetim altında Hz. Peygamber'in huzuruna girdi (Ebû Halîl, 1986:123). Hz. Peygamber namaz kılıyordu. Onun namazını bitirmesini beklemek üzere yere oturdu. Rasûlullah selâm verip de namazını bitirince ona ne haber getirdiğini sordu. Nuaym, Rasûlullah'ın getirdiği dinin hak ve gerçek olduğunu söyleyerek Müslüman olduğunu, kendisinin emredeceği her şeyi yerine getireceğini söyledi. Nuaym, Müslüman olduğundan ne kavminin ne de diğer kavimlerin haberinin olmadığını sözlerine ekledi.

Hz. Peygamber ondan kabileleri birbirine düşürüp ayırmasını istedi. Nuaym bazı durumlarda kaçınılmaz olarak yalan söylemek zorunda kalabileceğini söyleyince Hz. Peygamber yalan söylemenin bu gibi durumlarda helâl olacağını (İbn Haldûn, 1981-1988:II, 442) ve harbin hile olduğunu (Müslim, 1???:Cihâd ve's-Siyer, 1739; İbn Mâce, 1952-1954:Cihâd, 2833) belirtti. Böylece Nuaym Hz. Peygamber'in de kendisini taraflar arasına fitne düşürerek onları birbirinden ayırmayı ve yaptıkları şeyin aleyhlerine dönmesini hedefliyordu.

Semerkandî Ahzâb sûresinin 9. âyeti kerîmesinin tefsirinde Nuaym b. Mes'ûd'dan bahsederken onun Mekke'den gelen bir tüccar olduğuna, Hz. Peygamber'e gelerek Benî Kurayza'nın aralarındaki akdi iptal ettiğini duyduğuna ve bunu öğrenen Rasûlullah'ın harbin hile olduğunu söyleyerek harekete geçtiğine, Nuaym b. Mes'ûd'un da o gün Müslüman olmadığına değinmektedir (Semerkandî, 1993:III, 39).

Tarihçi Mûsâ b. Ukbe'ye göre, Benî Eşca'dan laf taşımasıyla bilinen Nuaym b. Mes'ûd, Kureyş ve Gatafân'ın Yahudilerin onlara desteğini sürdürmesini istemesi için kendisini Benî Kurayza'ya göndereceğini duymuştu. Muhtemelen bu görevi yerine getirmek üzere

Medine'ye gelmişti. Vakit akşam idi. Hz. Peygamber onu görünce yanına gelmesini söyledi. Nuaym hemen Rasûlüllah'ın kendisine ait olan Türk çadırına geldi. Hz. Peygamber'in yanında ashabından da bir grup bulunuyordu. Hz. Peygamber ona durumunu sordu. Nuaym, müşriklerin Rasûlüllah'a karşı diğer kabilelerle anlaşarak güçlü bir ordu oluşturduklarını, bir an önce savaşmak için acele ettiklerini, kendisini de Benî Kurayza'ya elçi olarak gönderdiklerini, bekleyişlerinin uzaması ve kıtlığın yaşanmasından dolayı Kureyş ordusunun Muhammed ve ashabına karşı acele ederek biraz rahat nefes almayı istediklerini, Benî Kurayza'nın da bunu kabul ettiğini söyledi.

Hz. Peygamber, Nuaym b. Mes'ûd'un Kureyş'in durumuyla ilgili olarak getirdiği haber üzerine ona gizli bir şey söyleyeceğini ve bunu kimseye anlatmamasını söyledi. Buna göre Yahudiler, Benî Nadîr'e evlerinin ve mallarının geri iade edilmesi koşuluyla kendisini sulha çağıran bir elçi göndermişler, Rasûlüllah da bunu kabul etmişti (Mûsâ b. Ukbe, 1994:220).

Mûsâ b. Ukbe, Nuaym'ın haberi bildirmek üzere önce Gatafân'a geldiğini belirtmektedir. Buna göre Nuaym Benî Kurayza'nın yanından ayrılıp Hz. Peygamber'in kendisine kimseye anlatmamak kaydıyla Yahudilerle aralarında anlaşma yaptıklarını bunun karşılığında Benî Nadîr'in evlerinin ve mallarının iade edileceğini söyledi. Nuaym acele olarak Yahudilerin Hz. Peygamber ile anlaşacağını söylemek üzere Gatafân'a gitmişti. Bu sebeple Rasûlüllah orada bulunan ashabına "Harp hiledir umulur ki Allah bunu gerçekleştirir" (İbn Abdülber, 1984:198; Kastallânî, 1991:I, 455) buyurmuştu.

Nuaym Gatafânlılar'a Rasûlüllah'tan duyduğu gibi Yahudilerin ihanetini haber verdi. Herkes Muhammed'in hiçbir zaman yalan söylemeyeceğini biliyordu (İbn Hacer, 1972:VI, 105).

Nuaym, Gatafân'ın ardından Yahudilerin ihanetini bildirmek üzere Ebû Süfyân ve Kureyşliler'e geldi. Anlatmasına göre Benî Kurayza, Muhammed'e rehin verme koşuluyla, Benî Nadîrli kardeşlerini eski yurtlarına geri getirerek evlerini ve mallarını onlara teslim etmek üzere Muhammed ile anlaşma yapmıştı. Ebû Süfyân bunu duyunca hemen Kureyş eşrafına gitti. Onlardan kendisine tavsiyede bulunmalarını istedi. Kabileler onlara karşı özür beyan ederek dönmeyi ve orada kalmamayı düşündüklerini söylediler. Çünkü Nuaym, Yahudilerin Kureyş'e ihanet ederek Müslümanlarla aralarında anlaşacağını söylemişti ki, bunu ona söyleyen Muhammed asla yalan söylemezdi (Mûsâ b.

Ukbe, 1994:220). Müşriklerin ve Yahudilerin Hz. Peygamberin güvenilir ve doğru sözlü bir insan olduğu üzerindeki ittifakları tesadüf olmasa gerektir.

Rehin olarak gönderilecek olanlar, Nuaym'ın sözünü duydukları zaman Yahudilere canlarını teslim edip de kalelerine girmeyeceklerini söylediler. Ebû Süfyân, rehinleri göndermede acele etmeyerek onları sakinleştirmeye çalıştı. Ağırdan alıp Yahudilerin bu tutumunu daha iyi araştırabilecekti (Mûsâ b. Ukbe, 1994:220).

Mûsâ b. Ukbe'ye göre savaşın kaderinin değişmesi, Müslüman olmasının aksine laf taşınmasıyla bilinen Nuaym'ın verilen görevi yerine getirmek üzere geldiği Medine'de muhtemelen görevini yerine getirdikten sonra Hz. Peygamber'in kendisini görüp çağırması ve neler olduğunu sorması üzerine tüm olan biteni anlatması ve Hz. Peygamber'in de ona olmayan bir şeyi var gibi söyleyerek bir nevi tuzak kurmasıyla gerçekleşmişti. Böylece Nuaym, Hz. Peygamber'den aldığı haberi Kureyş ve Gatafân'a iletmede fazla gecikmeyerek müşrik ordusu ve Benî Kurayza arasına fitne düşmesine neden olmuştu.

Zührî'den nakledilen rivayete göre ise, Benî Kurayza Yahudileri Ebû Süfyân'a Müslümanların arkasından geceleyin baskın yapacağız diye haber göndermişlerdi. Nuaym, bu sırada Uyeyne b. Hisn'ın yanında bulunduğu için bu plânı duymuştu. Hz. Peygamber'i de tanıyor ve ilişkileri iyiydi. Rasûlullah'ın yanına gelerek Benî Kurayza'nın müşrik ordusuna saldırdığı haberi söyledi. Hz. Peygamber "Bunu onlara biz emretmiş olmayı umardık" dedi. Nuaym Rasûlullah'ın bu sözü üzerine oradan Gatafân'a gitmek üzere ayrıldı. Nuaym dilini tutamayan bir adamdı. Ömer b. Hattâb, Nuaym'ın bunu herkese yayacağını ve Benî Kurayza'nın tutumunun bunun yanında daha hafif kalacağını düşündü. Rasûlullah harbin hileden ibaret olduğunu söyleyerek Nuaym'ı getirmesi için birini gönderdi ve Nuaym'a biraz önce konuşulanları kimseye söylememesi için uyardı. Nuaym, Uyeyne b. Hisn'ın yanına gitti. Herkes Hz. Peygamber'in her zaman gerçeği söylediğini biliyordu. Nuaym az önce duyduğu şeyi ona söyledi. Benî Kurayza'nın haberi hakkında bunu kendilerinin emretmiş olmasını umduğunu, sonra da bunu kimseye söylememesi için kendisini uyardığını söyledi. Uyeyne b. Hisn hemen Ebû Süfyân'a gitti Nuaym'ın kendisine söylediklerini ona anlatarak Yahudilerin hile yapmalarından endişelendiğini dile getirdi. Ebû Süfyân bunun üzerine onlardan rehin istemeye karar verdi. Eğer rehin göndermeyi reddederlerse onların gerçekten hile peşinde olduklarına karar verecekti. Ebû Süfyân'ın elçisi Sebt

günü Yahudilerin yanına giderek onlardan rehineler istedi. Ancak onlar bu günde hiçbir şey yapamayacaklarını söyleyerek bu günün geçmesini söylediler. Bunu haber alan Ebû Süfyân Yahudilere güvenemeyeceğini anladı (Abdürrezzâk, 1983:V, 368; Gadbân, 1989:488;).

Zührî'den gelen nakilde ise rehin konusunda tam tersi bir talep vardır. Yine Nuaym'ın laf taşıyan bir kimse olarak iki taraf arasına fitne düşmesine neden olduğu görülmektedir.

Vâkıdî'nin rivayetinin devamında ise şunlar yaşanmıştır: Müslüman olan Nuaym b. Mes'ûd, Rasûlüllah'ın kendisini destekleyici sözleri üzerine oradan ayrılarak önce Benî Kurayzalılar'ın yurduna geldi. Nuaym'ın önceden de Kurayzalılarla ilişkileri iyiydi. Onları sık sık ziyarete gider, onlar da ona yiyecek içecek ikram ederler, dönerken de yanına hurma koyarlardı. Nuaym oraya vardığı zaman Kurayzalılar onu hoş karşılayıp halini hatırlarını sordular. Yiyecek içecek ikram etmek istediler. Ancak Nuaym yemek içmek için değil, onlar hakkında endişelendiği bir durumu haber vermek için geldiğini söyledi. Nuaym aralarındaki sevgi ve dostluğa dayanan ilişkilerini hatırlatarak hakkında güven kazandırmayı hedefleyen ifadelerle sözlerine başladı. Kurayzalılar da onu teyit edersine iyi ve doğru bir kimse olduğunu ifade ettiler. Nuaym onlara bir şey söyleyeceğini, ancak bunu kimseye söylemeyip gizli tutmalarını istedi. Onlar da bunu gizli tutacaklarına dair söz verdiler.

Nuaym'ın anlatmasına göre Muhammed belâ adamıydı. Benî Kaynukâ' ve Benî Nadîrî vatanlarından sürüp mallarını gasp etmişti. Şimdi aynı şeyi Benî Kurayza'ya yapacaktı. İbn Ebî'l-Hukayk Gatafân'a kadar gelmiş ve onları da Kurayzalılar'a yardım için buraya kadar getirmişti. Fakat savaş uzadıkça uzuyordu. Her an bitse Kureyş ve Gatafân yurtlarına çekilecekti. Benî Kurayzalılar ise çocukları ve eşleri ile açıkta kalarak diğerlerinin yardımından uzak olacaktı. Böyle olunca Yahudileri Müslümanların elinden hiçbir güç kurtarmayacaktı. Müslümanlar son ataklarıyla Kureyş ve Gatafân'a üstün gelmeye başlamış Kureyş liderlerinden Amr b. Abdivüdd'ü öldürmüşler, çoğu kişiyi de yaralamışlardı. Bu durumda işlerini garantiye almaları için Nuaym onlara Kureyş eşrafından bazı kimseleri rehine olarak almalarını, vermedikleri takdirde Müslümanlara karşı onlara yardım etmemelerini tavsiye etti. Böyle olursa Kureyş rehineleri almadan gitmeyecek ve Benî Kurayza'yı tek başına bırakmamış olacaktı. Kurayzalılar bu tavsiyeye son derece memnun oldular. Nuaym oradan ayrılmadan son

bir kez daha onları bunu kimseye anlatmamaları için uyardı (Zehebî, 1990:293 Gazâlî, 1989:305;). Tabîî onlar da Nuaym'ın sözü üzerine kimseye bir şey anlatmayacaklarına dair söz verdiler.

Nuaym, Benî Kurayzalıların yanından ayrılınca doğru Kureyşliler'in yanına gitti. Kureyşin ileri gelenleriyle Ebû Süfyân b. Harb'in yanına girdi. Aralarındaki dostluk münasebetiyle Ebû Süfyân'a bir tavsiyede bulunmak için geldiğini ve bunu kimseye söylemeyip gizli tutmasını istedi. Nuaym'ın anlatmasına göre, Yahudiler, Kureyş ile yaptığı anlaşmadan dolayı pişmanlık duymuşlar, bu yüzden de Muhammed ile aralarındaki anlaşmayı yenilemek üzere bir araya gelmişlerdi. Bu sırada Nuaym da orada olduğu için her şeye şahit olmuş ve durumdan Yahudileri haberdar etmek için yanlarına gelmişti. Hz. Peygamber ile sözde Yahudiler arasında yapılan anlaşmaya göre Yahudiler Kureyş ve Gatafân eşrafından yetmiş kişiyi rehin alacaklar, ilk ahitlerini bozmanın bedeli olarak onları Muhammed'e teslim edecekler, Muhammed de onların boyunlarını vuracaktı. Sonra da Kureyş ve Gatafân'ın kökünü kazıyınca kadar Müslümanlarla savaşacaklardı. Bunun karşılığında da Benî Kurayza'nın isteği üzere Benî Nadîr yurtlarına dönecekti. Muhammed tüm bunları kabul etmişti. Nuaym, onları son bir şeyle uyardı. Eğer Yahudiler Kureyş eşrafından kendilerini güvence altına almak için rehin isterlerse bu tekliflerini kabul etmemelerini söyleyerek onları son bir kez tüm bu konuşulanları kimseye söylememeleri için uyardı (Makdisî, 1903:IV, 219; Es'ad, 1983:688).

Nuaym, Rasûlullah'a gelerek onu durumdan haberdar etti. Kureyşliler'in Benî Kurayzalıları'a orada bulunmalarının uzadığını açlık ve kıtlığın sardığını Muhammed ve ashabını öldürüp bir an önce rahata kavuşmak istediklerini söyledi.

Hız. Peygamber, müşrikler ve Yahudilerin aralarının Nuaym tarafından bozulduğunu öğrenince Benî Kurayza'nın kendisine Benî Nadîr'in yurduna dönmesi için sulh yapma niyetiyle geldiklerini ancak kendisinin bunu reddettiğini söyledi (Köksal, 1987:XII, 281-282).

Nuaym b. Mes'ûd, Kureyş'in ardından Gatafân'a gelerek kendisine güven duymalarını sağlamak için kendisinin de bu kavimden olduğunu, hiçbir zaman onların kötülüğünü düşünemeyeceğini söyleyerek sözlerine başladı. Çok önemli bir şey duyduğunu ve bunu kimseye söylememelerini istedi. Kureyş'e anlattığı şeyleri onlara da söyledi. Nuaym'ın anlatmasına göre Yahudiler, onlarla yaptıkları anlaşmayı bozmuşlardı. Bunu da hiçbir zaman yalan söylemeyeceğini düşündüğü Muhammed'den öğrenmişti. Kurayza oğulları,

kardeşleri olan Nadîr oğullarına yurtları ve mallarını iade ettikleri takdirde Muhammed ile barış yapacakları söyledi. Eğer Yahudiler kendilerinden rehinelere isterlerse vermemelerini istedi. Onlar da bunu kabul ettiler (Ömerî, 1997:209).

Benî Kurayza Yahudileri, Nuaym'ın uyarısı üzerine Gazzâl b. Semev'el'i, Süfyân b. Harb ve Kureys eşrafına gönderdiler. Gazzâl, Kureys ve müttefiklerinin gelmelerinin ardından uzun bir süre geçtiği halde hiç bir ilerleme sağlayamadıkları ve Muhammed'e karşı ciddi bir hareket için gün belirlemiş olsalardı kendilerinin de yardımcı olacaklarını, Kureys bir taraftan, Gatafân bir taraftan, kendileri de bir taraftan harekete geçerek Müslümanların kaçmalarına fırsat vermeden bir anda saldıracakları söyledi. Ancak Gazzâl, Kureys ve Gatafân ayrıldıkları zaman Yahudiler Muhammed ile baş başa kalarak gidecek yerleri olmayacağını söyledi ve Kureys'ten teminat için rehin istedi. Ancak Ebû Süfyân, onların bu isteğine şiddetle karşı çıkarak taleplerini reddetti. Nuaym'ın söylediklerinde haklı olduğunu düşündü (Şâmî, 1990:IV, 543). Görüldüğü üzere tek bir kişi bile müttefikler arasına şüphe düşürerek karşılıklı güveni sarsmakta zorlanmamıştır. Bu da savaş hali yaşanırken taraflar arasında en fazla ihtiyaç hissedilen şeyin karşılıklı güven olduğunu bariz bir şekilde ortaya koymaktadır.

Yahudi elçi Gazzâl b. Semev'el, Kureys karargâhına geldiğinde Nuaym da orada bulunmaktaydı. Tüm konuşulanları dinlemişti. Oradan hemen ayrılarak olup bitenleri Benî Kurayza'ya haber vermek üzere Yahudilerin yurduna gitti. Onlara Gazzâl b. Semev'el'in rehin istediği zaman Ebû Süfyân'ın bunu reddettiğini, elçi ayrıldığı zaman arkasından rehin olarak keçi dahi istemiş olsaydı bunu bile kabul etmeyeceklerini üstüne üstlük eşraftan rehinelere vererek Muhammed'in onları öldürmesine sebebiyet vermek istemediğini söyledi.

Nuaym'ın bunları kendilerine söylemesi üzerine Yahudiler ne yapacağını bilemedi. Nuaym Yahudilerden rehin konusunda Kureys'e ısrarda bulunmalarını istedi. Kureys Müslümanlarla savaşmaz da yurduna dönerse kendilerinin Muhammed'le yaptıkları ilk anlaşma üzerinde kalacaklarını söyledi. Ka'b b. Esed de bunu doğru buldu ve Muhammed'in kendilerine saldırmayacağını düşündü. Buna ilaveten baştan beri bu işe razı olmadığını Huyey'in kendisini ikna etmiş bulunduğunu söyledi (Vâkıdî, 1966:II, 482-483). Böyle bir düşünce tabii ki onların sonunu hazırladı. İlk başta kendi lehlerine diye düşünerek Hz. Peygamberle yaptıkları anlaşmayı bozan Yahudiler, meselenin zaman

geçtikçe kendi aleyhlerine dönmesi üzerine âdetâ kendi kendilerini Hz. Peygamber'in onlarla yaptığı ilk muahede üzerine kalacağına ikna ederek yanılığa düştüler.

Nuaym, Kurayzalılar'a rehin istemeleri konusunda ısrarcı olmalarını tavsiye edince Yahudiler'in liderlerinden Zübeyr b. Betâ, Kureyş ve Gatafân'ın Muhammed'e yenilmesi durumunda kendilerinin de Muhammed'le savaşmak zorunda kalacaklarını belirtti. Nuaym, Yahudilerin bundan korkmamalarını söyledi. Zübeyr, bu konuda Tevrat'taki en uygun görüşün harp işinde Kureyş'ten rehine istemeksizin Muhammed ile savaşmaları olduğunu söyledi. Çünkü Kureyş onlara hiçbir zaman rehin vermeyecekti. Onlar sayıca kalabalıktılar ve atları vardı. Kaçmak istediklerinde onları kimse durduramazdı (Köksal, 1987:XII, 283-284). Bu durumda yine yalnız başlarına kalacaklar ya Muhammed ile savaşacaklar ya da öleceklerdi.

Ebû Süfyân Kureyş liderlerini topladı. Uzun süredir bekliyorlar, her tarafta kıtlık yaşıyor, atlar ve develer ölüyordu. Üstüne bir de Yahudiler kendilerine yalan söylemişlerdi. Benî Kurayza'nın durumunu iyice öğrenmek için İkrime b. Ebî Cehlî ve onunla birlikte Gatafân'ın liderlerinden bir grubu Şevval ayı içerisinde onlara gönderdi. Cumartesi gecesİ İkrime yola çıktı. Benî Kurayza'ya vardığında güneş batmak üzereydi. Onların ileri gelenleriyle konuştu. Burada çok fazla oyalanmışlar, açlık ve kıtlığa maruz kalmışlar, bu yüzden de at ve develeri ölmeye başlamıştı. Bir an önce amaçlarına ulaşmak için onlardan ertesi günü çarpışmaya hazırlanmalarını istedi. Ertesi gün cumartesi idi. Yahudiler bu günde hiçbir şey yapamayacaklarını, bu gün geçtikten sonra kendilerine yetmiş rehin verirlse savaşabileceklerini söylediler yoksa savaşmayacaklardı. İkrime, Yahudilere hangi rehinelere bahsettiklerini sorunca kendilerine şart olarak vermeyi kabul ettikleri rehinelere söyledi. İkrime Yahudilerden bunu şart koşanın kim olduğunu sorunca Yahudiler Huyey b. Ahtab dediler. Halbuki onlar yurtlarına döndüklerinde Yahudiler, eşleri, çocukları ve malları ile ortada kalacaklar ve hiçbir kurtuluşları olmayacaktı. İkrime Kureyş karargâhına geri döndüğünde olanları anlattı. Yahudilerin ihanet ettiklerini ve Nuaym'ın sözlerinde haklı olduğunu söyledi (Abdürrezzâk, 1983:V, 369; Şâkirî, 1992:I, 255).

Kureyş'in ardından Gatafân, Mes'ûd b. Ruhayle'yi birkaç arkadaşıyla Benî Kurayza'ya göndererek durumlarını öğrenmek istedi. Kurayzalılar, Kureyş'e verdikleri cevabın aynısını onlara da söyledi. Gatafânlar da kendi kendilerine Nuaym'ın dediklerinde haklı olduğunu söylediler (Vâkidî, 1966:II, 484).

Kureyş, Benî Kurayza hakkında kesin kararını belirterek onlara rehine olarak kimseyi vermeme kararı aldı. Ebû Süfyân keçi yavrusu dahi olsa onlara hiçbir şey vermeyeceği söyledi. Yahudiler isterse kendileri Muhammed ile savaşabilirdi, ama Kureyş'le birlikte savaşmaları onlar için daha hayırlı olurdu. Aksi takdirde aralarındaki anlaşma hükümsüz kalacaktı (Makrîzî, 1999:VIII, 375).

Yahudiler müşriklerden kendileriyle savaşmadıkları takdirde aralarındaki anlaşmanın iptal olacağını öğrenince onlar da Kureyş'e bir elçi gönderdiler ve rehin vermedikleri sürece onlarla birlikte Muhammed'e karşı savaşmayacaklarını söylediler (Zehebî, 1990:294).

Halbuki Şâmî'nin rivayetinden Kureyş ve Gatafân'ın elçilerini kendilerine yardım etmeleri ümidiyle bir kez daha Benî Kurayza'ya gönderdikleri (Şâmî, 1990:IV, 544); ancak ümitsizliğe düşerek bundan vazgeçtikleri anlaşılmaktadır.

Kureyş ve Gatafân'ın düşündüğü gibi Yahudiler de Nuaym'ın dediği çıktı, dediler. Her iki taraf da birbirinden yardım umudunu kesti ve anlaşmazlığa düştüler (İbn Hibbân, 1991:261; Ebû Şuhbe, 1999:II, 286). Yahudi ve müşriklerin birbirlerine olan güven ve sadakat eksikliğinin onların bu duruma düşmesinde büyük bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Ebû Süfyân ayağa kalkarak arkadaşlarına Yahudilerden yardım beklemeyi uygun görmediğini söyledi. Sonra da "Ey Tanrım ben Kurayzaoğullarının ahidlerinden uzağım" diye seslendi. Ardından orada bulunanlara yarın sabah Muhammed'in üzerine saldırmaya hazırlanın, diye emir verdi. Onlardan hendeği geçmek için tüm imkân ve fırsatı elde edinceye kadar bütün güçlüklerle göğüs germelerini istedi (Köksal, 1987:XII, 286).

Ebû Süfyân Benî Kurayza Yahudilerinin İkrime'ye söylediklerini öğrenince Huyey b. Ahtab'a kavminin vaat ettiği yardımı sordu. Ancak Benî Kurayza bu yardım karşılığında rehin istiyordu. Huyey Tevrat adına yemin etti ve böyle bir şeyin olmadığını söyledi. Ancak Cumartesi günü yasağını çiğneyip savaşmamalarını haklı buluyor ve Pazar günü Muhammed'in üzerine yürüyeceklerini söylüyordu (Lings, 1993:379). Pazar günü müşrikler için geç bir vakitti. Çünkü geçen her an onların aleyhine işliyordu.

Huyey, Ebû Süfyân'ın kendisine kızması üzerine doğruca Benî Kurayza'ya gitti. Kureyş, Benî Kurayzalılar'ı hainlikle suçlamış buna Huyey'i de dâhil etmişti. Huyey onlara

düşmanları ile işleri olduğu zaman Sebt günü yasağının olmadığını söyleyince Ka'b b. Esed buna çok kızdı. Müslümanlar onları tek kişi kalmayınca kadar öldürseler bile Sebt günü yasağını çiğnemeyeceklerini söylediler (Vâkıdî, 1966:II, 484). Huyey'in son çırpınışları da fayda vermeyince Kureyş'in yanına gelerek en azından Yahudilerin bu düşüncelerinde haklı olduklarını savunmak istedi; ancak bunu onlara anlatmak kolay olmadı.

Huyey, Kurayzalılarla konuşunca hemen Ebû Süfyân'a geldi. Ebû Süfyân'a göre Benî Kurayza ahde vefasızlık etmişti. Huyey ise durumu izah etmeye çalışıyordu. Sebt günü nedeniyle Benî Kurayza'nın çarpışmaya çıkmayacaklarını fakat Pazar günü onlarla birlikte hazır olacaklarını söyledi. Ebû Süfyân sebt gününün özelliğini çok merak etti ve ondan açıklamasını istedi.

Huyey bunu Ebû Süfyân'a şöyle açıkladı: Sebt günü savaşmak ağır günah sayılıyordu. Atalarından bazıları o gün balık avlayıp yedikleri için maymun ve domuza çevrilmişlerdi. O yüzden bu günde hiçbir şey yapmıyor, dinleniyorlardı. Bunu duyan Ebû Süfyân ataları maymun ve domuz olmuş bir kavmin yardımını istemediklerini söyledi. Huyey Tevrat'ın üzerine yemin ederek onlara hainlik etmediğini söyledi. Ancak Kureyşliler buna inanmadı. Huyey kavminin Pazar günü onlara katılacağını söylemesine rağmen onu dinlemediler.

Ebû Süfyân Kurayzalıların hainliğini beklemek için askerini bir saat bile tutmayacağını söyledi. Bu sert çıkış karşısında Huyey hayatından endişeye düşmeye başladı. Müşrik ordularının ayrılma kararı almalarından sonra Ebû Süfyân ile birlikte Ravhâ'ya kadar korka korka gitti. Oradan Ka'b b. Esed'e vermiş olduğu söz üzerine Benî Kurayzalıların kalesine çekildi (Taberî, 1997:II, 583).

Nuaym, Yahudi ve Müşriklerin karşılıklı umutsuzluğa düştüklerini görünce grupların ayrılığına sebep olduğundan dolayı mutlu oldu. Bu durumu gelip Rasûlüllah'a anlattı (İbn Hişâm, 1956:II, 231). Hz. Peygamber bu memnuniyeti Nuaym'ı başarısından dolayı tebrik ederek gösterdi.

Hz. Peygamber böylesine önem arz eden ve başta Müslümanların aleyhine gibi görünen manzarayı Allah'ın da yardımıyla tek bir kişinin taraflar arasında yaptığı söz alışverişleri ile kendi lehlerine dönüştürmeyi başarmıştır. Savaşta elde edilen zaferin her şeyden önce taraflar arasındaki güvene bağlı olduğu ve taraflar arasında güvenin tam

gelişmemesi halinde ise düşmanından sayıca kat be kat fazla da olsa hiçbir anlam ifade etmediği açıkça görülmektedir.

BÖLÜM 4: MÜTTEFİK MÜŞRİK ORDUSUNUN MEDİNE'DEN AYRILIŞI VE BENÎ KURAYZA ÜZERİNE HAREKET

4.1. Müttefik Müşrik Ordusunun Medine'den Ayrılışı

Müttefik müşrik ordularının Medine'ye gelmelerinden itibaren tahmin ettiklerinden uzun bir süre geçmiş, plânladıkları gibi Hz. Peygamber ve ashabını bir çırpıda yok etmek bir yana ciddi bir taarruzda bile bulunamamışlardı.

Bir yandan soğuk, bir yandan açlık savaş halini dayanılmaz kılıyordu. Bu nedenle bir an önce ciddi bir saldırı tertiplemek üzere Müttefik grupların liderleri bir araya geldiler. Müşrik orduları kuzeyden, Benî Kurayza güneyden saldırdığı takdirde Müslümanları alt etmek daha kolay olacaktı. Yukarıda detayları anlatıldığı üzere Benî Kurayza, Yahudilerden yardım talep etmek üzere İkrime b. Ebî Cehl ile birlikte bir grubu Benî Kurayza'ya gönderdiler. Yahudiler ertesi gün Cumartesi olduğunu, dinlerinin bir gereği olarak bu günde hiçbir şey yapmayıp dinleneceklerini söyleyerek teklifi geri çevirdiler ve Pazar günü yardımcı olabileceklerini söylediler. Yahudilerin cevabı üzerine İkrime ve arkadaşları karargâha gelerek durumu Ebû Süfyân'a izah ettiler.

Yahudilerden ümidini kesen Ebû Süfyân ertesi gün saldırıya geçmeye hazırlandı. Ancak o gece müttefik müşrik ordularını kötü bir sürpriz bekliyordu. Cumartesi gecesi esen şiddetli rüzgâr son eylemlerine de mani oldu.

Müşrikleri perişan eden bu rüzgâr, Ahzâb sûresinin 9. âyet-i kerîmesinde şöyle izah edilmektedir: "Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın; hani size ordular saldırmıştı da, biz onlara karşı bir rüzgâr ve sizin görmediğiniz ordular göndermiştik. Allah ne yaptığınızı çok iyi görmekteydi" (Mücâhid b. Cebr, 1999:II, 514-515; Mukâtil b. Süleymân, 1983-1989:III, 475).

O gece öyle bir geceydi ki, hiç kimse daha önce böyle karanlık bir gece görmemişti. Gök gürültüsünü andıran korkunç bir rüzgâr gelip çatmış, öyle bir karanlık çökmüştü ki etrafa, hiçbir kimse parmağının ucunu göremez hale gelmişti (Şâmî, 1990:IV, 547).

Rüzgâr öyle şiddetliydi ki her şeyi kökünden söküp atıyor, çadırların bezlerini, derilerini yırtıyor, tencereleri deviriyor, direklerini söküyor, hayvanların bağlarını koparıyor, sergileri kumlara gömüyor, hiç kimse bulunduğu yerden ayrılamıyordu. Yakılan ateşler,

ışıklar sönüyor, develer atlar birbirine karışıyordu (Ferrâ, 1980:II, 340; Zeccâc, 1988:IV, 217).

Bazı rivayetlerde rüzgârın sarı renkte olduğu belirtilmektedir. Rüzgâr, insanların gözlerini toz toprakla dolduruyor ve ne yapacaklarını bilemiyorlardı. Bu durum onlarda ümitsizlik ve bitkinliğe sebep olmuş karargâhlarına çekilip sinmek zorunda kalmışlardı (İbn Kayyîm el-Cevziyye, 2000:196; Kürdî, 1987:I, 244).

Müşrikler cephesinde bunlar yaşanırken Hz. Peygamber o gece Sel' dağındaki Fetih Mescidinin yerinde bulunuyordu. Gecenin üçte biri geçince namaza kalktı. Hz. Peygamber bir sıkıntısı olduğu zaman daha fazla namaz kıları. O gece dilediği kadar namaz kıldı (İbn Hişâm, 1956:II, 231).

O gece hendekte Huzeyfe b. el-Yemân ile nöbet tutan on iki (Zehebî, 1990:302), üç yüz veya buna yakın kişi (Gadbân, 1989:491) bulunmaktaydı. Müslümanlar saf halinde oturmuşlar hendeği bekliyorlardı. Müttetik müşrik ordusu ile Benî Kurayza'nın ani baskınından korkuyorlardı.

Huzeyfe b. el-Yemân'dan nakledilen bilgiye göre, Rasûlullah gecenin üçte birini namaz kılarak geçirdikten sonra hendekte nöbet tutmakta olan kimselerin yanına geldi. O gece şiddetli bir soğuk vardı. Herkes üşüyordu, açtı ve korkuyordu. Artık kimse sıkıntı ve kuşatmaya dayanamıyor, sadece kendini düşünüyordu. Bir an önce bu sıkıntının bitmesini bekliyorlardı. Allah'ın Rasûlü şiddetli soğuk ve açlığa rağmen o gece hendekte ashabından bazı kimselerle beraberdi. Yanında bulunan ashabına seslenerek "Müşrik ordusunun haberini getirecek olan kimse için Allah onu cennette arkadaşım yapsın" diye duada bulunayım, dedi. Aynı dua "İbrâhim'in arkadaşı yapsın" şekliyle de geçmektedir (Arcûn, 1985:IV, 192). Hiç kimse kalkmadı. Bunu üç kez tekrarladı. Hiç kimse şiddetli korku, soğuk ve açlık yüzünden kalkamadı. Hz. Peygamber kimsenin kalkmadığını görünce Huzeyfe b. el-Yemân'ı çağırdı. Huzeyfe'nin üzerinde ne bir kalkan, ne soğuktan korunabilecek bir elbisesi vardı. Sadece eşinin entari üzerine giydiği, boyu dizlerini geçmeyen bir elbise vardı. Hz. Peygamber o gün bu çağrıda bulunurken aralarında Ebû Cihâd el-Ensârî'nin babası da bulunuyordu (İbn Hacer, 1972:VII, 71). O da tüm bunlara şahit olmuş, fakat Hz. Peygamber'in isteğini yerine getirecek cesareti kendinde bulamamıştı.

Huzeyfe, üçüncü kez seslendiği zaman korkarak Rasûlullah'ın yanına geldi. Hz. Peygamber ona sözünü işittiği halde neden cevap vermediğini sorunca Huzeyfe, açlık ve soğuktan dolayı yanına gidemediğini söyledi. Rasûlullah ondan müşrik ordusunun durumunu kontrol etmesini dönene kadar ne bir taş ne bir ok ne bir mızrak ne de kılıç kullanmamasını istedi. Huzeyfe ölmekten değil, ama sakat bırakılmaktan korktuğunu söyleyince Hz. Peygamber onun için hiçbir tehlikenin olmadığını söyledi. Huzeyfe, Hz. Peygamber'in bu sözü üzerine kendisine bir zarar gelmeyeceğini anladı (İbn Sa'd, 1985:II, 69; Müslim, 1999:Cihâd ve's-Siyer, 1788).

En kötü şartlarda dahi ashap Hz. Peygamber'in en ufak emri karşısında hemen emre icabet ederken Huzeyfe ve arkadaşlarını bundan alıkoyan şeyin ne olduğu yukarıda da belirttiğimiz gibi açıktır. Kış mevsiminin yaşanmasından dolayı şiddetli soğuk ve rüzgâra maruz kalan insanlar yaşanan yiyecek sıkıntısı sebebiyle de açlık çekiyorlardı. Bir de buna uzun süren savaş hali eklenince artık herkes yorgun ve bitkin bir hale düşmüştü.

Bir başka rivâyette Huzeyfe'nin durumu şöyle anlatılmaktadır. Huzeyfe Hz. Peygamber'e gelmiş ve kendisine istediği işi vermesini söylemişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber Huzeyfe'den müttefik müşrik ordularının haberini getirmesini istemişti. Önce Kureyş'e gitmesini ve Kureyş halkına seslenerek "Yarın olduğunda Kureyş nerede, Kureyş'in reisleri nerede, sizi öne sürüyorlar, siz savaşıyorsunuz ve ölenler siz oluyorsunuz" demesini istedi. Sonra Benî Kinâne'ye gitmesini Kinâne halkına da aynı şekilde seslenmesini istemişti. Daha sonra da Kays kabilesine gitmesini Kays halkına aynı şekilde seslenmesini istemişti. Huzeyfe de Kureyş kabilesine gitmiş ve halka Hz. Peygamber'in söylemesini istediği şeyleri söylemiş sonra da karargâha gelmişti. Kinâne ve Kays kabilelerine gelmiş halklarına aynı şeyi söylemiş sonra da karargâhlarına girmiş, onların durumlarını öğrenmişti. O gece şiddetli rüzgâr herkesi perişan etmiş sabaha doğru kabile halkları Huzeyfe'nin söylediklerini reislerine seslenerek söylemişler ve "Bu bize dün söylenmişti" demişlerdi. Ebû Süfyân ve diğer kabile reisleri de halklarına seslenerek göçüp gitmek gerektiğini söylemişlerdi (Şâmî, 1990:IV, 547-549).

Tarihçi Mûsâ b. Ukbe'ye göre ise Hz. Peygamber, Kureyş'in son durumunu öğrenmek için hendekte nöbet tutan ashaptan birine seslenmiş, ancak bu kişi Rasûlullah'ın huzuruna geldiği zaman mazeret bildirerek oradan ayrılmıştı. Bunun üzerine Hz. Peygamber bir kişinin daha ismini söyleyerek çağrıda bulunmuş ancak o kişi de aynı mukabelede bulunmuştu. Huzeyfe b. el-Yemân arkadaşlarının Hz. Peygamber'in

çağrısına yanıt vermediklerini duyunca önce geri durmuştu. Çünkü o da aynı sıkıntı ve meşakkat içindeydi. Hz. Peygamber gece karanlık olduğundan Huzeyfe'yi bilmeyerek ona doğru gelmiş ve kim olduğunu sormuştu. O da Huzeyfe b. el-Yemân olduğunu söylemişti. Rasûlüllah "Gece boyunca müşrik ordularının durumunu bildirmeleri için göndermek istediğim kişilerin sözlerini işittin mi" diye sormuş, Huzeyfe belli ki Hz. Peygamber'in bu durum karşısında üzüldüğünü hissetmiş ve bu görevi yerine getirmesi için kendisine izin vermesini istemişti. Hz. Peygamber seslendiği zaman kendisini gelmekten alıkoyan şeyin ne olduğunu sorduğunda Huzeyfe b. el-Yemân soğuk ve açlık diye cevap vermişti. Huzeyfe açlık deyince, Rasûlüllah gülümsemişti (Mûsâ b. Ukbe, 1994:221).

Mûsâ b. Ukbe ve Vâkıdî'nin rivayetlerindeki farklılık hiç şüphesiz dikkati çekmektedir. Vâkıdî'nin rivayetinde Huzeyfe'nin Rasûlüllah'ın diğerlerinin emre icabet etmemesi üzerine onun ismini söylemesinden dolayı zaruri olarak kalktığı, Mûsâ b. Ukbe'nin rivayetinde ise Rasûlüllah'ın müttefik müşrik ordusunun durumunu öğrenmesi için emir verdiği kişilerin mazeretler söyleyerek emri geri çevirmeleri üzerine bu duruma üzülen Hz. Peygamber'in kederine dayanamayarak görevi üstlendiği belirtilmektedir.

Huzeyfe, Hz. Peygamber'in huzuruna geldiği zaman, Rasûlüllah "Allah'ım onu önünden, arkasından, sağından, solundan, üstünden, altından koru" (İbn Seyyidünnâs, 1992:II, 66) diyerek duada bulundu. Huzeyfe'den dönene kadar hiçbir şey konuşmamasını istedi (İbn Kesîr, 1992a:IV, 116).

Hz. Peygamber'in duasını alan Huzeyfe emri yerine getirmek üzere harekete geçti. Hendeğin üzerinden geçerek müşrik ordusunun karargâhına gitmek üzere ayrıldı (İbnü'l-Cevzî, 1992:III, 237; Sarıçam, 2003:190).

Hz. Peygamber Huzeyfe ayrılınca namaza durdu sonra mahzun bir sesle "Ey kederlilerin yardımcısı, sıkıntıda olanların duasına icabet eden! Kederimi ve üzüntümü kaldır. Beni ve benimle birlikte olanların halini gör" diye nidada bulundu (Tabersî, 1979:101).

Sonra bir ara düşman ordusu saflarındaki hareketlenmeyi duydu. Cebrâil Hz. Peygamber'e gelerek Allah'ın duasına icabet ettiğini, müşrik ordusuna rüzgâr ve askerler göndermekle zafer müjdelediğini haber verdi. Hz. Peygamber bunu öğrenince dizlerinin üzerine çöktü ve ellerini semaya kaldırarak gözyaşları içinde "Beni koruduğun

gibi benimle birlikte olanları da korudun teşekkür ederim, teşekkür ederim” buyurdu (İbn Kesîr, 1992b:170; Feyzullah, 1996:221).

Huzeyfe, gizlice müşriklerin karargâhına geldi. Rüzgârın onları perişan ettiğini ve çaresiz bıraktığını gördü. Devrilmedik ne bir tencere ne bir çadır ne de sönmeyen ateş kalmıştı.

Ebû Süfyân ise zar zor yaktıkları ateşin başında bazı adamlarla birlikte oturuyordu. Kendisi kara iri yarı bir adamdı. İki elini ateşe tutuyor, koltuklarının altına sürüyordu ve “Göçüp gitmek gerek, göçüp gitmek gerek” diyordu. Huzeyfe daha önce Ebû Süfyân’ı görmemişti. Ebû Süfyân o sırada sırtını ateşe doğru tutarak ısıtmaya başlamıştı ki Huzeyfe b. el-Yemân bu Allah düşmanını öldürmek isteyerek sadağından bir ok çıkarıp yayının ortasına yerleştirdi. O sırada Rasûlüllah’ın “Yanıma dönene kadar bir hadise çıkarma” dediği aklına geldi ve oku sadağına geri koydu. Kendisinde bir cesaret buldu ve ateşin başına gidip onların yanına oturdu (Zehebî, 1990:295, 302). Öyle sanıyoruz ki burada Ebû Süfyân ile birlikte diğer kabile liderleri bir arada bulunuyor ve durum değerlendirmesi yapıyorlardı.

Ebû Süfyân içlerine casus girdiğini sezmiş ve herkesten yanındaki kişinin elini tutarak tanımlarını istemişti. Gece zifiri karanlıktı, rüzgâr tüm ışık ve ateşi söndürmüştü. Huzeyfe sağ tarafındaki adamın elini tuttu, o kişi kendini tanıtarak Amr b. el-Âs olduğunu söyledi. Sonra sol tarafındaki kişinin elini tuttu o da kendini tanıtarak Muâviye b. Ebî Süfyân olduğunu söyledi. Huzeyfe, bunu tanınır korkusuyla yapmıştı (Şâmî, 1990:IV, 548; Dahlân, 19??:II, 11).

Buradan anlaşıldığı kadarıyla Huzeyfe onların sormasına fırsat tanımadan kendisi sorarak bundan kurtuldu. Belli ki soran kişi değil de kendisine sorulan zan altında bulunuyordu. Bu durumda Huzeyfe’ye sorulmasına fırsat kalmamış böylece onların yanında kalarak durumlarını daha iyi anlama şansını elde etmişti.

Ebû Süfyân, kabile liderleri ile vardığı sonucu açıklamak üzere Müşrik ordusuna şöyle seslendi: “Ey Kureyş cemaati vallahi siz durulacak gibi bir yerde değilsiniz. Atlar ve develer ölmeye başladı, kıtlık her tarafı sardı. Benî Kurayza Yahudileri verdikleri sözde durmayıp bize ihanet ettiler. Rüzgârdan başımıza gelenleri görüyorsunuz. Ne tencerelerimiz ne sığınacak çadırlarımız ne de ateşimizi bırakmadı. Artık buranın durulacak bir hali kalmadı. Herkes göç edip gitsin, ben de gidiyorum” diyerek bir dizi bağlı olan devesinin yanına doğru gitti. Üzerine bindi ve yürümesi için vurdu. Ancak

deve uçayağı üzerine sıçradı. Çünkü bir ayağı bağlı idi. Devenin bağı ayağa kalkınca çözüldü. Huzeyfe Rasûlüllah'ın bir hadise olmadan dönmesi hususundaki uyarısı olmasaydı Ebû Süfyân'ı oracıkta öldürmeyi düşünmüştü (Ömerî, 1997:209; Hüseyinî, 1984:328).

Huzeyfe, Ebû Süfyân'ı öldürmek için hiç elde edemediği kadar şans yakalamıştı. Ancak bunu yapmış olsaydı kendisi de oradan sağ olarak kurtulamayacaktı. Hz. Peygamber bunu bildiği için onu uyarmıştı. Burada Ebû Süfyân'ın gitmek için herkesten fazla sabırsızlandığını söylemek mümkündür. Öyle ki aceleden atının ayağının bağlı olduğunu fark etmeyerek onu öylece yürütmeye kalkışmıştı.

Ebû Süfyân'ın gitmek üzere olduğunu gören 'İkrime b. Ebî Cehl, Ebû Süfyân'a ordunun kumandanı olduğu halde nasıl olur da halkı bırakıp gittiğini sordu. Ebû Süfyân utanarak devesinin yularını çekti ve devesini durdurdu. İnsanlara seslenerek gitmelerini söyledi. Ebû Süfyân ayakta dikilip dururken insanlar acele ederek geri dönmeye başladı. Amr b. el-Âs'a ordunun takip edilmesinden korktuğu için geride kalmaları gerektiğini söyledi. Müslümanların kendilerini takip edip etmeyeceklerini bilmiyordu. Bu yüzden askerler çekilinceye kadar onların geride kalmalarını istedi. Hâlid b. Velîd de kalıp Amr'a destek olacağını söyledi. Böylece takip edilmekten korktukları için Amr b. el-Âs ile Hâlid b. Velîd iki yüz atlı ile geride kaldılar. Seher vaktine kadar ordugâhta beklediler. Müşriklerin orduları da göç edip gittiler (Mûsâ b. Ukbe, 1994:221; Vâkıdî, 1966:II, 490).

Kureyş ordusunun bu hızlı hareketi karşısında diğer kabile liderleri de ordularını dönmek konusunda harekete geçirmeye başladılar. Tulayha b. Huveylid ayağa kalkarak "Muhammed size kötülük etmeğe, sizi büyülemeğe başladı. Hemen buradan savuşup gitmekten başka çare yok" diye sesleniyordu. Her kabile lideri askerlerini yanlarına topluyor ve hemen buradan savuşup gitmekten başka çarenin olmadığını söylüyordu (Ebû Halîl, 1986:136).

Fezâre ve Gatafân, Kureyş tarafında bir bağırma sesi duydu. Kureyş'e elçi göndererek durumlarını öğrenmek istediler. Kureyş karargâhına giden elçi onların ayrılmak üzere yola çıktıkları haberini getirdi. Bunu öğrenen Gatafânlılar da hiçbir şeyi önemsemeyerek göç için hazırlıklara başladılar (Seâlibî, 1997:344; Ali, 1995:278).

Gatafânlılar göç edinceye kadar Mes'ûd b. Ruhayle ve Hâris b. Avf süvari arkadaşları ile birlikte Benî Süleym'den bazı kimseler geride kalarak ordu ayrılıncaya kadar beklediler (İbn Sa'd, 1985:III, 422).

Müttefik Müşrik orduları Ravhâ'ya varıncaya kadar üzerlerinden kasırga ayrılmadı (Köksal, 1987:XII, 299). Huyey b. Ahtab, Ebû Süfyân ile birlikte Ravhâ'ya kadar korka korka gitti. Ka'b b. Esed'e vermiş olduğu söz üzere oradan ayrılarak geceleyin Benî Kurayza Yahudileri ile birlikte kalelerine çekildi (İbn Hibbân, 1991:263).

Ordu öğleye doğru Melel'e, ertesi günü de Seyyâle'ye vardı. Ebû Süfyân Kureyş ordusu ile Tihâme'de kavuştuğu sırada, Uyeyne b. Hısn ile beraberindeki ordu Necid'de Ebû Süfyân'a katıldı (İbn Ebî Şeybe, 1989:VIII, 495). Tüm kabileler ayrılmadan hep beraber Merâd'a kadar geldiler. Buradan her kabile kendi mahallesine çekildi (Vâkıdî, 1966:II, 490).

Amr b. el-Âs, Mekke'ye döndükleri zaman 'İkrime b. Ebî Cehl'e her akıl sahibi Muhammed'in yalan söylemeyeceğini bilir deyince 'İkrime, bu sözü en son söyleyecek kişinin Amr olduğunu söyledi. Amr, 'İkrime'ye bunun nedenini sorunca Muhammed'in onun babasının şerefine dil uzattığını ve kavminin efendisini öldürdüğünü söyledi. Bu konuşmanın Hâlid b. Velîd ile Ebû Süfyân b. Harb arasında geçtiği de söylenmektedir (Lings, 1993:382). Bu rivâyetlerden anlaşıldığı kadarıyla konuşmanın bu kişilerin hep birlikte buldukları sırada gerçekleştiği söylenebilir.

İleride Müslüman olacağını bildiğimiz bu iki şahsın gönüllerine Hz. Peygamber ve İslâm sevgisinin daha bu tarihlerde yavaş yavaş yerleşmeye başladığı görülmektedir.

Müttefik müşrik ordusunun dönüşündeki en etkili sebepler yukarıda da belirtildiği gibi Kureyş ve Gatafân ordularının Kurayza Yahudilerinin kendilerini yüz üstü bıraktıklarını düşünmelerinin yanı sıra rüzgâr ve şiddetli fırtına gibi tabiat olaylarının düşman ordusunun Medine'de daha fazla tutunmasına fırsat vermemesiydi.

Huzeyfe b. el-Yemân orada bulunduğu için tüm bu olaylara şahit olmuştu. Onların şiddetli rüzgâr nedeniyle ayrılmaktan başka çare olmadığını anladıkları zaman Mekke'ye doğru harekete geçtiklerini gördü. Orada bulunmasının gereği olarak olup bitenleri haber vermek ve Rasûlüllah'ın bulunduğu karargâha gelmek üzere yola çıktı.

Huzeyfe b. el-Yemân Hz. Peygamber'e giderken yolu yarılarmıştı ki, yirmi kadar beyaz sarıklı süvari ona "Sahibine haber ver! Allah düşman askerlerine karşı ona kâfi gelmiştir" dediler (Kastallânî, 1991:I, 455).

Böylece Medine'yi kuşatan düşmanlar hiçbir şey yapamadan öfkeleriyle dönüp gitmek zorunda kalmış, Hz. Peygamber ve Müslümanlar Allah'ın yardımıyla zafer kazanmış oldular.

Bu vakıa, Kur'ân-ı Kerîm'de Ahzâb sûresinin 25. âyeti kerîmesinde şöyle açıklanmıştır: "Allah o inkâr edenleri hiçbir fayda elde edemeden öfkeleri ile geri çevirdi. Allah'ın yardımı savaşta müminlere yetti. Allah güçlüdür, mutlak galiptir" (Ferrâ, 1980:II, 340; Taberî, 1984:XII, 148-149).

Huzeyfe, Müslümanların karargâhına vardığında Rasûlullah'ın çadırının içine girdi. Hz. Peygamber hanımlarından birine ait olan bir merâcil elbisesi içinde namaz kılıyordu, bitirinceye kadar namazını kılmaya devam etti. Huzeyfe giderken hissettiği sıcaklık yerine oraya gelince üşümeye başlamıştı. Hz. Peygamber onu ayaklarının yanına çekti, üzerine elbisesinin bir ucunu attı sonra rükû ve secde etti. Huzeyfe öylece duruyordu. O kadar yaklaşmıştı ki Rasûlullah'ın teninin sıcaklığını hissediyordu. Tekbiri işitince namazını bitirdiğini anladı. Rasûlullah müşrik ordularından ne haber getirdiğini sordu. Huzeyfe onların daha fazla bu duruma katlanamayıp ayrıldıklarını söyledi. Rasûlullah Huzeyfe'den bu haberi işitince azı dişleri görününceye kadar güldü. Huzeyfe sabah olana dek orada öylece Rasûlullah'ın ayakucunda uyudu. Sabah namazı vakti olunca Rasûlullah onu "Kalk ey uykucu" diyerek uyandırdı (Müslim, 1999:III, 1788).

Bilâl sabah ezanını okudu. Namazı kıldıklarında sabahın ilk ışıkları ile birlikte hendeğin ötesindeki ovanın bomboş olduğunu gördüler (Makrîzî, 1999:VIII, 375). Müşrik ordularının karargâh kurdukları yerlere gelip baktılar. Hiç kimse kalmamış, herkes ayrılıp gitmişti. Arap toplulukları gece ayrılırken karanlıktan, şiddetli rüzgârdan ve bir an önce oradan ayrılmak gerektiğinden dolayı bir hayli zahire, eşya vs. bırakıp gitmişlerdi. Müslümanlar onları topladılar ve Rasûlullah'a getirdiler (İbn Sa'd, 1985:II, 70).

Hz. Peygamber müttefik müşrik ordularının kendi beldelerine dağılıp gittiklerini anlayınca Müslümanlara evlerine gitmeleri için izin verdi. Onlar da silahlarını bıraktılar, sevinerek evlerine döndüler (Taberî, 1979:102). Hz. Peygamber ve Müslümanların

evlerine döndüğü gün Çarşamba idi (Moğultay b. Kılıç, 1996:261). Hz. Peygamber ashabının evlerine gitmelerine müsaade ettikten sonra kendisi de evine gitmek üzere hendekten ayrıldı. Bu sırada Müslümanlara arkalarından seslenerek "Bundan sonra biz gidip onlarla çarpışacağız. Fakat onlar gelip bizimle çarpışamayacaklar" buyurdu (Ahmed b. Hanbel, 1997:IV, 262, VI, 394). Medine'ye girdikleri zaman vakit öğleydi. Hz. Peygamber öğle namazını kıldırıp dinlenmek için Âişe'nin evine girdi (Seâlibî, 1997:348).

Abdullah b. Ömer, Rasûlullah'ın gazveden, hacdan yahut Umreden döndüğü zaman üç kere tekbir getirdiğini ve "Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur, yalnız O vardır. O'nun ortağı yoktur, mülk O'nundur. O her şeye güç yetirendir. Hepimiz O'na dönücüleriz, tövbe edicileriz, ibadet edicileriz, secde edicileriz yalnız Rabbimize hamd edicileriz. Allah vaadinde doğru oldu. Allah ordusunu aziz kıldı. Kuluna yardım etti. Tek olarak Arap kabilelerini yendi. Allah'tan başka hiçbir şeyin hakiki varlığı yoktur" diyerek dua ettiğini nakletmektedir (İbn Hacer, 2001:I, 127).

Müttefik müşrik ordularının büyük umutlarla geldiği ve hiçbir amaçlarına ulaşmadan geri dönmek zorunda kaldıkları Medine'ye bir daha böylesi bir saldırı yapamayacakları yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Hz. Peygamber tarafından belirtilmektedir.

Onların dönüşlerindeki en büyük etkenleri şöyle sıralamak mümkündür;

- 1- Savaşa iştirak eden düşman kabilelerin Müslümanları yok etmekten çok ganimet peşinde olup savaşmak hususunda isteksiz olmaları (Lings, 1993:380),
- 2- Müslümanların isabetli ve disiplinli bir şekilde tek komutadan savunma stratejileri yürütmesi, müttefik güçlerin ise hendeği görünce bu tür savunma stratejisi karşısında şaşırıp askerî bir disiplin olmaksızın ortaya koydukları ahenksiz komuta sistemleri (Mahmudov, 2005:118),
- 3- Rasûlullah'ın düşmanı ayırmak için uyguladığı savaş stratejisi sonucu ittifak güçlerinde güvensizlikten kaynaklanan anlaşmazlıkları (Lings, 1993:380),
- 4- Savaşın uzamasıyla müttefik güçlerin askerî teçhizat ve yiyeceklerinin tükenmesi, soğuk hava ve şiddetli rüzgârın askerin gücünü kırıp ordugâhı mahvetmesi (Mahmudov, 2005:119),
- 5- Hac mevsiminin başlaması (Hamidullah, 1998:XVII, 195),

6- Arapların uzun boylu savaşlara alışık olmamalarıdır (Berkî ve Osman Keskioglu, 1956:299).

Müşrik orduları tüm bu etkenler nedeniyle mağlup olarak Mekke'ye geri dönmek zorunda kaldılar. Müşriklerin Medine'yi muhasarası konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Kuşatmanın on gün (Dimyâtî, 1996:203), on beş gün (İbn Sa'd, 1985:II, 70), yirmi gün (Vâkîdî, 1966:II, 491), yirmi dört gün (İbnü'l-Cevzî, 1992:III, 234), yirmi beş gün (Kastallânî, 1991:I, 459), yirmi dokuz gün (Makdisî, 1903:IV, 217), yirmi küsur gece bir aya yakın zaman (İbn Seyyidünnâs, 1???:II, 60) ve bir ay (Halebî, *el-Müktefâ*, 1996:158) sürdüğü yönünde rivâyetler bulunmaktadır.

Müşrikler uzun süren muhasaralarının neticesi olarak bir taraftan maddi olarak zarara uğramış bir taraftan da çaresiz kalarak yenilgiyi kabul etmek zorunda kalmışlardı. Benî Kurayza Yahudileri kendilerine hainlik ettiği için onların sonunu hiç düşünmeden Medine'den çekip gittiler. Benî Kurayza'yı ise ihanetlerinin bedelini ödemek üzere hazin bir son beklemekteydi.

4.2. Benî Kurayza Üzerine Hareket

Müşrik ordularının Medine'den ayrıldıkları sabah Müslümanlar, geride bırakılan ganimetleri toplayıp Rasûlüllah'a getirdiler. Bundan sonra Hz. Peygamber Müslüman askerlerinin ailelerine dönmelerine izin verdi. Kendisi de evine gitti.

Hz. Peygamber ve ashabin evlerine döndüğü ve Benî Kurayza'nın üzerine yürüdüğü tarih, hicrî 5. yıl Şevval'in yirmi üçü Çarşamba (Mübârekfûrî, 19???:312), başka bir rivâyette Zilkâde'nin yedisi Çarşamba günü (Dimyâtî, 1996:203) olarak tespit olunmaktadır. Bazı rivâyetlerde bu hadisenin Zilkâde ve Zilhicce aylarında gerçekleştiği (Belâzûrî, 1987:32) belirtilmektedir.

Medine'ye girdikleri zaman vakit öğleydi. Hz. Peygamber öğle namazını kılıp Âişe'nin evine girdi (Seâlibî, 1997:348). Üzerinden silahını çıkarıp yere koydu. Temizlenmek için başını yıkayıp gusletti. Buhurlanmak için buhurdanlığı getirtti. O sırada kapı çaldı. Rasûlüllah bundan ürktü ve sıçradı. Kapıyı açtı, biri binek üzerinde kapıda duruyordu. Başına beyaz bir sarık sarmış, eğerinin üzeri atlas örtülü bir katıra binmiş olduğu halde Cebrâil Rasûlüllah'a gelmişti. Cebrâil'in sarığının taylasanı iki omzunun arasına salınmıştı. Sirtında zırh gömlek vardı. Mescidin kapısında cenâzelerin konulduğu yerin yanında durdu. Başındaki tozları silkti. Rasûlüllah onun yanına geldi. Cebrâil, Rasûlüllah

için Allah'tan bağışlanma dileyerek "Silahı bıraktın mı" diye sordu. Hz. Peygamber bıraktığını söyleyince Cebrâil; "Vallahi biz daha silahlarımızı çıkarmadık. Düşman sana geldiğinden bu yana melekler silahlarını çıkarmadı ve müşrikleri takip etmedikçe de dönmeyecekler" dedi.

Sonra da Hz. Peygamber'den onların üzerine yürümesini söyledi. Rasûlullah nereye, kimin üzerine diye sorunca Cebrâil, Benî Kurayza'yı işaret etti. Hz. Peygamber ashabının yorgun olduğunu ve birkaç gün dinlenmeleri için müddet istedi; fakat Cebrâil, Allah'ın kendisine Benî Kurayza ile savaşmasını emrettiğini söyledi. Cebrâil yanındaki meleklerle birlikte Benî Kurayza'yı kalelerinde sarsmaya ve kalplerine korku düşürmeye niyetlenmişti. Rasûlullah bu haber üzerine hazırlanmak üzere içeri girdi.

Âişe gelen kişiyi kapının aralığından izlemiş, başının toprakla kaplı olduğunu görmüştü. Rasûlullah Âişe'ye "Onun kim olduğunu biliyor musun?" diye sorunca Âişe, "Dihye b. Halîfe" diye cevap vermiş, Hz. Peygamber onun Cebrâil olduğunu ve Benî Kurayza üzerine harekete geçmesi için geldiğini söylemişti (Urve b. Zübeyr, 1981:186; Mûsâ b. Ukbe, 1994:223). Böylece Benî Kurayza üzerine hareket kararı alınmış oldu (Mes'ûdî, 1973:II, 295-296).

Bu hadiseyi Neseî, Ahzâb sûresinin 26. âyeti kerîmesinin tefsirinde kısmen ifade etmektedir (Neseî, 1989:III, 1369). Taberî, Mâverdî ve Beğavî de aynı şekilde bu konuya değinmekte; ancak Hz. Peygamber'in Zeynep bint Cahş'ın evinde iken banyoya girdiğini zikretmektedir (Taberî, 1984:XI, 150). Semerkandî de Ahzâb sûresinin 25. âyeti kerîmesinin tefsirinde bu olaya değinmekte, fakat kızı Fâtima'nın yanına gittiğini zikretmektedir (Semerkandî, 1993:III, 45).

Enes b. Mâlik, Cebrâil kumandasındaki melek süvarilerin ensardan Ganm oğullarının sokaklarından geçip giderken kalkan tozları şimdi bile görür gibi olduğunu (Köksal, 1987:XII, 325) nakletmektedir.

Müşrikler Medine'den ayrıldığı zaman Benî Kurayza korkmaya başlamıştı. Başlarına geleceği biliyorlardı. Cebrâil gelip de savaş emrini verinceye kadar Rasûlullah onların üzerine yürüme kararı almamıştı (Vâkidî, 1966:II, 496).

Müslümanların hendekte kuşatıldıkları sırada, Nebbâş b. Kays'ın eşi hendekte hiç kimsenin kalmadığını, Müslümanların gelip kendilerini kalelerinde kuşattıklarını ve Kurayzalılar'ı davar boğazlanır gibi boğazladıklarını rüyasında görmüştü. Bu durumu

eşine söyleyince eşi de Zübeyr b. Batâ'ya söylemiş, Zübeyr "Onun gözleri bunu görmek için mi uyumuş, uyumaz olsun" demişti (Hüseynî, 1984:330). Artık gözlerine uyku girmeyecekti. Çünkü Kureyş yenilgiyi kabul etmiş ve Medine'den ayrılmıştı.

Rasûlüllah, Benî Kurayza'nın ashabın evlerine döndüğünü bilmesini uygun bulmadı. Münadileri onların peşine göndererek ashaptan geri dönmelerini istedi. Tek bir kişi bile dönmedi.

Abdullah b. Ömer'in rivâyetine göre Abdullah, Müslümanların peşinden bağıyor ve Rasûlüllah'ın onlardan dönmelerini istediğini söylüyordu. Hiç kimse açlık ve soğuktan dolayı geri dönmeye niyetli değildi.

Câbir b. Abdullah'tan gelen bir rivâyette, Rasûlüllah Câbir'i Müslümanların geri dönmeleri için onları çağırarak üzere göndermişti. Câbir onlara sesleniyor fakat kimse dinleliyordu.

Câbir, Benî Hârise'nin peşine giderek onları geri çevirmeyi istedi, fakat evlerine girinceye kadar yakalayamadı. Onlara evlerinin içinde oldukları halde seslendi, ama kimse açlık ve soğuktan dolayı çıkmadı. Bunun üzerine Rasûlüllah'ın yanına döndü. Hz. Peygamber Benî Haram'da idi. Ona olanları anlatınca Rasûlüllah gülümsedi (Vâkîdî, 1966:II, 492).

Hz. Peygamber aynı şekilde Bilâl'den de Benî Kurayza'ya harekete geçmek için Müslümanlara seslenmesini istedi (İbnü'l-Verdî, 1996:I, 116).

Talha b. Ubeydullah Rasûlüllah ile çıkmak üzere hazırlandı (Vâkîdî, 1966:II, 495). Hz. Peygamber de silahını, miğferini, zırh yeleğini kuşandı, mızrağını ve kalkanını eline aldı. Atına bindi. Ashabı da Rasûlüllah'ı böyle görünce onu yalnız bırakmadı. Silahlarını kuşandılar, atlarına bindiler.

Müslümanların Yahudilerin ihaneti sebebiyle savaş müddeti boyunca maruz kaldıkları ihanet, Allah katında dahi kabul görmemişti. Bu sebeple Allah Teâlâ Yahudilerin hak ettikleri cezaya çarptırılmaları için Hz. Peygamber'i Cebrâil vasıtasıyla onların üzerine gönderdi.

Rasûlüllah'ın yanında iki at vardı, birine bindi, birini yanında götürdü (Seâlibî, 1997:348). Yanlarında toplam otuz altı (Dimyâtî, 1996:203), bir rivâyete göre otuz at (Necdî, 1956:287) vardı.

İslam ordusu üç bin kişi (Ahmed, 1986:II, 42) Benî Kurayza'nın sayısı ise 600-700 civarında idiler. Sayılarının 400, 800, 900 olduğu da rivâyet edilmektedir (Avcı, 2002b:XXVI, 432).

Rasûlüllah, Ümmü Mektûm'u Medine'ye halef bırakarak (Ebû Halîl, 1986:139) Ali b. Ebî Tâlib'e sancağı teslim etti. Böylece Ali ordunun önünde arkasında insanlar peş peşe orduya katıldı. Onların ardından da Rasûlüllah geldi (İbn Abdülber, 1984:202; Ahmed, 1986:II, 42).

Hz. Peygamber, Benî Kurayza'ya varmadan önce Medine'nin yakınında bir mevki olan Cîrânu'l-Mescid'in bulunduğu Benî Ganem (Savreyn)'e geldiğinde ashabından bir topluluğa rastladı. Bu kimseler Benî Ganem'den idiler. Onların arasında Hârise b. Nu'mân da vardı. Hz. Peygamber onlara kimseyle karşılaşmış karşılaşmadıklarını sordu. Onlar eğerli beyaz bir katırın üzerinde Dihye b. Halîfe ile karşılaştıklarını, kendilerine silahlanmalarını emrettiğini ve onları iki saf yaptığını söylediler. Rasûlüllah onun Cebrâil olduğunu Benî Kurayza'nın kalplerine korku salmak için gönderildiğini söyledi (Buhârî, 1979: Megâzî, 30).

Rasûlüllah, Bilâl-i Habeşî'yi çağırıp Müslümanların ikindi namazlarını Benî Kurayza'dan başka yerde kılmamalarını söylemesini emretti. Ancak bazıları vaktin geçeceğinden korkarak namazı Benî Kurayza'ya gitmeden kıldı. Bazıları da Rasûlüllah'ın emrini uygulayarak oraya gidince kıldı. Rasûlüllah her iki tarafı da azarlamadı (Müslim, 1993:Cihâd ve's-Siyer, 1770).

Benî Kurayza kalelerine gelerek onları kuşatma altına aldılar. Uzun süren bir kuşatmanın ardından yakalandılar ve Sa'd b. Muâz'ın hükmü gereğince erkeklerin boyunları vurulmak sûretiyle katledildiler.

Benî Nadîr Yahudileri ezelden beri kendilerini Benî Kurayza'dan üstün tutarlardı. Hz. Peygamber, her iki kabileye de eşit bir statü vererek Benî Kurayza'yı, Benî Nadîr'in seviyesine çıkarmış, ancak onlar bu iyiliği unutarak nankörlük etmişlerdi.

Önceki bölümlerde de belirtildiği üzere Benî Kurayza Yahudileri Hz. Peygamber ile olan anlaşmalarını bozarak Müslümanları en kötü anlarında yalnız bırakmışlar bununla da kalmayıp İslâm düşmanlarıyla anlaşmış onları arkadan vurmaya plânlanmışlardı.

Halbuki Hz. Peygamber Medine'ye geldiği zaman Müslüman ve Müslüman olmayanlar arasında yaptığı anlaşma hükümleri arasında Yahudilerin de mü'minlerle bir topluluk teşkil ettikleri kabul olunmakta, Hz. Peygamberin izni ve müsaadesi olmadıkça, kendilerinin her hangi bir askerî harekâta bulunamayacakları, ne Kureyşliler'i ne de onlara yardım edenleri hiçbir şekilde korumayacakları, Medine'ye bir taarruz vuku bulduğunda da el birliği ile müdafaada bulunacakları yer alıyordu (Köksal, 1987:XII, 321). Yapılan anlaşmanın Yahudiler tarafından bozulması aradaki hükümleri geçersiz kılmıştı.

Tüm bunlardan anlaşıldığı üzere Hendek savaşına kadar Medine'de Müslümanlarla eşit şartlarda hayatlarını devam ettiren Benî Kurayza Yahudilerine karşı yapılan savaşın sebebi, Müslümanlarla yaptıkları anlaşmaya ihanet etmeleriydi. Konumuzun sınırları dışında kaldığı için Kurayza savaşı üzerinde durulmayacaktır.

SONUÇ

Hendek savaşı ile ilgili çalışmamızda sadece Siyer ve Megâzî kaynakları değil, Tabakât, Tefsir, Hadis ve Coğrafya kaynaklarından da istifade edilmesine özen gösterilmiştir. Hendek savaşına dair siyasî tarih konulu Siyer ve Megâzî kaynaklarından oldukça önemli miktarda yararlanmamıza rağmen tarih çalışmalarına önemli katkısı bulunan ve tarihin bir alt dalı olan arkeoloji alanından bu çalışmada yeterince yararlanabilmiş değiliz. Zaman içinde hendeğin kapanması, son hatıralarının da Suudlu yetkililerce önemszenmemesi sebebiyle tamamen kaybolması araştırmamızın sadece günümüze ulaşan yazılı metinlere dayanmasını zorunlu kılmıştır.

Ele aldığımız bu çalışmada, ulaşabildiğimiz kaynaklardan elde ettiğimiz bilgiler doğrultusunda Hz. Peygamber döneminde gerçekleşen Hendek savaşının tespit olunan tüm ayrıntıları verilmek suretiyle kronolojik bir bütün oluşturulmaya çalışılmıştır.

İlk olarak Hendek savaşı öncesinde Müslümanların Mekkeli müşrikler ve Medineli Yahudiler ile aralarındaki ilişkiler ele alınmak suretiyle Hendek savaşı öncesinde Mekke ve Medine'nin genel durumu hakkında bilgi verilmiş, Hendek savaşına sebep olan etkenlerin daha net anlaşılması amaçlanmıştır. Benî Kaynukâ` ve özellikle de Benî Nadîr Yahudilerinin Medine'den çıkarılmaları, göç ettikleri yerlerde Müslümanların kervanlarına ticârî ambargo uygulamalarına neden olmuştur. Bu çabalarının bir netice vermemesi, Kureyş müşriklerini Müslümanlara saldırma konusunda ikna ederek intikamlarını alabileceklerini düşünmelerine sebep olmuştur. Mekkeli müşrikler ise Yahudilerin bu teklifine sıcak bakarak Uhud'da gelecek yıl için aynı yerde buluşmak üzere verdikleri sözü yerine getirememeleri kendileri için bir fırsat doğduğu düşüncesine neden olmuştur.

Hendek savaşını hazırlayan etkenler üzerinde durulduktan sonra, Hendek savaşı ile ilgili tespitlerimiz sırasıyla *Hendek Savaşının Sebepleri ve Tarafların Savaş Hazırlıkları*, *Savaş Esnasında Taraflar Arasında Yaşananlar* ile *Müttefik Müşrik Ordusunun Medine'den Ayrılışı ve Benî Kurayza Üzerine Hareket* bölüm başlıkları altında sunulmuştur.

Hendek Savaşının Sebepleri ve Tarafların Savaş Hazırlıkları bölüm başlığı altında sunduğumuz bilgilerden anlaşıldığı üzere, ilk alt başlıkta savaşın gerçekleşmesine sebep olan etkenler üzerinde durulmuş ve neticede Benî Nadîr Yahudilerinin intikam hirsından kaynaklanan bir fikir olduğu anlaşılmıştır. Bunun yanı sıra Mekke müşriklerinin de Uhud'da vermiş oldukları sözü yerine getirememeleri teklife sıcak bakmalarına neden

olmuş, diğer kabilelerin de Medine'nin hurma bahçelerini ele geçirme istekleri Hendek savaşının sebepleri olarak tespit edilmiştir.

Tarafların Savaş Hazırlıkları ikinci alt başlığında öncelikle savaşa sebebiyet vermeleri nedeniyle Yahudilerin yapmış oldukları hazırlıklardan bahsedilmiştir. *Yahudilerin Savaş Hazırlıkları* başlığı altında ulaştığımız bilgilerden Yahudilerin, Mekke müşrikleri ile dönüş yolu üzerindeki kabileleri ikna etmelerinin ardından savaş hazırlıkları yapmak üzere kendi yurtlarına döndükleri anlaşılmaktadır. Kaynaklarda şu ana kadar yaptığımız taramalarda Huyey b. Ahtab dışında Yahudilerden kaç kişinin ve kimlerin Medine'ye geldiğine dair açık bir kayda tesadüf olunamamıştır.

Müşriklerin Savaş Hazırlıkları kısmında elde edilen bilgilerden Kureyş'in Ehâbiş adı verilen müttefikleri ve çevre kabileleri ikna ederek ordu oluşturduğu ve hazırlanan ordunun belirlenen vakitte yola çıkarak diğer müttefik kabilelerle Merru'z-Zehrân mevkiinde buluştukları, Medine'ye doğru yola çıkarak tespit edilen mekânlarda karargâh kurdukları anlaşılmaktadır.

Müttefik Kabilelerin Savaş Hazırlıkları kısmından müşrik kabilelerin, Yahudilerin ve Kureyş lideri Ebû Süfyân'ın ikna etme çabaları ile zincire dâhil edildikleri, aynı şekilde onların da askerî birlik hazırladıkları, belirlenen vakitte Merru'z-Zehrân mevkiinde Kureyş ordusu ile buluşarak Medine'ye geldikleri ve karargâhlarını kurdukları tespit edilmiştir.

Müslümanların Savaş Hazırlıkları başlığı üç kısma ayrılmak suretiyle incelenmiştir. Hz. Peygamber ve ashabı, müttefik müşrik ordularının savaş hazırlıkları içinde olduğundan son anda haberdar oldukları için bu kısma en son yer verilmiştir.

Ordunun Hazırlanması başlığı altında ulaşılan bilgilerden Kureyş ve müttefiklerinin kalabalık bir ordu ile Medine'ye doğru yola çıktığını öğrenen Hz. Peygamber'in ashabını toplayarak savaş yöntemi hakkında istişare ettiği, Selmân'ın teklifi üzerine hendek kazılmasına karar verildiği ve Medine'nin kuzeyine çıkılmak suretiyle hendeğin boyutları ve kazı alanı ile ilgili çalışmaların yapıldığı anlaşılmaktadır.

Hendek Kazılması ile ilgili kısımda ise hendek kazımı ile ilgili kararlar alan Hz. Peygamber ve ashabının, Medine'de kadınların ve çocukların güvenli yerlere yerleştirilmesinden sonra Medine'den ayrılarak hendek kazı alanına geldikleri, düşman ordusunun Medine'ye gelip de yerleşmeden önce yaklaşık on gün içerisinde hendek kazı çalışmasını bitirdikleri anlaşılmaktadır.

Hendek Savaşının Gerçekleştiği Tarih ve Savaşa Verilen Diğer İsimler ile ilgili kısımda Hendek savaşının gerçekleştiği tarihin tespitine çalışılmıştır. Erken dönem tarihçileri tarafından farklı tarihler verilmesi, tarih tespitini zorlaştırmış, ancak muahhar dönem tarihçileri tarafından getirilen açıklamalar Hendek savaşının gerçekleştiği tarihi h. 5. yıl Şevval veya Zilkâde olarak tespit etmemize imkan sağlamıştır. Daha sonra savaşa verilen isimlere değinilmiş, Ahzâb, Hendek ve Hisâr olarak isimlendirildiği tespit edilmiştir.

Araştırmamızın ikinci bölümünde *Savaş Esnasında Taraflar Arasında Yaşananlar* başlığı ile verilen kısım yine üç alt başlığa ayrılmış önce *Yahudiler Safında Yaşananlar*, sonra *Müşrikler Safında Yaşananlar* daha sonra da *Müslümanlar Safında Yaşananlar* kısımları ele alınmıştır.

Yahudiler Safında Yaşananlar kısmında Benî Nadîr lideri Huyey b. Ahtab'ın Benî Kurayza lideri Ka'b b. Esed'i Hz. Peygamber ile aralarındaki anlaşmayı bozmaları yönünde ikna çabası ve bunu başarması, ardından Yahudi liderlerinden gelen tepkiler ve Kureyş müşrikleri ile yaptıkları anlaşma tespit edilmiş, fakat Kureyş'in ciddi bir taarruza karar verdikleri aşamada Cumartesi gününü bahane ederek bundan kaçınan Yahudilerin durumları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Müşrikler Safında Yaşananlar kısmında müttefik müşrik müfrezelerinin ilk olarak hendekle karşılaşmaları ve hendeği geçemedikleri için önceleri ok atışları ile mücadeleyi sürdürmeleri ardından bir fırsat yakalayarak hendeği geçişleri ve mübareze usulü mücadele etmeleri ifade edilmiş, Müslümanlarla hendek boyunda sürdürdükleri mücadeleler mevcut bilgiler ışığında ele alınmıştır.

Müslümanlar Safında Yaşananlar kısmı bu alt başlıktaki yoğunluğu hafifletmek amacıyla beş kısım halinde incelenmiştir. İlk olarak *Hendek ve Karargâhta Yaşananlar*, ikinci olarak *Benî Kurayza Cephesinde Yaşananlar*, üçüncü olarak *Münafıkların Tutum ve Davranışları*, dördüncü olarak *Hz. Peygamber'in Gatafân Heyetine Teklifi* ve son olarak *Nuaym b. Mes'ûd'un Hendek Savaşı'ndaki Rolü* kaynaklardan elde edilen bilgiler ışığında sunulmuştur.

Bu bağlamda *Hendek ve Karargâhta Yaşananlar* kısmında müttefik müşrik orduları ile mücadeleler dile getirilmiştir. *Benî Kurayza Cephesinde Yaşananlar* kısmında kaynaklardan elde edilen bilgilerden Benî Kurayza'nın daha önce Hz. Peygamber ile yapmış oldukları anlaşmayı fesh ettikleri ve bunu öğrenen Rasûlüllah'ın elçiler

göndererek bir taraftan haberin doğruluğunun tespiti bir taraftan da bozulan anlaşmanın tekrar yenilenmesi konularında gösterdiği çaba ve ordu gerisinde Benî Kurayza ile mücadele tespit olunmuştur. *Münafıkların Tutum ve Davranışları* kısmında baştan beri isteksiz tavırlarını sergileyen münafıkların iki yüzlülükleri, her fırsatta araya laf sokarak Müslümanları hayal kırıklığına uğratma çabaları gözden kaçmamakta ve zaman zaman Hz. Peygamber'den izin almadan savaş alanını terk ettikleri tespit olunmaktadır. *Hz. Peygamber'in Gatafân Heyetine Teklifi* başlığı altında Müslümanların çaresizliğini gören Hz. Peygamber'in önce onlara danışmadan Gatafân heyetini savaştan çekilmeleri karşılığında Medine hurmasının üçte birini vermek suretiyle anlaşmaya davet ettiği, ancak anlaşma metni tam olarak yazılmadan durumu öğrenen ashabın Hz. Peygamber'i bu işten vazgeçirdiği ifade olunmaktadır. *Nuaym b. Mes'ûd'un Hendek Savaşı'ndaki Rolü* kısmında Müslüman olarak savaşın seyrinin değişmesini sağladığı ele alınmaktadır. Buna göre, Nuaym Benî Kurayza Yahudileri ve müşrik orduları arasına fitne sokarak olmayan şeyleri var gibi göstermiş karşılıklı her iki tarafın da birbirlerine güvenlerinin sarsılmasına ve en sonunda aralarındaki anlaşmayı bozmalarına neden olmuştur.

Son olarak savaşın en son safhasını oluşturması açısından *Müttefik Müşrik Ordusunun Medine'den Ayrılışı ve Benî Kurayza Üzerine Hareket* bölümü ele alınmıştır. İki alt başlık halinde incelenen bu kısmın ilk safhasını oluşturan *Müttefik Müşrik Ordusunun Medine'den Ayrılışı* başlığı altında bir taraftan zorlu ve çetin savaş şartlarına dayanamayan diğer taraftan da büyük umut bağladıkları Benî Kurayza'nın ihanetine uğramaları ve gelmelerinin üzerinden uzun bir süre geçmesine rağmen henüz ciddi bir ilerleme sağlayamayan müşrik ordularının adeta kaçarcasına Medine'den gidişleri tespit olunmuştur.

Benî Kurayza Üzerine Hareket başlığı altında elde edilen bilgilerden Müslümanlarla akdi bozarak onları arkalarından vurma girişiminde bulunmaları ve savaşın çok zor anlarında onları yalnız bırakmalarının ve tehdit unsuru haline gelmelerinin, karşılıksız bırakılmadığı anlaşılmaktadır.

Ekler kısmında Hendekle ilgili olarak üç haritaya yer verilmiş, tarih, siyer, megâzî ve özellikle de tabakât kitaplarından yaklaşık dört yüz otuz kişinin Hendek savaşına katıldığı tespit edilmiş ve Hendek savaşı ile ilgili söylenen şiirler zikredilmiştir.

Araştırmamızın siyâsî açıdan en önemli sonucu Kureyş müşriklerinin hicretten sonra Medine'ye başlattığı karşı saldırıların Hendek gazvesiyle son bulması ve müttefik müşrik kabilelerin hiçbir sonuç elde edemeden başarısızlıkla sonuçlanan bu askerî operasyonlarından sonra Müslümanlara bir daha savaş açamayacak olmalarıdır.

Buna ilave olarak Hendek savaşı Müslümanların Medine'de kökleşmesini ve önemli bir güç haline gelmesini sağlamıştır. Müslümanlar Arap Yarımadasında büyük saygınlık kazandılar. Bunun etkisiyle İslâm'ı öğrenmek için Arap kabileleri Hz. Peygamber'e gelmeye başladılar.

Araştırmamız sonucunda elde ettiğimiz bilgiler bize, çok zor ve çetin savaş şartlarına rağmen Hz. Peygamber ve ashabının, on bin kişilik bir ordunun saldırısına karşı Medine'yi müdafaa ettiklerini, tarihe Hendek savaşı olarak geçen bu savunma savaşının İslâmiyet'in yayılış tarihi bakımından bir dönüm noktası oluşturduğunu ve İslâm kültürünün yükselişine imkân hazırladığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- ABDÜRREZZÂK, Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî (1983), *el-Musannef*, Nşr., Habîburrahmân el-Âzamî, I-XI, Beyrut.
- AHMED, Gulzar (1986), *The Battles of The Prophet of Allah*, I-II, Pakistan.
- AHMED, Mehdi Rızkullah (1992), *es-Sîretü'n-Nebevî fî Dav'î'l-Mesâdiri'l-Asliyye*, Riyâd.
- AHMED ALİ, Sâlih (2001), *Devletü'r-Rasûl fî Medîne: Dirâse fî Tekevünühâ ve Tanzîmihâ*, Beyrut.
- AHMED B. HANBEL (1???), Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, I-VI, Beyrut.
- ALGÜL, Hüseyin (1986), *İslâm Tarihi*, I-IV, İstanbul.
- ALGÜL, Hüseyin (1996a), "Gatafân (Benî Gatafân)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt XIII, İstanbul, s. 399-400.
- ALGÜL, Hüseyin (1996b), "Gazve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt XIII, İstanbul, s. 488.
- ALİ, İbrahim (1995), *Sahîhu's-Sîretü'n-Nebevî*, Ürdün.
- ALİ, Mevlânâ Muhammed (1963), *Hayâtu Muhammed ve Risâletühü*, Çev., Münîr el-Ba'lebekî, Beyrut.
- ÂL 'ÂBİD, Ebû Bedr Muhammed b. Bekr (1???), *Hadîsü'l-Kur'ânî'l-Kerîm an Gazveti'r-Rasûl*, I-II, Beyrut.
- ÂL YAHYÂ, Seyfüddîn Saîd (1983), *el-Harekâtü'l-Askeriyyeti li'r-Rasûli'l-Azâm fî Kiffetey Mizân*, I-II, Beyrut.
- ARCÛN, Muhammed Sâdık İbrâhîm (1985), *Muhammed Rasûlüllah*, I-IV, Dımaşk.
- ARMÛŞ, Ahmed Râtib (1989), *Kıyâdetü'r-Rasûl: es-Siyâsiyye ve'l-Askeriyye*, Beyrut.
- AVCI, Casim (2002a), "Kaynukâ (Benî Kaynukâ)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt XXV, Ankara, s. 88.

- AVCI, Casim (2002b), "Kurayza (Benî Kurayza)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt XXVI, Ankara, s. 431-432.
- AYDIN, M. Âkif (1991), "Anayasa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt III, İstanbul, s. 153-164.
- BAĞDATLI İSMÂİL PAŞA (1971), *İzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli alâ Keşfi'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, Nşr., Kilisli Rifat Bilge, I-II, İstanbul.
- BEĞAVÎ, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mes'ûd (1987), *Tefsîru'l-Begavî (Meâlimü't-Tenzîl)*, Nşr., Halid Abdurrahmân Ak, I-IV, 2. Baskı, Beyrut.
- BEKRÎ, Abdullah b. Abdulazîz b. Muhammed Ebû Ubeyd (1983), *Mu'cem Me'sta'cem min Esmâi'l-Bilâdi'l-Mevâdi'*, Nşr., Mustafa es-Sekâ, I-IV, Beyrut.
- BELÂZURÎ, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (1987), *Fütûhu'l-Büldân*, Nşr., Abdullah Enîs et-Tabbâ' ve Ömer Enîs et-Tabbâ', Beyrut.
- BELÂZURÎ, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (1996), *Ensâbü'l-Eşrâf*, Nşr., Süheyl Zekkâr ve Riyâz Zerkeşî, I-XIII, Beyrut.
- BERKÎ, Ali Himmet ve Osman Keskiöglü (1956), *Hâtemü'l-Enbiyâ, Hz. Muhammed ve Hayatı*, Ankara.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî (1979), *Sahîhu Buhârî*, I-VIII, İstanbul.
- BÛTÎ, Muhammed Saîd Ramazan (19??), *Fikhu's-Sîre mine'l-Mîlâd ile'l-Hicre min Ba'di'l-Hicre ile'l-Vefât*, Beyrut.
- CAETANÎ, Leon (1924-1927), *İslâm Tarihi*, Çev., Hüseyin Câhit Yalçın, I-X, İstanbul.
- DAHLÂN, Ahmed Zeynî el-Mekkî eş-Şâfiî (19??), *es-Sîretü'n-Nebevî ve'l-Âsâru'l-Muhammediyye*, I-II, Beyrut.
- DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. Fazl (1966), *Sünenü Dârimî*, Nşr., Abdullah Hâşim el-Yemânî el-Medenî, I-II, Kâhire.
- DİMYÂTÎ, Ebû Muhammed Şerefüddîn Abdülmü'min b. Halef (1996), *es-Sîretü'n-Nebevî*, Nşr., Es'ad Muhammed et-Tîb, Suriye.

- DİNET, Etienne ve SÜLEYMÂN B. İBRÂHÎM (19??), *Muhammedü'r-Rasûlullah*, Çev., Abdulhalîm Mahmûd ve Muhammed Abdulhalîm, Beyrut.
- DÎNEVERÎ, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend (1960), *Ahbâru't-Tivâl*, Nşr., Abdülmün'im Âmir, Kâhire.
- DİYARBEKRÎ, Kadı Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasan (1???), *Târihu'l-Hâmis fî Ahvâli'l-Enfüsi Nefis*, I-II, Beyrut.
- EBÛ DÂVUD ES-SİCİSTÂNÎ, Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk el-Ezdî (1969-1974), *Sünenü Ebû Dâvud*, Nşr., İzzet Ubeyde Âs ve Âdil es-Seyyîd, I-V, Suriye.
- EBÛ HALÎL, Şevkî (1986), *Silsiletü Gazavâtü'r-Rasûli'l-A'zam: el-Hendek*, Dımaşk.
- EBÛ ŞUHBE, Muhammed b. Muhammed (1999), *es-Sîretü'n-Nebevî fî Dav'i'l-Kur'ân ve's-Sünne*, I-II, Dımaşk.
- ES'AD, Mahmûd (1983), *İslâm Tarihi*, Haz., Ahmet Lütfi Kazancı ve Osman Kazancı, İstanbul.
- FAYDA, Mustafa (1992), "Bedir Gazvesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt V, İstanbul, s. 326.
- FEREC, Muhammed (1977), *el-'Abkariyyetü'l-'Askeriyye fî Gazavâtü'r-Rasûl*, Kâhire.
- FERRÂ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdullah ed-Deylemî (1980), *Meâni'l-Kur'ân*, I-III, 2. Baskı, Beyrut.
- FEYZULLAH, Muhammed Fevzi (1996), *Suverun ve İberun mine'l-Cihâdi'n-Nebeviyyi fî'l-Medîne*, Dımaşk.
- GADBÂN, Münîr Muhammed (1989), *Fikhu's-Sîreti'n-Nebevî*, Mekke.
- GADBÂN, Münîr Muhammed (1992), *el-Menhecü'l-Harekî li's-Sîreti'n-Nebevî*, Ürdün.
- GAZÂLÎ, Muhammed (1989), *Fikhu's-Sîre*, 4. Baskı, Dımaşk.
- GÜFTÂRÛ, Semahat eş-Şeyh Ahmet (1996), *Sîretü Rasûlillah*, Dımaşk.
- GÜNER, Ahmet (1994), "Dûmetü'l-Cendel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt X, İstanbul, s. 1.

- HAKÎM, Tevfik (1989), *Muhammed er-Rasûlî'l-Beşer*, Tunus.
- HALEBÎ, Ebû Muhammed Bedreddîn Hasan b. Ömer b. Habîb (1996), *el-Muktefâ min Sîreti'l-Mustafâ*, Nşr., Mustafa Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, Kâhire.
- HALÎFE B. HAYYÂT, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî (1993), *Kitâbü't-Tabakât*, Nşr., Süheyl Zekkâr, Beyrut.
- HALÎL, İmâdüddîn (1985), *Dirâse fi's-Sîre*, Beyrut.
- HALÎL, İmâdüddîn (2003), *Muhammed Aleyhisselâm*, Çev., İsmail Hakkı Sezer, Konya.
- HAMÎDULLAH, Muhammed (1985), *el-Vesâiku's-Siyâsiyye liahdi'n-Nebevî ve'l-Hilâfeti'r-Râsid*, 5. Baskı, Beyrut.
- HAMÎDULLAH, Muhammed (1995), *İslâm Peygamberi*, Çev., Salih Tuğ, 5. baskı, I-II, İstanbul.
- HAMÎDULLAH, Muhammed (1998), "Hendek Gazvesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt XVII, İstanbul, s. 194-195.
- HAMÎDULLAH, Muhammed (2002), *Hz. Peygamber'in Savaşları*, Çev., Nazire Erinc Yurter, İstanbul.
- HASAN, Hasan İbrahim (1987-1995), *Siyâsî Dînî Kültürel Sosyal İslâm Tarihi*, Çev., İsmail Yiğit ve dğr., I-X, İstanbul.
- HASENÎ, Hâşim Ma'rûf (1990), *Sîretü'l-Mustafâ*, Beyrut.
- HATTÂB, Mahmûd Şit (1995), *Kâdetü'n-Nebî*, Dimaşk.
- HEYKEL, Muhammed Hüseyin (2000), *Hz. Muhammed'in Hayatı*, Çev., Vahdettin İnce, I-II, İstanbul.
- HÜSEYNÎ, Ebü'n-Nasr Mübeşşir et-Tirâzî (1984), *en-Nebze fi's-Sîreti'n-Nebevî*, İskenderiye.
- IRVİNG, Washington (1999), *Muhammed ve Hulefâuhû*, Çev., Yahyâ Nasrî, Beyrut.
- İBN ABDÜLBER, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî (1???), *el-İstîâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, Nşr., Ali Muhammed el-Becâvî, I-IV, Kâhire.

- İBN ABDÜLBER, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî (1984), *ed-Dürer fî İhtisârî'l-Megâzî ve's-Siyer*, Nşr., Mustafa Dîb el-Buğâ, Beyrut.
- İBN EBÎ ŞEYBE, Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm b. Osmân b. Ebî Bekr b. Ebî Şeybe el-Kûfî el-Absî (1989), *el-Musannef fî'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, Nşr., Saîd Muhammed el-Lehhâm, I-VIII, Beyrut.
- İBN FÂRİS, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Fâris (1993), *Evcezû's-Siyer li'l-Hayri'l-Beşer*, Nşr., Muhammed Mahmûd Hemedân, Kâhire.
- İBN HABÎB, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye Amr el-Hâşimî el-Bağdâdî (1???), *el-Muhabber*, Nşr., Ilse Lichtentadter, Beyrut.
- İBN HACER, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (1972), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Nşr., Ali Muhammed el-Becâvî, I-VIII, Kâhire.
- İBN HACER, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (2001), *es-Sîretü'n-Nebevî min Fethi'l-Bârî*, Nşr., Muhammed Emin b. Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Ceknî, I-II, Beyrut.
- İBN HALDÛN, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed (1981-1988), *Târîhu İbn Haldûn-Kitâbü'l-İber ve Dîvânü'l-Mübtede' ve'l-Haber fî Eyyâmî'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men Âsârahûm min Zevî's-Sultânî'l-Ekber*, Nşr., Halîl Şehâdât-Süheyl Zekkâr, I-VIII, Beyrut.
- İBN HİBBÂN, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî el-Bustî (1991), *es-Sîretü'n-Nebevî ve Ahbâru'l-Hulefâ'*, Beyrut.
- İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî (1956), *es-Sîretü'n-Nebevî*, Nşr., Mustafa es-Sakkâ ve dğr., I-II, Kâhire.
- İBN KAYYÎM EL-CEVZİYYE, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebû Bekir (2000), *Sîretü Hayru'l-İbâd*, Nşr., Sâlih Ahmed Şâmî, Beyrut.
- İBN KESÎR, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr b. el-Kaysî el-Kureşî el-Busravî ed-Dimeşkî eş-Şâfî (1???), *es-Sîretü'n-Nebevî*, Nşr., Ahmed Abdüşşâfî, I-II, Beyrut.

- İBN KESİR, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr b. el-Kaysî el-Kureşî el-Busravî ed-Dımeşkî eş-Şâfiî (1992a), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Nşr., Ahmed Abdulvahhâb el-Füteyyih, I-XV, Kâhire.
- İBN KESİR, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr b. el-Kaysî el-Kureşî el-Busravî ed-Dımeşkî eş-Şâfiî (1992b), *el-Fusûl fî Sîreti'r-Rasûl*, Nşr., Muhammed el-İyd el-Hatravî ve Muhyiddîn Müstu, Beyrut.
- İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (1???), *el-Meârif*, Nşr., Servet Ukkâşe, Kâhire.
- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (1952-1954), *Sünenü İbn Mâce*, Nşr., Muhammed Fuâd Abdalbâki, I-II, b.y.
- İBN SA'D, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (1985), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-IX, Beyrut.
- İBN SEYYİDÜNNÂS, Ebü'l-Feth Fethüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî (1???), *'Uyûnu'l-Eser fî Fünûni'l-Megâzî ve's-Şemâil ve's-Siyer*, I-II, Beyrut.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Cemâlüddîn Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (1992), *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümeme ve'l-Mülûk*, Nşr., Muhammed Abdulkâdir Atâ ve Mustafa Abdulkâdir Atâ, I-XVIII, Beyrut.
- İBNÜ'D-DEYBA', Ebû Muhammed Vecîhüddîn Abdurrahmân b. Ali eş-Şeybânî eş-Şâfiî ez-Zebîdî el-Abderî (1993), *Hadâiku'l-Envâr ve Metâliu'l-Esrâr fî Sîreti'n-Nebiyi'l-Muhtâr ve 'alâ âlihi'l-Mustafîne'l-Ahyâr*, Nşr., Abdullah b. İbrâhim el-Ensârî, I-III, Mekke.
- İBNÜ'L-ESİR, İzzeddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerîm b. Abdulvâhid eş-Şeybânî (1979), *el-Kâmil fî't-Târîh*, Nşr., Carolus Johannes Tomberg, I-XIII, Beyrut.
- İBNÜ'L-ESİR, İzzeddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerîm b. Abdulvâhid eş-Şeybânî (1970-1973), *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Nşr., Muhammed İbrâhîm Elbenâ ve Muhammed Ahmed Âşûr, I-VII, Kâhire.

- İBNÜ'N-NEDÎM, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshâk (1978), *el-Fihrist*, Beyrut.
- İBNÜ'L-VERDÎ, Ebû Hafs Zeynüddîn Ömer b. Muzaffer b. Ömer (1996), *Târîhu'bnü'l-Verdî*, I-II, Beyrut.
- ÎSÂVÎ, Mahmûd Halef Cerrâd (2000), *Fıkhu'l-Gazavât*, Amman.
- KALLEK, Cengiz (1995), "Esed (Benî Esed)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt XI, İstanbul, s. 364.
- KANDEMİR, M. Yaşar (1997), "Havvât b. Cübeyr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt XVI, İstanbul, s. 546.
- KAPAR, Mehmet Ali (1995), "Fezâre (Benî Fezâre)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt XII, İstanbul, s. 538.
- KAPAR, Mehmet Ali (2001), "Ka'b b. el-Eşref", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt XXIV, İstanbul, s. 4.
- KARÎBÎ, İbrâhim b. İbrâhim (19??), *Merviyâtü Gazvetü Benî Müstalik*, Medine.
- KASTALLÂNÎ, Ebü'l-Abbâs Şehâbüddîn Ahmed b. Muhammed (1991), *el-Mevâhibü'l-Ledûniyye bi'l-Minâhi'l-Muhammediyye*, Nşr., Sâlih Ahmed eş-Şâmî, I-IV, Beyrut.
- KÂTİB ÇELEBÎ (1971), *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, I-II, İstanbul.
- KEHHÂLE, Ömer Rıza (1982), *Mu'cemü Kabâili'l-Arab*, I-V, Beyrut .
- KÖKSAL, Mustafa Âsim (1987), *İslam Tarihi*, I-XVIII, İstanbul.
- KÖPRÜLÜ, Orhan F. (1992), "Bayrak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt V, İstanbul, s. 247-254.
- KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr (2003), *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Nşr., Hişâm Semir el-Buhârî, I-XII, Riyâd.
- KUTUB, Muhammed Ali (1986), *Peygamberimizin Savaşları*, Çev., Nedim Yılmaz, İstanbul.
- KÜRDÎ, Muhammed b. el-Hâc Hasan el-Âlânî (1987), *Ref'u'l-Hafâ Şerhu Zâti's-Şifâ*, Nşr., Hamdi Abdulmecîd es-Selefî-Sâbir Muhammed Sa'dullah ez-Zîba'rî, I-II, Beyrut.

- LINGS, Martin (1993), *Hz. Muhammed'in Hayatı*, Çev., Nazife Şişman, İstanbul.
- MAHMUDOV, Elşad (2005), *Sebepler ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, İstanbul, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- MAKDİSÎ, Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir (1903), *el-Bed' ve't- Târîh*, I-VI, Beyrut.
- MAKRÎZÎ, Ebü'l-Abbas Takiyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkâhir b. Muhammed (1999), *İmtâü'l-Esmâ' bimâ li'n-Nebiyi mine'l-Ahvâl ve'l-Emvâl ve'l-Hafade ve'l-Meta'*, Nşr., Muhammed Abdulhamîd en-Nemîsî, I-VIII, Beyrut.
- MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî (1992), *en-Nüketü ve'l- 'Uyûn Tefsîri'l-Mâverdî*, Nşr., es-Seyyîd b. Abdülmaksûd b. Abdurrahîm, I-VI, Beyrut.
- MES'ÛDÎ, Ebü'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn b. Ali (1973), *Mürûcû'z-Zehab ve Meâdinü'l- Cevher*, Nşr., Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, I-IV, b.y.
- MOĞULTAY B. KILIÇ (1996), *el-İşâre ile's-Sîreti'l-Mustafâ ve't-Târih min Ba'dihî mine'l- Hulefâ'*, Nşr., Muhammed Nizameddîn el-Füteyyih, Dimaşk.
- MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN, Ebü'l-Hasan Mukâtîl b. Süleymân b. Beşîr el-Belhî (1983- 1989), *Tefsîru Mukâtîl b. Süleymân*, Nşr., Abdullah Mahmûd Şehhâte, I-V, Kâhire.
- MÛSÂ B. UKBE, Ebû Muhammed Mûsâ b. Ukbe b. Ebû Ayyâş Esedî (1994), *el-Megâzî*, Nşr., Muhammed Bâkşîş Ebû Mâlik, Rabat.
- MÛBÂREKFÛRÎ, Safiyyurrahmân (19??), *er-Rahîku'l-Mahtûm*, Katar.
- MÛCÂHÎD B. CEBR, Ebü'l-Haccâc el-Mekkî (1???), *Tefsîru'l-Mücâhid*, Nşr., Abdurrahmân et-Tâhir b. Muhammed es-Sûretî, I-II, Pakistan.
- MÛSLÎM, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî (1???), *Sahîhu Müslim*, I-V, İstanbul.
- NEBHÂNÎ, Yusuf b. İsmâil b. Yusuf (1989), *Gazvetü'r-Rasûl*, Suse.
- NECDÎ, Muhammed b. Abdulvehhâb b. Süleyman et-Temîmî (1956), *Muhtasar Sîreti'r- Rasûl*, Kâhire.

- NEDVÎ, Ebü'l-Hasan Ali el-Hasenî (1979), *es-Sîretü'n-Nebevî*, Beyrut.
- NESÂÎ, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (1992), *Sünenü Nesâî (el-Kütübü's-Sitte ve Şurûhuhâ)*, XV-XVI, İstanbul.
- NESEFÎ, Ebü'l-Berekât Hafîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd (1989), *Tefsîru'n-Nesefî (Medârikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl)*, Haz., İbrâhîm Muhammed Ramazan, I-III, Beyrut.
- ÖMERÎ, Ebü'l-Abbas Şehâbüddîn Ahmed b. Tahya İbn Fazlullah (1997), *es-Sîretü'n-Nebevî fî Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, Nşr., Muhammed İsâ el-Harîrî, Beyrut.
- ÖMERÎ, Ekrem Ziyâ (1994), *es-Sîretü'n-Nebevî's-Sahîha*, I-II, 6. Baskı, Medine.
- ÖNKAL, Ahmet (1989), "Akabe Biatları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt II, İstanbul, s. 211.
- ÖNKAL, Ahmet (1998), "Huzâa (Benî Huzâa)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt XVIII, İstanbul, s. 432.
- ÖZDEMİR, Serdar (2001), *Hız Peygamberin Seriyeleri*, İstanbul.
- ÖZTÜRK, Levent (2001), *Hız Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, İstanbul.
- REŞİD, Abdullah (1992), *İslâmda Ordu ve Komutan*, Çev., Enver Güneç ve Serâceddin Emre, İstanbul.
- RIZA, Muhammed (1966), *Muhammed*, Nşr., Tâhir Ahmed Zâyî, b.y.
- SALLÂBÎ, Ali Muhammed Muhammed (2004), *es-Sîretü'n-Nebî: Arzu Vekâi' ve Tahlîlü Ehdâs Durûs ve İber*, I-II, Beyrut.
- SARIÇAM, İbrahim (2003), *Hız Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara.
- SEÂLİBÎ, Abdülazîz b. İbrâhîm b. Abdurrahmân et-Tunûsî (1997), *er-Risâletü'l-Muhammediyye*, Nşr., Sâlih el-Hirafî, Beyrut.

- SEMERKANDÎ, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm (1993), *Bahrü'l-'Ulûm (Tefsîru's-Semerkandî)*, Nşr., Ali Muhammed Muavviz ve Zekeriyyâ Abdulmecîd en-Nûtî, I-III, Beyrut.
- SEZİKİLÎ, Ahmet (1994), *Hz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri*, Ankara.
- SUYÛTÎ, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (1985), *el-Hasâisü'l-Kübrâ*, I-II, Beyrut.
- SÜHEYLÎ, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdullah b. Ahmed (1970), *er-Ravzü'l-Ünüf fî Şerhi's-Sîreti'n-Nebevî li-İbn Hişâm*, Nşr., Abdurrahmân el-Vekîl, I-VII, Kâhire.
- ŞÂKİRÎ, Hüseyin (1992), *Muhammed Rasûlüllah*, I-II, b.y.
- ŞÂMÎ, Muhammed Yusuf es-Sâlihî (1990), *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-'İbâd* (nşr. Mustafa Abdulvâhid), I-VIII, Kâhire.
- ŞİBLÎ NU'MÂNÎ, Mevlânâ (2003), *Sîretü'n-Nebî (Son Peygamber Hz. Muhammed)*, Çev., Yusuf Karaca, I-II, İstanbul.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd (1???), *Târîhu't-Taberî*, Nşr., Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm, I-XI, Kâhire.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd (1984), *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, I-XV, Beyrut.
- TABERSÎ, Ebû Ali Eminüddîn Fazl b. Hasân b. Fazl (1979), *el-A'lâmü'l-Verâ bi A'lâmi'l-Hüdâ*, Nşr., Ali Ekber Gaffârî, Beyrut.
- TEBRİZÎ, Ebû Abdillâh Veliyyüddîn Muhammed b. Abdullah (1991), *Mişkâtü'l-Mesâbîh*, Nşr., Saîd Muhammed el-Lehhâm, I-III, Beyrut.
- TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Serve es-Sülemî (1???), *Sünenü Tirmizî*, I-X, İstanbul.
- URVE B. ZÜBEYR, Ebû Abdillâh el-Esedî el-Kureşî Urve b. Zübeyr b. Avvâm (1981), *Megâzî Rasûlillâh li Urve b. ez-Zübeyr*, Nşr., Muhammed Mustafa el-A'zamî, Riyad.
- ÜVEYS, Mansûr Muhammed Muhammed (1972), *er-Rasûl ve'l-Harbü'n-Nefsiyye*, Nşr., Muhammed Nureddîn Beryûn, Libya.

- VÂKIDÎ, Muhammed b. Ömer (1966), *Kitâbu'l-Megâzî*, Nşr., Marsden Jones, I-III, London.
- VECDÎ, Muhammed Ferîd (1993), *es-Sîretü'l-Muhammediyye tahte Dav'î'l-İlm ve'l-Felsefe*, Nşr., Muhammed Receb Beyyûmî, Kâhire.
- YÂKÛT, Şihâbüddîn Ebî Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî er-Rûmî el-Bağdâdî (1957), *Mu'cemü'l-Büldân*, I-V, Beyrut.
- YILDIZ, Hakkı Dursun (1992), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, I-XIV, İstanbul.
- ZÂYİD, Semîre (19??), *el-Câmi' fî es-Sîreti'n-Nebevî*, I-IV, b.y.
- ZECCÂC, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Seriyy (1988), *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbühü*, Nşr., Abdülcelîl Abdüh Şelebî, I-V, Beyrut.
- ZEHEBÎ, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân (1990), *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâti'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm: Megâzî*, Nşr., Ömer Abdusselâm Tedmurî, Beyrut.
- ZEYN, Semî' Âtîf (1986), *Hâtemü'n-Nebiyîn Muhammed*, I-II, 2. Baskı, Beyrut.

EKLER

EK-1: Haritalar

Harita 1:

Mekke-Medine Sahil Yolunu Gösteren Harita (Bk. Sarıçam, s. 197)

Harita 2:

Hendek Savaşı'nda Orduların Yerleşim Yerlerini Gösteren Harita (Bk. Sarıçam, s. 187)

EK-2: Dört Tabakât Kitabından Hendek Savaşına Katıldıkları Tespit Edilen Sahâbîler

Aşağıda, zikri geçen dört tabakât kitabına göre Hendek savaşına katıldıkları tespit edilen sahâbîlerin listesi sunulmuştur. Aşağıdaki liste kitaplarda bizzat katıldıkları ifade edilen sahâbîleri göstermektedir.

<u>İbn Sa'd</u>	<u>İbn Abdülber</u>	<u>İbnü'l-Esîr</u>	<u>İbn Hacer</u>
Abbâd b. Bişr	Abbâd b. Bişr	Abbâd b. Bişr	-
-	Abbâd b. el-Hâris	Abbâd b. el-Hâris	Abbâd b. el-Hâris
-	Abbâd b. Kays	-	-
Abbâs b. Abdülmuttalib	-	-	-
-	-	Abbâs b. Enes	-
Abdullah b. Abdullah	Abdullah b. Abdullah	Abdullah b. Abdullah	Abdullah b. Abdullah
-	Abdullah b. Abs	Abdullah b. Abs	-
-	-	-	Abdullah b. Atîk
Abdullah b. el-Cedd	-	-	-
-	-	Abdullah b. Ebi'l Hâlid	Abdullah b. Ebi'l-Hâlid
Abdullah b. Ka'b	Abdullah b. Ka'b	Abdullah b. Ka'b	-
Abdullah b. Kays	Abdullah b. Kays	Abdullah b. Kays	-
-	-	Abdullah b. Lübeyd	Abdullah b. Lübeyd
Abdullah b. Mahreme	Abdullah b. Mahreme	Abdullah b. Mahreme	-
Abdullah b. Maz'ûn	-	-	-
Abdullah b. Mes'ûd	-	Abdullah b. Mes'ûd	Abdullah b. Mes'ûd
-	Abdullah b. Mirba'	Abdullah b. Mirba'	Abdullah b. Mirba'
-	-	-	Abdullah b. Osman
-	Abdullah b. Ömer	Abdullah b. Ömer	Abdullah b. Ömer
Abdullah b. Revâha	Abdullah b. Revâha	Abdullah b. Revâha	Abdullah b. Revâha
-	-	-	Abdullah b. Sâbit
-	-	Abdullah b. Sa'd	Abdullah b. Sa'd
-	-	Abdullah b. Sa'sas	-
-	-	-	Abdullah b. Sehl
-	-	Abdullah b. Sehl b. Râfi	Abdullah b. Sehl b. Râfi
Abdullah b. Sehl b. Zeyd	Abdullah b. Sehl b. Zeyd	Abdullah b. Sehl b. Zeyd	Abdullah b. Sehl b. Zeyd

İbn Sa'd**İbn Abdülber****İbnü'l-Esîr****İbn Hacer**

Abdullah b. Süheyl	Abdullah b. Süheyl	Abdullah b. Süheyl	-
-	Abdullah b. Sürâka	Abdullah b. Sürâka	Abdullah b. Sürâka
-	Abdullah b. Üneys	Abdullah b. Üneys	Abdullah b. Üneys
-	-	Abdullah b. Vâil	Abdullah b. Vâil
-	-	-	Abdullah b. Vâsil
Abdullah b. Zeyd	Abdullah b. Zeyd	Abdullah b. Zeyd	Abdullah b. Zeyd
-	-	Abdullah b. Zeyd b. Sa'lebe	-
-	-	Abdurrahmân b. Âiz	-
Abdurrahmân b. Akîl	-	-	-
Abdurrahmân b. Avf	Abdurrahmân b. Avf	Abdurrahmân b. Avf	Abdurrahmân b. Avf
-	-	-	Abdurrahmân b. Ka'b
-	Abdurrahmân b. Mirba'	Abdurrahmân b. Mirba'	-
-	-	-	Abdurrahmân b. Muhammed
Abdurrahmân b. Mukarrin	-	-	-
-	-	-	Abdurrahmân b. Sehl
-	-	Abdurrahmân b. Vâil	Abdurrahmân b. Vâil
Adiy b. Ebi'z-Zeğbâ'	Adiy b. Ebi'z-Zeğbâ'	Adiy b. Ebi'z-Zeğbâ'	Adiy b. Ebi'z-Zeğbâ'
Âiz b. Mâis	-	-	-
Akîl b. Mukarrin	-	-	-
-	Ali b. Ebî Tâlib	Ali b. Ebî Tâlib	Ali b. Ebî Tâlib
-	-	-	Ali b. Hakem
-	-	Alkame b. Vakkâs el-Leysî	-
-	-	-	Alkame b. Vakkâs
-	-	Âmir b. Abdullah	Âmir b. Abdullah
Âmir b. Ebi'l-Bükeyr	Âmir b. Ebi'l-Bükeyr	-	-
-	-	-	Âmir b. Evs b. Atîk
-	-	Âmir b. Rebîa	Âmir b. Rebîa
Âmir b. Rebîa b. Mâlik	Âmir b. Rebîa b. Mâlik	Âmir b. Rebîa b. Mâlik	-
-	-	Âmir b. Sa'd	-
-	-	Âmir b. Vâsile	-
Ammâr b. Yâsir	Ammâr b. Yâsir	Ammâr b. Yâsir	Ammâr b. Yâsir
-	-	-	Amr b. Avf el-Ensârî

İbn Sa'd**İbn Abdülber****İbnü'l-Esîr****İbn Hacer**

-	Amr b. Avf el-Müzenî	Amr b. Avf el-Müzenî	-
-	-	-	Amr b. Avf b. Zeyd
-	-	Amr b. Bilâl b. Büleyl	-
-	Amr b. Ebî Serh	Amr b. Ebî Serh	-
-	Amr b. Evs b. Atîk	Amr b. Evs b. Atîk	Amr b. Evs b. Atîk
-	-	-	Amr b. Hâris
-	Amr b. Hazm b. Zeyd	Amr b. Hazm b. Zeyd	Amr b. Hazm b. Zeyd
-	-	Amr b. Sinân el-Hudrî	-
Amr b. Sürâka	Amr b. Sürâka	Amr b. Sürâka	-
-	-	Amr b. Teym	Amr b. Teym
-	-	Aneme b. Adiyî	-
Arâbe b. Evs	-	Arâbe b. Evs	-
Âsım b. Adiyî	Âsım b. Adiyî	Âsım b. Adiyî	Âsım b. Adiyî
Berâ` b. Âzib	-	Berâ` b. Âzib	-
-	-	-	Berâ` b. Evs b. Hâlid
Berâ` b. Mâlik	Berâ` b. Mâlik	Berâ` b. Mâlik	-
-	-	Berza` b. Zeyd	Berza` b. Zeyd
-	Beşîr b. Anbese	Beşîr b. Anbese	Beşîr b. Anbese
-	-	Beşîr b. Sa'd	Beşîr b. Sa'd
Beşîr b. Sa'd b. Sa'lebe	Beşîr b. Sa'd b. Sa'lebe	Beşîr b. Sa'd b. Sa'lebe	-
Bilâl b. Rebâh	Bilâl b. Rebâh	Bilâl b. Rebâh	Bilâl b. Rebâh
Bişr b. el-Berâ`	Bişr b. el-Berâ`	-	-
-	-	Büleyl b. Bilâl	Büleyl b. Bilâl
Büreyde b. Husayb	-	Büreyde b. Husayb	Büreyde b. Husayb
Câbir b. Abdullah	Câbir b. Abdullah	Câbir b. Abdullah	-
-	-	Câbir b. Atîk	Câbir b. Atîk
-	-	-	Câbir b. Ebî Sa'saa
-	-	-	Câhime b. el-Abbâs
Cebbâr b. Sahr	Cebbâr b. Sahr	Cebbâr b. Sahr	-
Cebr b. Atîk b. Kays	Cebr b. Atîk b. Kays	Cebr b. Atîk b. Kays	-
Cuâl/Cuayl b. Sürâka	-	Cuâl/Cuayl b. Sürâka	-
-	-	Cüdebe b. Cünâde	-

İbn Sa'd**İbn Abdülber****İbnü'l-Esîr****İbn Hacer**

-	-	Deffe b. İyâs b. Amr	-
Dihye b. Halîfe	Dihye b. Halîfe	Dihye b. Halîfe	Dihye b. Halîfe
Ebû Abbâs b. Cebr	-	-	-
-	-	-	Ebû Abdurrahmân
-	Ebû Abs	Ebû Abs	-
-	Ebû Ahzam b. Atîk	Ebû Ahzam b. Atîk	-
Ebû Akîl el-Belevî	Ebû Akîl el-Belevî	-	-
Ebû Bekîr es-Siddîk	-	Ebû Bekîr es-Siddîk	-
-	-	-	Ebû Beşîr el-Ensârî
Ebû Bürde/Hânî b. Amr	-	-	-
-	Ebû Bürde b. Niyâr	Ebû Bürde b. Niyâr	Ebû Bürde b. Niyâr
Ebû Deyyâh b. Sâbit	Ebû Deyyâh b. Sâbit	Ebû Deyyâh b. Sâbit	-
Ebû Eyyûb el-Ensârî	Ebû Eyyûb el-Ensârî	Ebû Eyyûb el-Ensârî	-
-	-	Ebû Habîb b. el-Ez'ar	-
-	-	Ebû Hâlid	Ebû Hâlid
-	Ebû Hamse el-Ensârî	-	-
Ebü'l-Heysem	-	Ebü'l-Heysem	Ebü'l-Heysem
-	Ebû Hind el-Heccâm	Ebû Hind el-Heccâm	Ebû Hind el-Heccâm
-	-	-	Ebû Humejd es-Sâidî
Ebû Huzeyfe b. Utbe	Ebû Huzeyfe b. Utbe	Ebû Huzeyfe b. Utbe	-
Ebû Huzeyme b. Evs	Ebû Huzeyme b. Evs	Ebû Huzeyme b. Evs	-
-	-	Ebû Huzeyme	-
-	-	-	Ebû İyâş/Ayyâş
-	Ebû Katâde b. Ribî	Ebû Katâde b. Ribî	Ebû Katâde b. Ribî
Ebû Kays b. el-Hâris	Ebû Kays b. el-Hâris	Ebû Kays b. el-Hâris	Ebû Kays b. el-Hâris
Ebû Kebşe el-Enmânî	Ebû Kebşe el-Enmânî	Ebû Kebşe el-Enmânî	-
-	-	-	Ebû Kilâb
-	Ebû Leylâ el-Mâzinî	Ebû Leylâ el-Mâzinî	-
-	Ebû Leylâ el-Ensârî	Ebû Leylâ el-Ensârî	Ebû Leylâ el-Ensârî
Ebû Lübâbe	Ebû Lübâbe	Ebû Lübâbe	-
Ebû Mersed el-Ganevî	Ebû Mersed el-Ganevî	-	-

İbn Sa'd**İbn Abdülber****İbnü'l-Esîr****İbn Hacer**

-	-	-	Ebû Nâile el-Ensârî
-	Ebû Nemle el-Ensârî	Ebû Nemle el-Ensârî	Ebû Nemle el-Ensârî
-	-	-	Ebû Sa'd b. Fedâle
-	Ebû Saïd el-Hudrî	-	-
Ebû Sebre b. Ebî Rühm	Ebû Sebre b. Ebî Rühm	Ebû Sebre b. Ebî Rühm	-
-	Ebû Selîl el-Ensârî	-	-
-	-	Ebû Sırma b. Kays	-
Ebû Sinân b. Mihsan	-	-	-
-	-	Ebû Suleyt el-Ensârî	-
Ebû Talha el-Ensârî	-	Ebû Talha el-Ensârî	-
Ebû Ubeyde b. el-Cerrah	Ebû Ubeyde b. el-Cerrah	Ebû Ubeyde b. el-Cerrah	-
Ebû Useyd es-Sâidî	-	-	-
Ebû Zerr	-	-	-
-	-	Ehvas b. Mes'ûd	Ehvas b. Mes'ûd
Enes b. Evs	Enes b. Evs	Enes b. Evs	Enes b. Evs
Enes b. Muâz	Enes b. Muâz	Enes b. Muâz	-
-	-	Enese/Ebû Mesrûh	-
Erkâm b. Ebî'l-Erkâm	-	-	Erkâm b. Ebî'l-Erkâm
Evs b. Havlî	Evs b. Havlî	Evs b. Havlî	-
Evs b. Sâbit	Evs b. Sâbit	Evs b. Sâbit	Evs b. Sâbit
Evs b. es-Sâmit	Evs b. es-Sâmit	Evs b. es-Sâmit	-
-	-	-	Eyyûb b. Beşîr
-	-	Fâkih b. Seken	-
Fedâle b. Ubeyd	Fedâle b. Ubeyd	Fedâle b. Ubeyd	Fedâle b. Ubeyd
Ferve b. Amr	-	Ferve b. Amr	-
-	Ferve b. en-Nu'mân	Ferve b. en-Nu'mân	Ferve b. en-Nu'mân
Habbâb	-	Habbâb	-
Habbâb b. el-Eret	-	Habbâb b. el-Eret	Habbâb b. el-Eret
-	Habbâb b. Munkız	-	-
-	-	Habîb b. es-Sülemî	-
-	-	-	Habîb b. Zeyd
-	Hadîc b. Selâme	Hadîc b. Selâme	-

İbn Sa'd**İbn Abdülber****İbnü'l-Esîr****İbn Hacer**

-	-	Hâlid b. İsâf el-Cühenî	-
-	Hâlid b. Zeyd	Hâlid b. Zeyd	Hâlid b. Zeyd
Hallâd b. Süveyd	Hallâd b. Süveyd	Hallâd b. Süveyd	-
-	Hânî b. Yezîd	-	-
-	-	Hanzala b. en-Nu'mân	-
-	-	el-Hâris b. Atîk b. el-Hâris	-
-	el-Hâris b. Atîk	el-Hâris b. Atîk	el-Hâris b. Atîk
-	el-Hâris b. Evs	el-Hâris b. Evs	el-Hâris b. Evs
el-Hâris b. Hâtîb	el-Hâris b. Hâtîb	-	-
el-Hâris b. Hazeme	el-Hâris b. Hazeme	el-Hâris b. Hazeme	el-Hâris b. Hazeme
el-Hâris b. Kays	el-Hâris b. Kays	-	-
-	-	el-Hâris b. Nu'mân	el-Hâris b. Nu'mân
-	-	el-Hâris b. Ziyâd	el-Hâris b. Ziyâd
Hârîse b. Nu'mân	Hârîse b. Nu'mân	Hârîse b. Nu'mân	-
Hâtîb b. Beltea	-	-	-
Havlî b. Ebî Havlî	Havlî b. Ebî Havlî	Havlî b. Ebî Havlî	-
-	-	Havt b. Yezîd el-Ensârî	-
Havvât b. Cübeyr	-	-	Havvât b. Cübeyr
-	-	Herim b. Abdullah	Herim b. Abdullah
-	-	el-Hubâb b. Ceze'	-
el-Hubâb b. el-Münzir	el-Hubâb b. el-Münzir	el-Hubâb b. el-Münzir	-
Hubeyb b. İsâf/Yesâf	Hubeyb b. İsâf/Yesâf	Hubeyb b. İsâf/Yesâf	Hubeyb b. İsâf/Yesâf
-	-	Humeyda b. Rukaym	-
-	-	Huneyf b. Riâb	Huneyf b. Riâb
el-Husayn b. el-Hârîse	el-Husayn b. el-Hârîse	-	-
-	Huveyyesa b. Mes'ûd	Huveyyesa b. Mes'ûd	Huveyyesa b. Mes'ûd
Huzeyfe b. el-Yemân	Huzeyfe b. el-Yemân	Huzeyfe b. el-Yemân	Huzeyfe b. el-Yemân
-	-	Huzeyme b. Hazeme	Huzeyme b. Hazeme
-	-	Huzeyme b. Sâbit	-
Ebû Râfi' el-Kıbtî	Ebû Râfi' el-Kıbtî	Ebû Râfi' el-Kıbtî	Ebû Râfi' el-Kıbtî
-	-	-	İsâm el-Müzenî
İyâs b. Ebî'l-Bükeyr	İyâs b. Ebî'l-Bükeyr	İyâs b. Ebî'l-Bükeyr	-

<u>İbn Sa'd</u>	<u>İbn Abdülber</u>	<u>İbnü'l-Esîr</u>	<u>İbn Hacer</u>
-	-	İyâs b. Evs b. Atîk	İyâs b. Evs b. Atîk
-	-	İyâz b. Amr	İyâz b. Amr
-	-	-	İyâz b. Ganem
Iyâz b. Züheyr	-	İyâz b. Züheyr	-
	Ka'b b. Amr	Ka'b b. Amr	Ka'b b. Amr
Ka'b b. Amr b. Abbâd	-	Ka'b b. Amr b. Abbâd	-
-	Ka'b b. Cemmâz	-	-
-	Ka'b b. Mâlik	Ka'b b. Mâlik	Ka'b b. Mâlik
-	-	Ka `b. b. Ucre	-
Ka'b b. Zeyd	Ka'b b. Zeyd	Ka'b b. Zeyd	Ka'b b. Zeyd
-	Karaza b. Ka'b	Karaza b. Ka'b	-
Katâde b. Nu'mân	Katâde b. Nu'mân	Katâde b. Nu'mân	-
-	-	Kays b. Amr b. Lebîd	-
-	-	-	Kays b. Ebî Sa'saa
-	-	Kays b. Kahd el-Ensârî	-
Kays b. es-Seken	-	-	-
-	-	Kays b. Ubeyd	-
Kudâme b. Maz'ûn	Kudâme b. Maz'ûn	Kudâme b. Maz'ûn	-
-	-	-	Kuhed b. Matruf
-	-	-	Kurre b. İyâs
Kutbe b. Âmir	Kutbe b. Âmir	Kutbe b. Âmir	Kutbe b. Âmir
-	Küleyb b. Bişr	Küleyb b. Bişr	Küleyb b. Bişr
-	-	-	Ma'bed b. Kays
-	Mahmûd b. Mesleme	Mahmûd b. Mesleme	Mahmûd b. Mesleme
Ma'kıl b. Mukarrin	-	-	-
Mâlik b. Amr	-	-	Mâlik b. Amr
-	Mâlik b. Evs b. Atîk	Mâlik b. Evs b. Atîk	Mâlik b. Evs b. Atîk
-	-	Mâlik b. Kays	-
-	Mâlik b. Rebîa	Mâlik b. Rebîa	Mâlik b. Rebîa
-	Mâlik b. Teyyihân	Mâlik b. Teyyihân	-
Ma'met b. Ebî Serh	-	-	-

<u>İbn Sa'd</u>	<u>İbn Abdülber</u>	<u>İbnü'l-Esîr</u>	<u>İbn Hacer</u>
Ma'mer b. el-Hâris	Ma'mer b. el-Hâris	Ma'mer b. el-Hâris	-
Mes'ûd b. Evs b. Zeyd	Mes'ûd b. Evs b. Zeyd	Mes'ûd b. Evs b. Zeyd	-
Mes'ûd b. er-Rebî	-	-	-
-	-	Mes'ûd b. Zûrâre	-
Midlâc b. Amr	Midlâc b. Amr	Midlâc b. Amr	Midlâc b. Amr
Mikdâd b. Amr	-	Mikdâd b. Amr	-
-	Mikdâd b. Esved	-	Mikdâd b. Esved
Mistah b. Üsâse	-	-	-
Muatteb b. Avf	-	-	-
-	Muâz b. Afrâ'	-	-
-	Muâz b. Amr	Muâz b. Amr	Muâz b. Amr
Muâz b. Cebel	Muâz b. Cebel	Muâz b. Cebel	Muâz b. Cebel
-	Muâz b. el-Hâris	Muâz b. el-Hâris	Muâz b. el-Hâris
-	-	Muâz b. el-Hâris b. Rifâa	-
-	-	-	Muâz b. es-Sammet
Muhammed b. Mesleme	Muhammed b. Mesleme	Muhammed b. Mesleme	Muhammed b. Mesleme
-	Muhayyasa b. Mes'ûd	Muhayyasa b. Mes'ûd	-
Muhriz b. Nadle	Muhriz b. Nadle	Muhriz b. Nadle	-
Muin/Muan b. Adiy	-	Muin/Muan b. Adiy	-
-	Muin b Hâciz	-	-
-	-	Muzahhir b. Râfi'	-
-	-	-	Mücezzer el-Ensârî
-	Münzir b. Kays	-	Münzir b. Kays
-	Mürâ b. Sinân	-	-
-	Nehîk b. Evs	Nehîk b. Evs	Nehîk b. Evs
Nevfel b. Hâris	Nevfel b. Hâris	-	-
-	Nuaym b. Mes'ûd	Nuaym b. Mes'ûd	Nuaym b. Mes'ûd
-	-	Nuayman b. Amr	Nuayman b. Amr
Nu'mân b. Amr	Nu'mân b. Amr	Nu'mân b. Amr	-
-	Nu'mân b. Asr	Nu'mân b. Asr	-
Nu'mân b. Isr	-	-	-
-	-	Nu'mân b. Mâlik	-

İbn Sa'd**İbn Abdülber****İbnü'l-Esîr****İbn Hacer**

-	-	Osmân b. Huneyf	-
Ömer b. el-Hattâb	Ömer b. el-Hattâb	Ömer b. el-Hattâb	-
Râfi b. Ancede'	Râfi b. Ancede'	Râfi b. Ancede'	-
-	Râfi' b. Hadîc	Râfi' b. Hadîc	Râfi' b. Hadîc
Râfi' b. el-Hâris	Râfi' b. el-Hâris	Râfi' b. el-Hâris	Râfi' b. el-Hâris
-	Râfi' b. Sehl	Râfi' b. Sehl	Râfi' b. Sehl
-	Râfi' b. Sehl b. Zeyd	Râfi' b. Sehl b. Zeyd	-
Rebîa b. Eksem	Rebîa b. Eksem	Rebîa b. Eksem	-
Rebîa b. Hâris	-	-	-
-	Rifâa b. Abdülmünzir	-	-
Rifâa b. Râfi'	Rifâa b. Râfi'	Rifâa b. Râfi'	Rifâa b. Râfi'
Sâbit b. Arkam	Sâbit b. Arkam	Sâbit b. Arkam	-
-	Sâbit b. Ceze'	-	-
-	-	-	Sâbit b. ed-Dehhâk
-	Sâbit b. Dehhâk b. Ümeyye	Sâbit b. Dehhâk b. Ümeyye	-
S'âbit b. Hezzâl	S'âbit b. Hezzâl	S'âbit b. Hezzâl	-
-	-	-	Sâbit b. Kays b. Hâtîm
-	Sâbit b. Kays b. Şemmâs	Sâbit b. Kays b. Şemmâs	Sâbit b. Kays b. Şemmâs
-	-	-	Sâbit b. Nu'mân
Sâbit b. Sa'lebe	-	-	-
-	-	Sa'd b. Akîb	-
-	-	Sa'd b. Ammâr	-
-	-	Sa'd b. Amr b. Ubeyd	-
-	-	Sa'd b. Cemmâz	Sa'd b. Cemmâz
Sa'd b. Ebî Vakkâs	-	Sa'd b. Ebî Vakkâs	-
-	Sa'd b. Habte	Sa'd b. Habte	-
-	Sa'd b. Hârise	Sa'd b. Hârise	-
Sa'd b. Havle	-	-	-
-	Sa'd b. Himâr	-	-
-	Sa'd b. Mâlik	-	Sa'd b. Mâlik
-	-	Sa'd b. Mâlik b. Şeybân	-

İbn Sa'd**İbn Abdülber****İbn Hacer****İbn Hacer**

-	-	Sa'd b. Mes'ûd	Sa'd b. Mes'ûd
Sa'd b. Muâz	Sa'd b. Muâz	Sa'd b. Muâz	Sa'd b. Muâz
-	-	-	Sa'd b. Rebî
-	-	Sa'd b. Selâme	-
Sa'd b. Ubâde	Sa'd b. Ubâde	Sa'd b. Ubâde	-
Sa'd b. Ubeyd	-	-	-
Sa'd b. Zeyd	Sa'd b. Zeyd	Sa'd b. Zeyd	-
Safvân b. Beyzâ'	-	-	-
-	-	Safvân b. Muattal	-
-	-	-	Safvân b. Muttalib
Sâib b. el-Avvâm	Sâib b. el-Avvâm	Sâib b. el-Avvâm	Sâib b. el-Avvâm
Sâib b. Osmân	Sâib b. Osmân	Sâib b. Osmân	Sâib b. Osmân
-	Sâid b. Rukayş	-	-
Sâid b. Zeyd	-	Sâid b. Zeyd	Sâid b. Zeyd
Sakîf b. Amr	-	-	-
-	-	Sâlim b. Ubeyd	-
Sâlim b. Umeyr	Sâlim b. Umeyr	Sâlim b. Umeyr	Sâlim b. Umeyr
Sa'lebe b. Amr	Sa'lebe b. Amr	Sa'lebe b. Amr	-
Sa'lebe b. Ganeme	Sa'lebe b. Ganeme	Sa'lebe b. Ganeme	Sa'lebe b. Ganeme
-	-	-	Sebre b. Ma'bed
-	Sehl b. Amr	Sehl b. Amr	Sehl b. Amr
-	Sehl b. Ebî Hamse	Sehl b. Ebî Hamse	Sehl b. Ebî Hamse
Sehl b. Hanzaliyye	-	-	Sehl b. Hanzaliyye
-	-	Sehl b. Hârise	Sehl b. Hârise
Sehl b. Huneyf	Sehl b. Huneyf	Sehl b. Huneyf	Sehl b. Huneyf
Seleme b. Elsem	Seleme b. Elsem	Seleme b. Elsem	-
Seleme b. Selâme	Seleme b. Selâme	Seleme b. Selâme	Seleme b. Selâme
Selîf b. Amr	-	-	-
Selîf b. Kays	Selîf b. Kays	Selîf b. Kays	Selîf b. Kays
Selmân el-Fârisî	Selmân el-Fârisî	Selmân el-Fârisî	Selmân el-Fârisî
-	Sevâd b. Gaziye	Sevâd b. Gaziye	-

İbn Sa'd**İbn Abdülber****İbnü'l-Esîr****İbn Hacer**

-	-	Simâk b. Harese	-
-	Sinân b. Amr	-	Sinân b. Amr
Sinân b. Ebî Sinân	Sinân b. Ebî Sinân	Sinân b. Ebî Sinân	-
Sinân b. Mukarrîn	-	-	-
-	-	Sinân b. Sayfî	Sinân b. Sayfî
-	Subeyh/Sabîh	Subeyh/Sabîh	Subeyh/Sabîh
Sühayb b. Sinân	-	Subeyh/Sabîh	Subeyh/Sabîh
-	-	Süheyl b. Amr	-
Süheyl b. Beyzâ'	-	Süheyl b. Beyzâ'	-
Süheyl b. Râfî'	Süheyl b. Râfî'	Süheyl b. Râfî'	-
Süleym b. Kays	Süleym b. Kays	Süleym b. Kays	-
-	-	Süleym b. Kebşe	-
-	Süleym b. Sâbit	Süleym b. Sâbit	Süleym b. Sâbit
Sürâka b. Amr	Sürâka b. Amr	Sürâka b. Amr	Sürâka b. Amr
-	-	-	Sürâka b. Amr b. Zeyd
Sürâka b. Ka'b	Sürâka b. Ka'b	Sürâka b. Ka'b	-
Süveyd b. Mukarrîn	-	-	-
-	Süveyd b. Nu'mân	Süveyd b. Nu'mân	-
-	-	-	Şeddâd b. el-Hâd
Şücâ' b. Vehb	Şücâ' b. Vehb	Şücâ' b. Vehb	-
Talha b. Ubeydullah	Talha b. Ubeydullah	Talha b. Ubeydullah	-
-	-	Tufeyl b. Amr	-
Tufeyl b. el-Hâris	Tufeyl b. el-Hâris	Tufeyl b. el-Hâris	Tufeyl b. el-Hâris
Tufeyl b. Mâlik	Tufeyl b. Mâlik	Tufeyl b. Mâlik	Tufeyl b. Mâlik
-	-	-	Tu'me b. Uberik
Ubâde b. Kays b. Abese	-	-	-
-	-	Ubâde b. Kays b. Zeyd	-
Ubâde b. es-Sâmit	Ubâde b. es-Sâmit	Ubâde b. es-Sâmit	Ubâde b. es-Sâmit
-	Ubeyd b. Âzib	-	-
Ubeyd b. Ebî Ubeyd	Ubeyd b. Ebî Ubeyd	Ubeyd b. Ebî Ubeyd	Ubeyd b. Ebî Ubeyd
-	-	-	Uhayha b. el-Cülâh
-	Ukbe b. Âmir	Ukbe b. Âmir	Ukbe b. Âmir

İbn Sa'd**İbn Abdülber****İbnü'l-Esîr****İbn Hacer**

-	Ukbe b. Amr	Ukbe b. Amr	Ukbe b. Amr
-	-	Ukbe b. Küdeym	Ukbe b. Küdeym
-	-	-	Ukbe b. Vehb
Ukbe b. Vehb b. Rebîa	Ukbe b. Vehb b. Rebîa	-	-
Ukkâşe b. Mihsan	Ukkâşe b. Mihsan	Ukkâşe b. Mihsan	-
Umâre b. Hazm	Umâre b. Hazm	Umâre b. Hazm	Umâre b. Hazm
-	Umeyr b. Adiy	-	-
-	-	-	Umeyr b. Âmir
Umeyr b. Avf	Umeyr b. Avf	-	-
-	Umeyr b. Evs	Umeyr b. Evs	Umeyr b. Evs
Umeyr b. Ma'bed	Umeyr b. Ma'bed	Umeyr b. Ma'bed	-
-	-	-	Umeyr b. Vehb
-	Utbe b. Gazvân	Utbe b. Gazvân	Utbe b. Gazvân
-	Utbe b. Mes'ûd	Utbe b. Mes'ûd	Utbe b. Mes'ûd
-	Uveym b. Sâade	Uveym b. Sâade	Uveym b. Sâade
-	Uveymir b. Âmir	Uveymir b. Âmir	-
-	-	Uyeyne b. Âşe	-
Übeyy b. Ka'b	-	-	Übeyy b. Ka'b
Üsayme el-Eşcaî	Üsayme el-Eşcaî	Üsayme el-Eşcaî	-
Üseyd b. Hudayr	Üseyd b. Hudayr	Üseyd b. Hudayr	-
Üseyd b. Zuhayr	Üseyd b. Zuhayr	Üseyd b. Zuhayr	-
-	-	-	Üseyre b. Urve
-	Vahvah b. el-Eslet	Vahvah b. el-Eslet	Vahvah b. el-Eslet
Vâkid b. Abdullah	Vâkid b. Abdullah	Vâkid b. Abdullah	-
-	Vedka/Vedfe b. İyâs	Vedka/Vedfe b. İyâs	-
-	-	-	Vehb b. Huzeyfe
-	Vehb b. Mihsan	-	-
Vehb b. Sa'd	Vehb b. Sa'd	Vehb b. Sa'd	Vehb b. Sa'd
Vezefe b. İyâs	-	-	-
-	-	-	Yerbû' b. Amr
-	Yezîd b. Berza'	Yezîd b. Berza'	-
-	Yezîd b. Kays	Yezîd b. Kays	-

İbn Sa'd**İbn Abdülber****İbnü'l-Esîr****İbn Hacer**

Yezîd b. Rukayş	-	-	-
-	Zeyd b. Erkam	-	Zeyd b. Erkam
-	Zeyd b. Hâlide	-	-
-	-	-	Zeyd b. Hârîse
Zeyd b. el-Hattâb	-	Zeyd b. el-Hattâb	Zeyd b. el-Hattâb
-	Zeyd b. Sâbit	Zeyd b. Sâbit	Zeyd b. Sâbit
-	Ziyâd b. Hanzala	Ziyâd b. Hanzala	-
Ziyâd b. Lebîd/Lübeyd	Ziyâd b. Lebîd/Lübeyd	Ziyâd b. Lebîd/Lübeyd	-
Zübeyr b. Avâm	Zübeyr b. Avâm	Zübeyr b. Avâm	-
-	-	Züheyr b. Muâviye	Züheyr b. Muâviye
-	Züheyr b. Râfi'	Züheyr b. Râfi'	-

Ek-3: Siyer Megâzî ve Tarih Kitaplarından Hendek Savaşı'na Katıldıkları Tespit Edilen Sahâbîler

İbn Sa'd, İbn Abdülber, İbnü'l-Esîr ve İbn Hacer'in tabakât kitaplarında savaşa katıldıkları bizzat zikredilmeyen yaklaşık otuz tane sahâbînin ismini tarih, siyer ve megâzî kitaplarından tespit ettik. Bunları da ekler kısmında vermenin uygun olacağını düşündüğümüz için aşağıda zikrettik.

Avf b. el-Hâris,¹ Beşîr b. el-Berâ',² Dehhâk b. Hârise,³ Ebû Münzir el-Yezid,⁴ Ebû Ömer,⁵ Enes b. Mâlik,⁶ Enes b. Muâz b. Evs b. Abduamr,⁷ Esed b. Sâride,⁸ Hâlid b. Süfyân,⁹ 'Itbân b. Mâlik b. Sa'lebe,¹⁰ Kays b. Mahzeme b. el-Muttalib,¹¹ Kays b. Zeyd b. Âmir,¹² Ma'kıl b. el-Münzir b. Sarh,¹³ Maûz b. el-Hâris,¹⁴ Mes'ûd b. Zeyd b. Sebî,¹⁵ Muğîre b. Şu'be,¹⁶ Nevfel b. Muâviye,¹⁷ Saîd b. Habte,¹⁸ Sehl b. Râfi',¹⁹ Sehl b. Sa'd,²⁰ Semüre b. Cündeb,²¹ Suleyt,²² Süfyân b. Avf el-Eslemî,²³ Süheyl b. Amr b. Vehb,²⁴ Süleym b. Âmir b. Hadîde,²⁵ Üsâme b. Zeyd,²⁶ Yezid b. Hizâm b. Sebî²⁷ ve Yezîd b. Sâbit.²⁸

¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 210.

² İbnü'l-Cevzî, III, 306; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 210.

³ İbn Kesîr, *es-Sîre*, I, 352.

⁴ İbn Kesîr, *es-Sîre*, I, 352.

⁵ İbn Seyyidünnâs, I, 279.

⁶ Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr*, 9.

⁷ Mûsâ b. Ukbe, s. 223.

⁸ İbn Hişâm, I, 463-464.

⁹ İbn Kesîr, *es-Sîre*, II, 33.

¹⁰ Halîfe b. Hayyât, s. 169.

¹¹ Halîfe b. Hayyât, s. 37.

¹² Şâmî, IV, 551.

¹³ İbn Kesîr, I, 352.

¹⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 210.

¹⁵ İbn Kesîr, *es-Sîre*, I, 352.

¹⁶ İbn Kesîr, *es-Sîre*, II, 554.

¹⁷ İbn Kuteybe, s. 315.

¹⁸ Şâmî, IV, 278.

¹⁹ Vâkîdî, I, 319.

²⁰ Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr*, 9.

²¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 17; a. mlf., *es-Sîre*, I, 550.

²² Şâmî, IV, 514.

²³ Şâmî, IV, 514.

²⁴ Halîfe b. Hayyât, s. 65.

²⁵ İbn Kesîr, *es-Sîre*, I, 352.

²⁶ İbn Hişâm, II, 66; İbn Seyyidünnâs, II, 6; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 17; a. mlf., *es-Sîre*, I, 550.

²⁷ İbn Kesîr, *es-Sîre*, I, 352.

²⁸ İbn Kesîr, *es-Sîre*, I, 550.

EK-4: Hendek Savaşı Hakkında Söylenen Şiirler

*"Bir korkan topluluk ki, bizim hakkımızda bir takım tahminlerde bulunur.
Halbuki önüne rastlayan her şeyi öğüten bir ordu birliklerini yönettik.
Tahmin edilirlerken Uhud gibi görünüyorlardı.
Orada bahadırların üzerinde mükemmel zırhları ve kale gibi kalkanları görürsün.
Oklar gibi atları gönderilmiş, otağa bırakılmış görürsün.
Ki onlarla azgınları yok etmeyi kast ediyorduk.
Sanki onlar, iki hendeğin kapısında hamle yaptıkları
Ve biz hamle yaptığımız zaman el sıkkan müsâfahacıları.
Birtakım insanlardı ki, içlerinde hiçbir akli eren kişiyi görmüyoruz.
Halbuki onlar dediler ki:
Bizler doğruya erenler değil miyiz?
Onları tam bir ay kuşattık ve biz onların üstünde kahrediciler gibiydik.
Her gün onların üzerlerine pür silâh olarak her akşam ve sabah yürüdük.
Ellerimizde keskin kılıçlar vardı ki onlarla baştaki saçların ayırım yerlerini
Ve baştaki kemiklerin toplandığı yerleri keserdik.
Sanki o kılıçların parıltıları, etrafı sarıyor.
Kılıçlarını kınlarından çıkartan kimselerin ellerinde göründükleri zaman,
Yıldırımından yarılan bulutun parıltısı,
Gece parladı ki sen onda böyle birçok bulutları açık seçik görürsün.
Şayet Hendek olmasaydı onlar o esnada öyle bir durumda olurlardı ki
Onların hepsini mahvederdik.
Fakat Hendek onların önüne geçti ve onlar bizim korkumuzdan ona sığındılar.
Eğer biz yolcu olup gidersek sizin evlerinizin yanında Sa'd'î rehin olarak terk etmiş olurduk.
Karanlık çöktüğü zaman Sa'd'î'nin üzerine ağlayan kadınları iniltilerini tekrar tekrar olarak işitirsin..."*

*Yakında sizi yeniden ziyâret edeceğiz, sizi yardımlaşarak ziyâret ettiğimiz gibi.
Silâhsız olmadıkları halde Kinâne'den bir topluluk ile ki Kinâne aslanların yatağı gibidir.
Aslan yatağını korur".*

Şiir 1: Dırâr b. Hattâb b. Mirdâs'ın Hendek Hakkındaki Şiiri

(İbn Hişâm, II, 254-255; Süheylî, VI, 341-342; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 132-133; a. mlf., *es-Sîre*, I, 23; Şâmî, IV, 554-555. Makdisî ise şiirin 1, 12 ve 14. beyitlerini zikretmekle yetinmektedir (Bk. Madisî, IV, 220-221). Güftârû, 7. beyitten 12. beyite kadar zikretmektedir (Bk. Güftârû, s. 197).)

"Bir sorucu bizim karşılaştığımız şeyi soruyor, şayet hazır bulunsaydı bizleri sabırlılar olarak görürdü.

Sabrettik, Allah için bir emsâl görmedik, bizim başımıza gelene karşı tevekkül edicileriz. Bizim için Peygamber doğruluk veziri idi, onunla bütün yerlere üstün olur ve biz de galip oluruz...

Zulümkâr ve isyankâr haksız bir toplulukla savaşıyoruz ki o zulümkâr kimseler düşmanlıkla hazırlıklı idiler.

Bize doğru yerlerinden kalktıkları zaman süratli kişileri acele haklayacak bir vuruş ile onlara acele ettik.

Bizleri geniş mükemmel zırhlar içinde geniş arazinin nehirleri gibi zırhları giymiş olarak görürsün.

Bizim ellerimizde hafif kılıçlar vardır ki, biz onlarla şerri tahrik edenlerin sevinçlerinin intikamını alırız.

İki hendeğin kapısında sanki aslanlar vardır. Onların şebekeleri, aslanların yatağını korurlar.

Erkenden kalkıp düşmanlar üzerine gittikleri zaman atlılardır, gözünün ucuyla bakan mütekebbir ve harp alâmetiyle alâmetlenmiş olarak.

And olsun ki, elbette Ahmed'e ve Allah'a yardım ederiz ki doğru ve muhlis kul olalım. Mekke halkı yürüdükleri zaman ve ahzâb hizipler halinde geldiği zaman bilirler ki;

Allah için bir ortak yoktur. Ve Allah mü'minlerin mevlâsıdır. Eğer Sa'd'ı sefihlikle katlederseniz şunu bilin ki, şüphesiz Allah kadirlerin hayırlısıdır.

Yakında onu temiz güzel cennetlere girdirecektir ki, Sâlihler için kalacak yerlerdir. Nitekim sizi yenilmiş ve kovulmuş bir kavim olarak, rezil, hor ve ziyan edici olduğunuz halde kininizle gazabınızla geri çevirdi.

Orada bir iyiliğe hayra nâil olmadığımız halde rezil rüsvây olarak az kalsın helâk olan kimseler oluyordunuz.

Sizin üzerinize esen şiddetli bir rüzgâr ile, böylece siz onun altında görmeyen bir âmâ oldunuz".

Şiir 2: Dırâr'a Karşı Kâ'b b. Mâlik'in Reddiyesi

(İbn Hişâm, II, 255-256; Süheylî, VI, 342-343; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 133; a. mlf., *es-Sîre*, I, 23-24. Makdisî şiirin birkaç beyitini eksik vermekle birlikte beyitlerin sıralamasında da farklılık bulunmaktadır (Bk. Makdisî, IV, 221).)

"O yurtlara gel ki, onların yere bitişik eserlerinin belirtilerini, eskimenin uzaması ve zamanların gelip geçmesi mahvetmiştir.

Sanki Yahudiler onların eskimelerini yazmışlardır da ancak ağullarını ve çadır iplerinin kazıklarını değil.

Bir harap yerdir ki sanki sen orada aynı yaştaki kocaya varmamış genç kızlarla nimet içinde oynamamışsın.

Yaşamaya ve eskiden yerleşilmiş harap bir mahalleye dair geçen şeylerin hatırlamasını terk et.

Toplulukların belâsını zikir et ve onlara şükret. Onlar bütünüyle kendilerine tapılan taşlardan yürüdüler.

Bunlar Mekke'nin Harem'ine alâmet için dikili taşlardır. Çok sesleri olan çok ordu birliklerinin içinde Medine'yi kast ederek gittiler.

Her zahir yüksek yerde ve iki dağ arasındaki alçak yerde yüksek yerleri, bilinen açık seçik yollarda terk ederek

Oralarda güdülen zayıf atlar vardır. Karınları ince sağrısına bitişik olan yerleri de ince.

Her bir cüsseli uzun kısrağ ve genç erkek uzun atlar meydana gelip gözetleyenin gafletinde kurt gibi süratli saldırır.

Uyeyne'nin askerleri ki, sancağıyla yürümektedir, onda Sahr vardır ki, bu Ebû Süfyân olup ahzâbın komutanıdır.

İki erkek efendilerdir ki, iki Bedir gibi onlarda fakirin imdatçısı ve kaçanların melceidirler.

Nihâyet Medine'ye geldikleri ve ölüm için her bir tecrübe edilmiş kılıcı kuşandıkları zaman bir ay on gün Muhammed'i kahrediciler olarak

Halbuki onun ashâbı harpte hayırlı ashaptır. Bir sabah yolculukla nidâ ettiler;

Siz dediniz ki az kaldı ki orada ziyâna uğrayanlarla beraber olacaktık.

Şayet hendekler olmasaydı onların hepsini aç kuşlara ve kurtlara maktuller oldukları halde terk ederlerdi."

Şiir 3: Abdullah b. Ziba'ri'nin Şiiri

(İbn Hişâm, II, 257-258; Süheylî, VI, 344; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 133-134; a. mlf., *es-Sîre*, I, 24-25. Güftârû şiirin son 13. ve 15. beyitlerini zikretmektedir (Bk. Güftârû, s. 197).

"Silinen yerlerin resmi, kırılmış, karşıdakilere cevap verip konuşuyor.

Bir harap yer ki, bulutların yağmurları ve daimî sâbit her yüksek yerin rüzgârları oranın yere bitişik kalan eserlerini eskitmiş değiştirmiştir.

Muhakkak ki orada birleşmiş toplu evleri görürsün ki beyaz yüzlüler şanlılar, onları süsler. Yurtları ve her bir beyaz yumuşak kadını ve yeni tomurcuklu kocaya varmamış genç kızları an.

Kederleri hüznüleri ve Rasûle zulmeden gazablı bir topluluktan gördüğün şeyleri ilâha şikâyet et.

Hepsi birlikte ona doğru yürüdüler ve köylerin halkını ve Araplar'ın bâdiyelerdeki nüfusunu topladılar.

Uyeyne'nin ve İbn Harb'in ordusu, onların içinde ahzâbın yarış için hazırlanmış oldukları atlarla karıştırlar.

Tâ Medine'ye geldikleri ve Rasûlün maktûllerini ve onların üstlerindeki silâh ve techizatı umdukları ve bizim üzerimize kuvvetleriyle kâdir oldukları halde yürüdükleri zaman, kinleriyle gerisin geriye tabanlar üzere döndüler.

Onların topluluğunu dağıtan şiddetli rüzgârlarla ve Allah'ın askerleriyle geri çevrildiler.

Allah mü'minlerin savaşında onlara kâfidir ve onları hayırlı sevap ile sevaplandırdı. Onlar umut kesmelerinden sonra

Böylece Melîk-i Vehhâbımız olan Allah'ın yardımının bir bir peşine inmesi onların topluluklarını dağıttı.

Muhammed'in ve onun ashabının da gözünü karar kıldırdı umduğuna nâil etti. Şekte bulunan her yalancıyı ise zelîl etti.

Kalbi kasvetli, korkulu durumda şekli küfürde elbiseleri temiz olmayan kişiler. Şakâvet kalbine ilişmiş, gönlü ise ölünceye kadar küfürdedir."

Şiir 4: Hassân b. Sâbit'in Abdullah b. Ziba`ri'ye Cevabı

(İbn Hişâm, II, 258-259; Süheylî, VI, 344-345; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 134-135; a. mlf., *es-Sîre*, I, 25; Şâmî, IV, 555-556.)

"Bizim için harplerin meydana gelişi çok bağışlayıcı Rabbimizin
Bahşişinin hayrından bir bakiye bıraktı.
Siyah boyunlu bol sütlü beyaz develeri ve hurma ağaçlarının bittiği su başlarını
Tıpkı bir arazi gibi ki toplanan sütleri, toplanmış suyu,
Komşuya, amca oğluna ve kast edip giden ziyâretçiye ihsan edilir.
Yerinden başka bir yere hamle yapan Arap atlarını da bıraktı.
Tıpkı kurtlar gibi onları arpa yemi ve bitkilerden kesilen şeyler besler büyütür.
Onlardan ayakları çıplak etti. Sırtları dümdüz ve sâir et parçaları da böyle.
Uzundurlar, sabahtan yürüdükleri zaman kışnemeğe neşelenirler,
ava saldırmada ava köpeğinin yaptığı şey köpek sahiplerini sevindirir.
Kurtlar meraya bırakılmış hayvanların etrafını çevirirler
Bazen da düşmanları helâk ederler ve silâh ve teçizatlarını üstlerinden alıp geri dönerler.
Vahşî hayvanların kaçkını, harp esnâsında hafifler, karşılaşması katı, keremi açık seçiktir.
Rahatlık ve huzur üzere beslendi ve iri cüsseli tavlı hale geldi, eti çok bağırsakları hafif.
Dokuması ki kat zırhlarla ve hasımlar hakkında şiddetlerle atmada isabet edip hata etmeyenler
olarak sabahtan yürürler.
Ve keskin kılıçlarla ki onların üstündeki demir pareleri parıltıları çıkartmıştır.
Ve her bir nesepleri şerefli görkemli kişilerle giderler.
Hep bir emsal yumuşak süngü ile kuvvet vasıl olur ki,
O mızrakların yapılması Habbâb ismindeki demirciye ismarlanmıştı.
Mızraktaki demir sanki karanlığın şiddetli siyahlığında ateşin şulesinin ışığıdır.
Ve bir ordu birliği ile ki onların zırhları okların yaklaşıp birleşmesini önler
Ve uyluk etlerine isabet eden okları da geri çevirir.
Siyahı kırmızıya karışmış bir topluluk
Sanki onların süngüleri her bir toplulukta orman yangınının alevidir.

*Sancağın gölgesine sığınır sanki o dümdüz süngülerin içinde büyük bir bayrağın gölgesidir.
Ebû Keribî yordular ve Tübbei yordular ve onların şiddetleri, Arapların karşısında onları caydırdı.
Ve Rabbimizden bir takım vaaz ve nasihatlerle yürürler ki,
Onlarla elbiseleri temiz ve pâk beyaz bir lisan ile hidâyete ereriz.
Ahzâbın üzerine arz olunmalarından sonra bizim üzerimize de arz olundu
Ve biz onların anısına arzu duyduk.
Ve yine bir takım hikmetlerle yürürler ki mücrimler onları iddialarınca haram görürler,
Halbuki onları akıl sahipleri anlarlar.
Sehîne geldiler ki, Rablerine galip olalar.
Rabbe galebe etmek isteyenler, mutlaka mağlup olurlar.”*

Şiir 5: Ka`b b. Mâlik'in Abdullah b. Ziba`rî'ye Cevabı

(İbn Hişâm, II, 259-260; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 135; a. mlf., *es-Sîre*, I, 26; Şâmî, IV, 556-557.)

"Yanan kamışların yahut birbirine çiteşmiş yanan ormanların çitirtisi gibi harpte bahadurların birbirine vururken çıkarttıkları sesler kendisini sevindiren, hoşuna giden kimse Mezâd hendeğin yanı arasında kılıçları keskinletilen aslanlar yerine (yani harp yerine) gelsin.

Harpte tanınmak için kendilerine nişan takan ve Maşrık ve Mağrip'in Rabbine kendi canlarını teslim ettiler.

Bir cemaat içerisinde ki, ilâh, Peygamberine onlarla yardım etti ve ilâh kuluna lütfu ile muamele edendir.

Mükemmel zırhlar, fazlalıları yerde sürünür. Tıpkı derin bir su gibi ki ona rüzgârla sağa sola dalgalanır.

Muhkem zırhlar ki, onların halkalarının mısınarları çekirgelerin erkeklerinin göz bebeğidir, sağlam muhkem doku sahiptir.

Dokunması muhkem zırh ki onu demiri safi keskin revnekli hind kılıcının bağı kaldırır.

İşte onlar takva ile birlikte harp gününde ve her doğruluk saatinde bizim elbiselerimiz olurlar.

Kısaldıkları zaman kılıçları adımlarımıza eriştiririz, ulaşmadıkları zaman onları ulaştırırız.

Başları tepelerini güneşe vermiş olarak görürsün, avuçları terket sanki onlar yaratılmamışlar.

Düşmanla toplanmış bir ordu birliği ile karşılaşırız ki, o ordu birliği topluluğu yok eder, Maşrık'ın başının damarını kesmesi gibi.

Düşmanlar için de her bir hafif atı hazırlarız ki onlar sarıya çalan kırmızı, ayakları beyaz ve vucütleri beyaz beneklidir.

Bir takım süvârilerle süratlenirler ki sanki o süvarilerin şecaatleri harp esnasında az yağmur yağdığı çamur ve kaygan olduğu bir sıradaki aslandır.

Bir takım sadık kimselerdir ki, şecî kişilere, canlarını giderici süngü ile toz bulutunun altında ölümlerini verirler.

İlâhın emri harpte onları düşmanına rapt etmektir.

Çünkü Allah başarıya erdirenlerin en hayırlısıdır.

Düşmana bir gazap olsun diye ve eğer kötü huylu gazaplı atlar yaklaşırsa yurdu hıfz ediciler olsun diye

Aziz Allah kendisinden bir kuvvet ile ve karşılaştığımız saatte doğru sabır etmemizle bize yardım eder.

Ve biz Peygamberimizin emrine itaat ederiz ve ona icâbet eder sözünden çıkmayız, bizi bir felâket karşısında çağırdığı zaman bizden önce giden olmaz.

Ne zaman şiddetli durumlara çağırırsa onlara geliriz ve ne zaman kital mevkilerini görürsek oraya süratle koşarız.

Kim Peygamberin sözüne ittiba ederse o bizim içimizde emrine itaat olunmuştur.

Sözü de tasdik olunmuş bir haktır.

İşte bununla bize yardım eder ve bizim izzetimizi izhâr eder ve bizi lutfuyla işte bu nâiliyete kavuşturur.

Muhammed'î tekzîb edip yalanlayanlar yok mu, onlar inkâr ettiler ve muttakinin yolundan saptılar."

Şiir 6: Ka'b b. Mâlik'in Şiiri

(İbn Hişâm, II, 261-263; Süheylî, VI, 347-348; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 136; a. mlf., *es-Sîre*, I, 27-28; Şâmî, IV, 557-558.)

"Ahzâb bize karşı toplandıkları ve bizim dinimize attıkları zaman biliyorlardı ki biz onlarla müsâlaha yapmayacağız.

Onlar Kays b. Aylân'dan birbirine katılan cemaatler olarak toplandılar ve emre muvâfakat ettiler.

Hindef ise vâkî olanı gerçekteki şeyi bilmiyorlardı.

Bizi dinimizden uzaklaştırıyor ve bizi ondan men ediyorlardı.

Biz de onları küfürden men ediyor, uzaklaştırıyorduk.

Rahmân olan Allah görücü ve işiticidir.

Bir makamda bize gazaplandıkları zaman onların gazaplanmalarına karşı Allah'tan geniş bir nusret, bize yardım etti.

Bu ise bizim hakkımızda Allah'ın hıfzıdır ve bize olan fazlıdır.

Kimi ki, Allah korumaz ve o da zayi olur.

Bizi hak dine hidâyet etti ve bizim için onu seçti.

Sanatçıların sanatından daha üstün Allah'ın sanatları vardır."

Şiir 7: Ka'b b. Mâlik'in Şiiri

(İbn Hişâm, II, 263; Süheylî, VI, 349; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 137; a. mlf., *es-Sîre*, I, 28; Halebî, s. 160)

"Dikkat et, Kureys'e haber ver ki, Sel' dağı ile Ureyzz vâdisi arasında Simâd dağına kadar harplerde, alıştırılmış develerle kuyulardan çekilen sularla sulanan hurmalık bahçeleri ve Ad kavmi zamanından kazılmış dar su kuyuları vardır.

Sâbit dâim bir takım sulardır ki, Mirâr nehri onlarla yükselir, suyu ne çok ne de azdır.

Sık meşelik ve kendisinden kalın hasırlar yapılan cil ve kamış türü bir bitki orada sanki hasat için sulandığı zaman yüksek bir ses çıkarır.

Ticaretimizi Devs veya Murâd kabilelerinin yerlerinde eşek satın alma yapmayız.

Bir takım beldelerdir ki, ekilmemiş ancak eğer kılıçla vuruşmak hoşunuza giderse vuruşmamız içindir.

Bir Acem kavmi olan Enbât'ın şehirlerinde yaptığı gibi, hurmalıkları oralarda ektik ve diktik onların mislini bir vâdinin diğer tarafından karşıya baktığın zaman görmedin.

Her koşucu hedeflere uzanan ve muktedir süratli koşan ata kasr ettik.

Sizden talep ettiğimiz açık seçik ve doğru sözden bize cevap veriniz.

Yoksa bizden size Mezâd'ın kenarında olan bir günün kılıç vurması için sabr ediniz.

Sizi her bir harp kardeşlerimle ve güdülmesi kola her bir tam hilkatli at ile sabahleyin selâmlarım.

Her bir ayakları uzun süratli koşan böğürleri ve işkembesi ince yumurtası boşalmış bir çekirgenin hafif yürüyüşü gibi hafif yürüyen at ile de

Salınarak ve süratle yürüyen etleri kalın, önünden arkasına kadar her yeri mükemmel hilkatli her bir at ile de sabahleyin sizi selâmlarım.

Bir takım atlarla ki, insanların atları kıtlık bir senede zayı oldukları zaman bunlar zayı olmazlar.

Bir münâdî harbe, şiddetli korkular yere nidâ ettiği zaman ağızlarına vurulan gemlere muhâlefet derler ve o sese kulak verirler.

Bize korku haberini veren kimseler, hazırlanınız, dedikleri zaman kulların Rabbi üzerine tevekkül ettik.

Ve dedik ki, elbette ve bizim karşılaştığımız şeyi keskin kılıçların üst taraflarının vurmasının ve cihâdın gayri bir şey açmaz onu bizim üzerimizden kaldırmaz.

Kendisini murâd ettiğimiz zaman, köyler halkından ve bâdiyer halkından kendileriyle karşılaştığımız kavimlerin içinde şecaatca bizden daha şiddetli ve dostlukça bizden daha yumuşak bir topluluk görmedim

Onların üzerlerine muhkem dokunuşlu zırhları şiddetli düşümler içinde bağladığımız zaman;

Çaktığı çakmaktan ateş çıkıp çıkmayacağını bilmez olmayan kerim üstün her doğanı mükemmel şekilde hazırlamış zırhlar içerisinde attık.

Güçlüdür, sanki o vâdinin yamacında zâhir olduğu sabahta asık suratlı bir aslan gibidir.

Kuvvetçe gayesine varmış şecaatli kimsenin başına hamâlili sarkmış kılıcın ortasını kapatır.

Ki Ey Allah'ım sein dinini gâlip kılalım çünkü biz senin korumanla senin korumadayız.

Doğruluk yollarına bizi hidâyet et."

Şiir 8: Ka`b b. Mâlik'in Şiiri

(İbn Hişâm, II, 263-266; Süheylî, VI, 349-351; Şâmî, IV, 558-560.)

"Amr b. Abd süvâriilerin ilki idi.

Mezâd'ı kat etti ve Bedir'deki bir vâdi olan Yelyel'in süvârsi idi.

Yaratıkların cömerdi, şerefli, kuvvet sahibi hiçbir heybet ve korkudan geri dönmeyen silâh ile savaşı talep edendir.

Sizden geri döndükleri zaman bildiniz ki, onlarda İbn Abd acele etmedi.

Hatta şecaatli kimseler onu kuşattılar ve onların hepsi de onu katletmeyi istiyorlar ve bunda kusur etmiyorlardı.

Süngüler Sel'in güneyinde zayıf ve silâhsız olmayan bir süvâriyi kuşattılar.

Ali, Gâlib'in süvârisini Sel'in güneşinde atından inip yerde savaşmasını istedi, keşke inmeseydi.

Hadi Ali git bir fahr olarak onun misline zafer bulmadın

Ne de şiddetli bir durumda misli ile karşılaşmadın.

Gâlibden olan bir süvâriye canım feda olsun ki, ölüm kaderiyle karşılaştı yerinden ayrılmadı.

Şu adamı kast ediyorum ki, at tayı ile Mezâd'ı kat etti ki bir topluğun intikamını talep etsin yardımsız bırakmadı."

Şiir 9: Müsâfi b. Abdimenaf'ın Amr b. Abdivüdd'e Ağlayarak ve Ali b. Ebî Talib'in Onu Katletmesini Zikrederek Söylediği Şiir

(İbn Hişâm, II, 266-267; Süheylî, VI, 351.)

"Amr b. Abd ve kendilerini güttüğü süratli yürüyen atlar, öyle atlardır ki onun için güdülür ve nallanır.

Onun süvarileri dağıldılar geri döndüler ve onun kavmi büyük bir rüknü terk ettiler ki o onların içinde birinci idi.

Hayret!

Nasıl hayret etmeyeyim ki, Ali, Amr'dan kendisinin inip yerde savaşmasını istediği zaman ben onu görüyordum.

Uzak görme ki, muhakkak ben onu katl olunmasıyla bir musibete düştüm ve ölümden önce ağır gelen bir işle karşılaştım.

Sürülmüş Hubeyre kıtal esnâsında katl olunmalarından korkarak gerisin ger döndü.

Dırâr'a gelince şiddet felâket başına geldi.

O silahsız yaramaz kötü huylu bir kişinin dönmesi gibi geri döndü."

Şiir 10: Müsâfî'nin Amr ile Birlikte Olan Süvâri Kınayarak Söylediği Şiiri

(İbn Hişâm, II, 267; Süheylî, VI, 352.)

"And olsun ki ne Muhammed'e ne de onun ashabına ne korkaklıktan ne de öldürülme korkusundan sırtımı çevirmedim.

Fakat ben işimi ters çevirdim ve eğer vurursam ne kılıcım için ne de okum için yeterlilik bulmadım.

Durdum, benim için bir öncü bulamadığım zaman şiddetli aslan yavrusunun babası gibi korudum.

Bir hamle yapacak yer bulmadığı zaman, kendisine şiddetle mukavemet eden kimseden büyüklük tasladı. Halbuki daha önce bunu ben yapmıştım.

Ey Amr diri ve ölü olarak uzak görme ve benim gibilere senin gibisini medh etmek bir görevdir.

Ey Amr diri olarak ve ölü olarak uzaklaşma.

Övülmüş aslı şerefli olarak ayrılmışsındır.

Kim atlara karşı oklarla karşı koyar ve develerin böbürlenmesinde iftihar edebilir.

İşte orada şayet İbn Abd olsaydı elbette orayı ziyaret eder ve onları kurtarırdı.

Gerçekten bir yiğittir.

Bozuk bir erkek değildir.

Ali uzaklaş, bir boğa gibi öncünün şecaati karşısında kurduğunun mislini görmüyorum.

Senin ellerin fahr cihetinden onun misline muzaffer olmadı, yaşadığın müddetçe ayakkabının kaymasından onunla emin oldun."

Şiir 11: Hübeyre'nin Amr'a Ağlayarak ve Kaçtığı İçin Özür Dileyerek Söylediği Şiir

(İbn Hişâm, II, 267-268; Süheylî, VI, 352-353.)

"Elbette Luayy b. Gâlib'in en üstü bilir ki elbette bir musibet gelip çattığı zaman onların süvarisi Amr'dır.

Ali kendisini talep ettiği zaman onların süvarisi Amr'dır.

Çünkü aslan elbette ki, ister.

Bir akşam ki Ali onu çağırır ve o elbette kendisinden askerî birlikler korkaklaşıp geri döndükleri zaman Luayy b. Gâlib'in en üstünün süvarisidir.

Vah canına ki Amr'ı Yesrib'de terk ettim ki işte orada musibetler eksik olmaz devam edip gider."

Şiir 12: Hübeyre'nin Amr'a Ağlayarak Söylediği Diğer Şiir

(İbn Hişâm, II, 268; Süheylî, VI, 353.)

"Geri kalanınız Amr'dır ki onu mızrak ile Yesrib'de imha ettik.

Biz orayı koruruz, koruyucular ise azdır.

Biz sizi Hint kılıçlarıyla katlettik ve biz hamle yaptığımız zaman harbin yöneticileriyiz.

Biz sizi Bedir'de katlettik ve sizin topluluğunuz helâk olanlar arasında gezip duruyorlardı."

Şiir 13: Hassân'ın Amr'ın Katl Olunmasıyla İftihar Ederek Söylediği Şiir

(İbn Hişâm, II, 268; Süheyfî, VI, 353-354. İbn Hişâm şiir ehlinin bazılarının bu şiirin Hassân'a ait olduğunu kabul etmediklerini belirtmektedir.)

"Yiğit Amr b. Abd, Yesrib'in gúneyinde intikamını isteyerek akşamlamıştı, bekletilmedi ihmal edilip geciktirilmedi.

Elbette ki kılığlarımızı kınından çıkartılmış olarak buldun.

Ve elbette súratlí koşan atlarımızı geri çekilen kusur eden olmadıkları halde buldun.

Elbette ki Bedir sabahında bir cemaatle karşılaştın ki, onlar sana zırhları olmayanların vuruşunun gayrı bir vuruş ile vurdular.

Ey Amr b¼y¼k bir g¼n için veya k¼t¼ bir işin cesimi için çağrılmaz oldun.

Şiir 14: Hassân b. Sâbit'in Amr'ın Durumu ile İlgili Şiiri

(İbn Hişâm, II, 269; Süheylî, VI, 354. İbn Hişâm şiir ehlinin bazılarının bu şiirin Hassân'a ait olduğunu kabul etmediklerini belirtmektedir.)

"Dikkat et, Ebû Hidm'e elçi olarak süratli deve ile bir mektup ulaştır.

Acaba her bir nâhoş durumda sizin veliniz ben olup bolluk ve rahatlık zamanında başkası mı veliniz oldu.

Sizden bir şâhid vardır ve muhakkak beni görmüştür ki onun için kaldırıldım, çocuk taşınır olduğu gibi."

Şiir 15: Hassân b. Sâbit'in Şiiri

(İbn Hişâm, II, 269; Süheylî, VI, 354. İbn Hişâm bu şiirin Râbia b. Ümeyye'ye veya Ebû Üsâme el-Cüşemî'ye rivâyet olduğunu belirtmektedir.)

ÖZGEÇMİŞ

17.11.1981 yılında Sakarya'da doğdu. 1999 yılında Adapazarı İmam Hatip Lisesi'ni, 2004'de de Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni bitirdi. Aynı yıl Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı'nda, İslam Tarihi Yüksek Lisans çalışmalarına başladı.